

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Haluk SELVİ

**BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE
CELÂLEDDİN ARİF BEY
(1875 - 1930)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç.Dr. Günay ÇAĞLAR

ERZURUM - 1994

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Celâleddin Arif Bey (1875-1920)

Haluk SELVİ

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Günay ÇAĞLAR

1994 Sayfa: 170

Jüri: Yrd.Doç.Dr. Günay ÇAĞLAR

.....

Celâleddin Arif Bey, 1875 yılında Erzurum'da doğdu. Babası "Başımıza Gelenler" adlı meşhur eserini yazan Mehmed Arif Bey'dir. Celâleddin Arif Bey, Paris'de hukuk eğitimi gördü ve dönemin önde gelen Jön Türkleri ile yakın ilişkilerde bulundu. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a geldi ve avukatlıkla meşgul oldu. 1914'de İstanbul Barosu'na başkan seçildi ve bu ünvanla birçok görüşmelere katıldı. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nde Anayasa Hukuku Profesörlüğü de yapıyordu.

Mütareke Dönemi'nde birçok siyasi kuruluşla yakın ilişki içerisinde bulundu. 1919 yılında yapılan seçimlerde hem İstanbul'dan hem de Erzurum'dan milletvekili seçildi. Son Osmanlı Meclis-i Meb'usarı'nda başkanlık makamına seçildi ve 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine Ankara'ya geçti.

TBMK.'nin açılışında önemli vazifeler üstlendi. Meclisin ikinci başkanlığı, Adliye Vekilliği gibi görevleri yerine getirdi. 20 Ocak 1921'de bu görevlerinden istifa etti ve 1922'de Roma'ya büyükelçi olarak gönderildi. 1923'de bu görevinden istifa etti ve 1930 yılında vefatına kadar her şeyden uzak bir şekilde Paris'de yaşadı.

III

ABSTRACT

Master Thesis

Celâleddin Arif Bey (1875-1930)

Haluk SELVİ

Supervisor: Ass.Prof. Günay ÇAĞLAR

1994 Page: 170

Jury: Ass.Prof.Günay ÇAĞLAR

.....

.....

Mr. Celâleddin Arif was born in Erzurum in 1875. His father is the great author Mehmed Arif, who wrote the famous work "Başımıza Gelenler". Mr. Celâleddin Arif had a law education in Paris and he close contact with The Jön Turks. After the Declaration of II. Meşrutiyet in 1908 he came to İstanbul and earned his life there as a lawyer. In 1914 he was elected as the president of the İstanbul Lawyer Bar and consequently he joined a lot of meetings. At the same time he was also a professor for constitution at İstanbul University.

He had close relationships with political parties in the "Mitarake Period". In the election of 1919 he was elected as a member both for İstanbul and for Erzurum. He was elected to the chairman of the "Last Ottoman Meclis-i Mebusan " and after the invasion of İstanbul on 16 March 1920 he went to Ankara.

He had important roles in the foundation of TBMM. He was the vice president of the council and the deputy for justice. On 20 January 1921 he resigned from his posts and he was sent to Rome as ambassador in 1923. He relinquished of his duties in 1923 and he died in Paris in 1930.

ÖNSÖZ

Millî Mücadele Dönemi, Anadolu Türk Tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde Türkiye Tarihi'nin artık yeni bir şekil alacağı açıkça görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamlamış olması bu yeni şekilde şüphesiz etkili olmuştur. Yeni kurulacak devletin temelleri bu dönemde atılmaya başlanmıştır.

Bu süreç içerisinde önemli bir yere sahip olan Birinci Büyük Millet Meclisi'nin çok farklı zümrelerden ve fikirlerden insanları bir araya getirmiş olması meydana gelecek yeni şekli derinden etkilemiştir. Araştırma konumuz olan Celâleddin Arif Bey'de bir Osmanlı Hukuk Profesörü olarak, bu yapılanma içerisinde ayrı bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Celâleddin Arif Bey hakkında şimdiye kadar teferruatlı bir çalışma yapılmış değildir. İsmail Arar Bey'in Tarih ve Toplum Dergisi'nde yayınlanan "Halife Olmak İsteyen Meclis-i Meb'usan Reisi Celâleddin Arif Bey" isimli makalesi bu konudaki ilk çalışmadır, fakat Celâleddin Arif Bey hakkında doyurucu değildir. Bu eksiklikten dolayı böyle bir çalışmaya giriştik. Yaklaşık iki yıl süren çalışmamız esnasında, bütün araştırmalarımıza rağmen Celâleddin Arif Bey'e ait sicil dosyasını elde edemedik. TBMM., İçişleri Bakanlığı, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı, İstanbul Barosu Arşivlerinde Celâleddin Arif Bey hakkında birşey bulamadık.

İstanbul'da 1932 yılında "Yeni Gün Gazetesi"nde yayınlanmaya başlayan, fakat yarım kalan Celâleddin Arif Bey'in hatıratı da bizim için ilmî olarak pek bir şey ifade etmiyordu. Fethiye İlçe Halk Kütüphanesi'nde tam koleksiyonu bulunan, Ankara'da çıkan Yeni Gün Gazetesi'nin 1918-1923 yıllarına ait nüshaları tümüyle gözden geçirilmiştir.

Çalışmamızda kronolojik bir sıra takip ettik. Giriş kısmında Celâleddin Arif Bey'in doğumundan 1908 yılına kadar olan hayatını ele aldık. Birinci Bölümde, 1908-1919 tarihleri arasını işledik. Çalışmamızın ağırlık noktasını teşkil eden İkinci ve Üçüncü bölümlerde Celâleddin Arif Bey'i Erzurum Meb'usu olarak inceledik. Dördüncü bölümde ise Celâleddin Arif Bey'in Avrupa'daki siyasî ilişkileri ve hayatı ele alındı.

Araştırmamızda imkân dahilinde ilk elden kaynaklar kullanılmaya çalışılmış olup, mümkün olduğu kadar yorum yapılmamaya çalışılmıştır.

Çalışmanın başından sonuna kadar bana gösterdikleri yakın ilgiden dolayı Hocam Prof. Dr.Enver KONUKÇU'ya, Hocam Yrd.Doç.Dr. Ahmet YEŞİL'e ve tez hocam Yrd.Doç.Dr. Günay ÇAĞLAR'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Sayın Avukat Osman KUNTMAN'a da burada teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ : II. MEŞRUTİYET'İN İLÂNINA KADAR CELÂLEDDİN ARİF BEY	1
BİRİNCİ BÖLÜM : II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ CELÂLEDDİN ARİF BEY	6
A- II. Meşrutiyetin İlânı ve Celâleddin Arif Bey.....	6
1. Celâleddin Arif Bey'in İstanbul'a Gelmesi ve İlk Devlet.....	6
2. Meşrutiyetin İlânından Sonra Siyâsi Teşebbüsleri.....	6
a. Osmanlı Ahrar Fırkası.....	7
b. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti.....	9
B. İstanbul Barosu Başkanlığı.....	11
1. 1918 Yılı Avrupa Seyahati.....	12
2. Mütareke Dönemi'nde Siyasî Teşebbüsleri	13
a. Vilâyât-ı Şarkîyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile İlişkileri.....	14
b. Millî Kongre.....	14
c. Osmanlı Çiftçiler Derneği.....	15
d. Türk-Fransız Muhipler Cemiyeti.....	15
e. Vahdet-i Milliye Hey'eti.....	17
3. Savaş Suçlarının Yargılanması	18
4. Saltanat Şûrâsı'na (26 Mayıs 1919) İştiraki.....	19
İKİNCİ BÖLÜM : SON OSMANLI MECLİS-İ MEB'USANI'NDA CELÂLEDDİN ARİF BEY.....	21
A. 1919 Seçimlerinde Celâleddin Arif Bey.....	21
B. Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Meb'uslarla Ankara'da Görüşme.....	25
C. Meclis-i Meb'usan'ın Açılması ve Ekseriyet Meselesi	27
Ç. Celâleddin Arif Beyin Meclis-i Meb'usan Muvakkat Reisliği'ne.....	29
D. Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nda Felâh-ı Vatan İttifakı	31
E. Kürtçülük ve Bu Konuda Celâleddin Arif Bey'in Görüşleri	34
F. Vilâyat-ı Mustahlâsa Hakkında Bir Teklif	37

G. Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin İstifası ve Celâleddin Arif Bey'in Meclis-i Meb'usan Reisi Seçilmesi.....	3 8
Ğ. Maraş Olayları ve Avrupa Devletlerine Protestonâme	4 2
H. İstanbul'un İşgali.....	4 4

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : I. DÖNEM BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE

CELÂLEDDİN ARİF BEY.....	4 8
A. Ankara'ya Geçiş.....	4 8
B. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması'nda Celâleddin	5 8
C. Hükümet Kurma Meselesi.....	6 1
Ç. Ağnam Resmi Kanunu'nun Kabulü ve Celâleddin Arif Bey'in Bu	6 4
D. Me'muriyetle Meb'usluğun Bir Zatta Cern' edememesi.....	6 6
E. Malta'ya Sürülen Meclis-i Meb'usan Âzası Hakkında Karar	7 0
F. Adliye Vekâleti Hakkında Bir Şikâyet ve Celâleddin Arif Bey	7 1
G. Celâleddin Arif Bey'in Erzurum'a Gidişi ve Erzurum'da Bazı Hadiseler.....	7 4
Ğ.Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun Kabûlü ve Celâleddin Arif Bey'in Adliye Vekilliğinden İstifası.....	8 6
H- T.B.M.M.'nde Muhalefet ve Celâleddin Arif Bey.....	9 3
I- İstanbul Hükümeti Tarafından Yapılmış Anlaşmaların Kaldırılması Hakkında Görüşmeler ve Ereğli Kömür Ma'denlerini İşletme İmtiyazı	9 8
İ. Londra Konferansı'na Bir Hey'et Gönderilip Gönderilmemesi.....	1 0 5
J. Asker Sevkiyatını Kolaylaştırmak İçin Menzil Teşkilâtları Kurulması Konusunda Celâleddin Arif Bey'in Teklifi	1 0 7
K-II. İnönü Zaferi Münasebetiyle Sözleri.....	1 0 8
L- Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) Kurulması Hakkında Görüşmeler.....	1 1 1
M-Meb'uslara Ait Resmî Evrakların ve Mektupların Sansüre	
Tâbi Tutulmaması Hakkında Sözleri.....	1 1 3
N- Türkiye'de Tanzimat'tan Buyana Yapılan Islahatlar Hakkındaki.....	1 1 4
O- Celâleddin Arif Bey'in Avrupa Seyahati	1 1 6
Ö. Gazilerin Durumu ve Meclis'teki Konferansları.....	1 2 6
P-İ'tilâf Devletlerinin İstanbul'da Kurdukları Askerî Mahkemelerin Protesto Edilmesi.....	1 2 7

VIII

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : CELÂLEDDİN ARİF BEY'İN ROMA MÜMESSİLLİĞİ	128
A. Roma Mümessilliğine Ta'yini	128
B. Celâleddin Arif Bey'in Roma'ya Gidişi ve Burada Yaptığı İlk İşler	130
C. Cenova Konferansı.....	133
Ç. Roma Büyükelçiliği'nde Yapılan Törenler ve TBMM'ne Gönderilen Tebrik Telgrafları	136
D. Celâleddin Arif Bey'in Adliye Vekilliği'ne İkinci Defa Seçilmesi.....	138
E. Lozan Konferansı Esnasında Celâleddin Arif Bey.....	140
F. Celâleddin Arif Bey'in Roma Mümessilliği'nden Ayrılması	142
SONUÇ	143
BİBLİYOGRAFYA	147
ÖZGEÇMİŞ.....	152
EKLER.....	153
EK- I. Dava Vekilleri Cemiyeti (İstanbul Barosu) Kayıt Defteri	153
EK- II. Celâleddin Arif Bey'in Meclis'i Meb'usan Reisi Seçilmesi Üzerine.....	154
EK-III.Mustafa Kemal Paşa'dan Celâleddin Arif Bey'e, Meclis-i Meb'usan.....	157
EK- IV.Celâleddin Arif Bey'in Padişah'a sunduğu Arıza.....	158
EK- V. Celâleddin Arif Bey'in İdam Kararı.....	160
EK- VI. Avukat Osman Kuntman'dan Gelen Mektup.....	161

GİRİŞ

II. MEŞRUTİYET'İN İLÂNINA KADAR CELÂLEDDİN ARİF BEY

Celâleddin Arif Bey, 19 Zilhicce 1291/19 Ocak 1875'de Erzurum'da doğdu¹. Babası, "Başımıza Gelenler" ve "Binbir Hadis" adında çok iyi bilinen iki kitabın mü'ellifi Mehmed Arif Bey'dir. Mehmed Arif Bey, Erzurum Kalesi Topçu Kumandanı Miralay Hacı Ömer Bey'in oğludur. Hacı Ömer Bey'in babası, Karacehennem İbrahim Paşa'nın yeğeni Karahisar-ı Şarkî'de Avutmuşlu Hacı Osman Ağa'dır².

Karacehennem İbrahim Ağa, yeniçeri zabıtlarındandır. 1241/1826'da Sultan Mahmut yeniçerileri kaldırmak istediği sırada, Sultanahmet Meydanı'nda toplanan âsileri topla dağıtan bu zattır³. İbrahim Ağa Vak'a-ı Hayriye'deki bu hizmetinden dolayı Sultan II. Mahmut tarafından paşalığa yükseltilmiştir. 1826'daki hadiseden sonra İbrahim Ağa, mülkiye hizmetine girmiş, kaymakamlık ve mutasarrıflıklarda bulunmuştur⁴.

Celâleddin Arif Bey'in babası Mehmed Arif Bey, Erzurum'da Hacıosman-oğulları Ailesi'ndendir. 20 Rebi'ülevvel 1261/29 Mart 1845'de Erzurum'da doğdu. 1861 senesine kadar burada tahsilde bulunduktan sonra aynı sene Dördüncü ordu merkezi olan Erzurum Vilâyeti Ordu Meclis Tahrirat Kalemî'ne kâtip olarak girdi. Bir sene sonra ordu merkezi Erzincan'a nakledilince, Erzurum'da Tahrirat Odası'na geçti. 1865 senesinde Erzurum Vilâyeti Meclis Temyiz Hukuk Başkâtipliği'ne me'mur olarak atandı. 1866 senesinde Meclis-i Da'va Başkâtipliği'ne ve 1867 senesinde aynı mecliste mustantıklığa (sorgu yargıçlığı)'na atandı. 1869 senesinde Vilâyet Temyiz Divan Başkâtipliği'ne, 1877'de yani 93 Harbi'nde aynı makam kendisinde kalmak üzere, Anadolu Ordu'yu Humâyûn Kumandanı Müşir Ahmed Muhtar Paşa'nın Mûhimme Başkâtipliği (Özel Kalem Müdürlüğü)'ne tâyin edilerek harbin başlangıcından sonuna kadar Ahmed Muhtar Paşa'nın yanında bulundu.

¹) İsmail Arar ve Ali Çankaya, Celâleddin Arif Bey'in doğum yerini İstanbul olarak göstermektedirler. Fakat Celâleddin Arif Bey Erzurum'da doğmuştur. Çünkü 1875 tarihinde babası Mehmet Arif Bey, Erzurum Vilâyeti Temyiz Hukuk Başkâtipliği'nde bulunmaktadır. Bkz. İsmail Arar "Halife Olmak İsteyen Meclis-i Meb'usan Reisi Celâyeddin Arif Bey I", Tarih ve Toplum VII, s:41 (Mayıs 1987). sh. 300, Ali Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler II, Ankara 1968-69, sh. 956, Mehmed Arif Bey, Başımıza Gelenler, Mısır Ma'arif Matba'ası, 1321 (1908), sh.1.

²) Mehmed Arif Bey, Başımıza Gelenler, sh.1.

³) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi V, Ankara, 1989, sh.149.

⁴) Osman Nuri Ergin, Abdulazi Mecdi Tolun-Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, İstanbul 1942, sh.123.

Temmuz 1878'de Gazi Ahmed Muhtar Paşa refakatinde Umur-ı Tahririye Başkâtipliği'nde bulundu ve Halepo Mukavelenâmesi'nin⁵ akdinden sonra bu me'muriyeti sona erdi. 1878 yılı Kasım ayında İstanbul'a geldi ve Mahkeme-i Temyiz Mümeyyizliği'ne tayin edildi. Aralık 1885'de Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın yanında Mısır Fevkalâde Komiserliği Başkâtibi olarak Mısır'a gitti⁶. Mısır'da bulunduğu sırada buradaki Jön Türklerle, özellikle bu sırada Mısır'da bulunan Mizancı Murad Bey ile irtibatı oldu. Mizan Gazetesi'nde üç adet yazısı da yayınlandı⁷. 1896 senesinde Mısır'da hastalanarak tedavi için İstanbul'a geldi ve 15 temmuz 1897 Perşembe günü 52 yaşında iken Heybeliada'da vefat etti. Kabri şu anda Topkapı haricinde Merkezefendi Mezarlığı'ndadır.⁸ Kütüphanesi oğulları tarafından Bâyezit'teki umumî kütüphaneye vakfedilmiştir.⁹ Mehmed Arif Bey, Mısır'daki Jön Türk Cemiyeti içerisinde en baş mevkiî tutmaya lâyık olan, geniş fikirli, vatana pek muhabbetli bir kişi idi.¹⁰

Mehmed Arif Bey'in Hasan, Selâhaddin, Necmeddin ve Celâleddin adında dört oğlu ve Ulviye İsminde de bir kızı vardı. Bunlardan Selâhaddin ve Ulviye hakkında bilgi elde edilemedi. Fakat Celâleddin Arif Bey'den çok evvel vefat ettikleri bilinmektedir.¹¹

Mehmed Arif Bey'in en büyük oğlu Hasan Arif Bey, ilk olarak Mülkiye'ye kayd olduyse da daha sonra Tıbbiye'ye geçmiş, vatansever, şakacı, sohbeti aranır bir kimse idi. Sultan II. Abdülhamid zamanında su'i zana uğrayınca Mısır'a gitmiş ve burada Jön Türklerle ilişkileri olmuştur.¹² Mizancı Murad Beyle grup arasında anlaşmazlık çıkınca Cenevre'ye taşınan grupta yer almıştır.¹³

Mehmed Arif Bey'in üçüncü oğlu Necmeddin Arif Bey, 1871 yılında

5) Bu mukavele, Girit Adası'na Rumlar lehine ayrıcalıklar verdi, muhtar bir yönetime doğru imtiyazlar sağladı. Bkz. A.Nükhet Adıyeke, "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a katılması (1908-1913)", Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.I; sa:1 (İzmir 1991), sh.49.

6) Mehmed Arif Bey'in hal tercümesi, "Başımıza Gelenler" kitabının giriş kısmında Celâleddin Arif Bey ve Ağabeyi Necmeddin Arif Beyler tarafından geniş bir şekilde yazılmıştır. Bkz. Mehmed Arif Bey, Başımıza Gelenler, sh.2.

7) Mizancı Murad, Mücadele-i Milliye- Gurbet ve Avdet Devirleri, İstanbul, 1994, sh.111.

8) Mehmed Arif Bey, Başımıza Gelenler, sh.2.

9) Osman Nuri Ergin, Abdulaziz... Sh.123.

10) Mizancı Murad, Mücadele-i Milliye..., sh.111.

11) Yeni Gün Gazetesi, 10 Mart 1932, No. 403, sh.3.

12) Muzancı Murad, Mücadele-i Milliye... sh.109.

13) M.Şükrü Hanioğlu, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Tarklük (1889-1902) I, İst. 1985, sh.231.

Erzurum'da doğdu. 1894'te Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. Haydarpaşa Hastanesi'nde bevliye (üroloji) ihtisası yaptı. Bir süre Paris'e giderek orada uzmanlığını geliştirdi. 1908 İnkılâbından sonra İstanbul'a gelerek Beyoğlu, Gureba ve Cerrahpaşa Hastanelerinde üroloji ve frengi hastalıkları uzmanı olarak çalıştı. Necmeddin Arif Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris'te 1889 yılında yapılan ilk içtima'ında bulundu.¹⁴ 5 Ağustos 1897'de tutuklanan ittihatçılar listesinde bulunuyordu. Fakat 13 Ağustos 1897 tarihinde serbest bırakıldı.¹⁵ 1926 yılında vefat etti ve Merkez efendi Mezarlığı'nda babasının yanına defnedildi.

Celâleddin Arif Bey, Osmanlı Devletine uzun seneler hizmet etmiş köklü bir aileye mensuptur. Özellikle babası ve abilerinin Celâleddin Arif Bey üzerinde önemli tesirleri olmuştur. Onun fikir yapısını, ailesi çizmiştir.

Celâleddin Arif Bey, ilk tahsilini mahallî mektepte tamamladı. Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra Mekteb-i Sultanî diye bilinen Galatasaray Lisesi'ne kaydoldu. Bu mektebin Türkçe ve Fransızca kısımlarını 1893'de bitirdi. 1895'de Fransa'ya giderek Paris Hukuk Fakültesi ile Ecole Libre des Sciences Politiques'de okudu.¹⁶ Serbest Siyasal Bilgiler Okulu'nun kurucusu olan ve "Kanun-ı Esasî Hukuk Araştırmaları: Fransa, İngiltere, ABD (1885)", "Kanun-ı Esasî'nin İngiltere'deki Gelişmesi (1886)" adında iki önemli eseri bulunan Fransız Hukukçu ve yazar Emile Boutmy (1835-1906)'nin¹⁷ ilmi tesirinde kaldı.¹⁸ Paris Hukuk Fakültesi'nde doktora derslerini tamamladıysa da tez ve diploma harçlarını ödeyecek parası bulunmadığından tez imtihanını veremedi.¹⁹

Celâleddin Arif Bey'in Paris'teki öğrencilik yılları (1895-1901) Jön Türklerin Avrupa'da yoğun bir şekilde çalıştıkları zamanına rastlar. Bu sırada Sultan II. Abdulhamid'in baskısından kurtulmak isteyen Jön Türkler soluğu Avrupa'nın önemli şehirlerinde, özellikle Paris, Londra, Cevnevre ve ayrıca Kahire'de almaktadırlar. Celâleddin Arif Bey'in abisi Doktor Hasan Arif Bey de bunlardan biridir.²⁰ 1895 yılında Paris'te iki Jön Türk Grubu göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, başında Mizancı Murad Bey'in bulunduğu ve daha sonra Cenevre'ye taşınan grup, ikincisi, karakterini Ahmed Rıza Bey'in çizdiği

14) Ahmet Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İst. 1948, sh.62.

15) A.Bedevî Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İst. 1945, sh.36.

16) İstanbul Barosu Mecmu'ası, Sene :4 (Şubat 1930). Sayı: 38-2, sh.95 (2109).

17) Türk Ansiklopedisi VII, İstanbul 1968, sh.471.

18) İsmail Arar, "Halife Olmak İsteyen..." sh. 300.

19) İstanbul Barosu Mecmu'ası, Sene :4 (Şubat 1930). Sayı: 38-2, sh.95 .

20) Mizancı Murad, Mücahede-i Milliye..., sh.109.

gruptur.²¹ Mehmed Arif ve Hasan Arif Bey'lerin Mizancı Murad ile olan yakın ilişkileri²² Celâleddin Arif Bey'i de etkilemiş ve onu da bu grupla yakın ilişkiler kurmaya yönlendirmiştir.²³ İttihatçıların 1902 Kongresi ile parçalanmış olan teşkilât birleşti ve karşılarında Prens Sabahaddin Bey'i buldular. 1902'den itibaren Celâleddin Arif Bey'de Prens Sabahaddin Bey'in adem-i merkeziyetçi fikirlerine (ferdiyetçilik, liberalizm, kişisel girişimcilik, yerinden yönetime) doğru bir meyil başlayacak ve bu meyil 1908'de Osmanlı Ahrar Fıkrası ile kemâle erecektir.²⁴

Sultan II. Abdulhamid, Jön Türkleri muhalefetten vazgeçirmek üzere, zaman zaman Avrupa'ya elçiler göndermiştir. Bu elçilerden biri olan Ahmed Celâleddin Paşa, 8 Nisan 1897 tarihinde Cenevre'ye gelerek Jön Türk ileri gelenleriyle görüşmelere başladı. 22 Haziran 1899'da Jön Türklere meyli olan öğrencilerle bir görüşme yaptı. Celâleddin Arif Bey ve Necmeddin Arif Bey'in de bulunduğu bu 16 kişilik öğrenci grubu, kendisinden maddî yardım istemiş ve isteklerinin Sultan'a bildirilmesini rica etmişlerdir. Görünüşte bu öğrenci grubu eğitimleri için maddî yardımın arttırılmasını istiyorlardı.²⁵ Aslında Jön Türkler Ahmed Celâleddin Paşayla yapılan görüşmeleri ve Paşa'dan aldıkları paraları daha şiddetli bir muhalefet oluşturmaya yarayacak bir basamak sayıyorlardı.²⁶

Celâleddin Arif Bey, Paris'teki hukuk tahsilini 1901 yılında tamamlayarak Kahire'ye gitti. Bir Jön Türk olarak Sultan II. Abdulhamid'den çekinmesi, Kahire'de babası Mehmed Arif Bey sâyesinde geniş bir tanıdık çevrenin bulunması ve buna bağlı olarak iş imkânları onu Kahire'ye gitmeye mecbur kıldı. Burada avukatlık stajlarını tamamlayarak avukatlık yapmaya başladı.²⁷ Mısır'ın önde gelen şahıslarıyla tanıştı ve avukatlık hayatında büyük bir şöhret kazandı. Jön Türklerle olan irtibatı Mısır'da da devam etti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Mısır Şubesi 1889 sonlarında büyük bir kriz içine girmişti. Mısır örgütü üyeleri mahkemelik olacak kadar büyük tartışmalara girmişlerdi. Mısır teşkilatı üç kısma ayrılmış ve teşkilât yavaş yavaş erimişti.²⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temsilcisi sıfatıyla

21) Şerif Mardin, Jön Türkler ve Siyasî Fikirleri (1895-1908), İst. 1994, 4. Baskı, sh.40.

22) Mizancı Murad, Mücadele-i Milliye..., sh.109.

23) A.Bedevisi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, sh.137.

24) T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler I, İst. 1984. sh.142

25) A.Bedevisi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, sh.60.

26) Şerif Mardin, Jön Türler, sh. 108.

27) İstanbul Barosu Mecmu'ası, Sene :4 (Şubat 1930). Sayı: 38-2. sh.95 .

28) M.Şükrü Hanoğlu, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti..., sh.384.

Celâleddin Arif Bey, Mısır Hidivi ile görüşmeler yapmış, Necmeddin Arif Bey ise, Mehmed Arif Bey'in "Binbir Hadis-i Şerif" adlı eseri ile diğer bazı dinî risâleler neşretmiştir. Celâleddin Arif Bey ve Necmeddin Arif Beylerin faaliyetleri Mısır'da ittihadcılığı kurtarmaya yetmemiş ve eski teşkilât tamamen kaybolmuştur.²⁹

Celâleddin Arif Bey 1906 yılında Karlsbad'da bulunmuş ve Sultan Abdulhamid'in baskısından yurt dışına kaçan Said Halim Paşa ile bir görüşme de yapmıştır. Celâleddin Arif Bey bu görüşmeyi 16 Temmuz 1906 tarihli bir mektupla Şair Eşref Bey'e bildirmiştir. Görüşmede Said Halim Paşa, hiçbir suçu olmadığı halde baskı altına alındığını ve bu yüzden vatani terketmek zorunda kaldığını anlatmıştır.³⁰ Bu mektup bize, Celâleddin Arif Bey'in 1901-1908 yılları arasında hep Mısır'da kalmadığını, sık sık seyahat ettiğini ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen simalarıyla görüşmeler yaptığını göstermektedir.

²⁹) M.Şükrü Hanioğlu, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti..., sh.388.

³⁰) A.Bedevisi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, sh.215.

BİRİNCİ BÖLÜM : II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

CELÂLEDDİN ARİF BEY

A- II. Meşrutiyetin İlânı ve Celâleddin Arif Bey

1. Celâleddin Arif Bey'in İstanbul'a Gelmesi ve İlk Devlet Hizmetleri

Celâleddin Arif Bey, Meşrutiyetin ilânından bir ay sonra yani Ağustos 1908'de Mısır'dan İstanbul'a geldi.³¹ Dârûl-fünûn Hukuk Mektebi'nde müderrisliğe başladı. 1908'de Mekteb-i Mülkiye ders programlarında yapılan islahat üzerine "Düvel-i Selâse Kanun-ı Esâsileri" dersi müderrisliğini de üzerine aldı.³² Bu iki okulda verdiği derslerde özellikle Emile Boutmy'nin eserlerinden faydalandı. Hukuk Fakültesi'nde ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde verdiği dersleri üç cilt halinde bastırdı.³³ Celâleddin Arif Bey'in bu okullardaki hocalığı Erzurum'dan meb'us seçildiği Ocak 1920'ye kadar devam etti.³⁴

8 Şubat 1911 (26 Kânun-ı sâni 1326) da o zaman Dâvâ Vekilleri Cemiyeti diye anılmakta olan İstanbul Barosu'na kaydolarak avukatlığa başladı.³⁵ Beyoğlu'nda Suriye Çarşısı diye bilinen binanın 14 numaralı dairesinde bir yazıhanesi vardı, evi de Beyoğlu'nda idi.³⁶ İstanbul'da önemli dâvâlara baktığı gibi bazı Fransız ve İtalyan şirketlerinin de Türkiye'deki işlerini takip ediyordu.³⁷ İstanbul Barosu'ndaki kaydı 10 Ocak 1922'ye kadar devam etmiş, bu tarihten sonra kaydı silinmiştir.³⁸

2. Meşrutiyetin İlânından Sonra Siyâsi Teşebbüsleri

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilânından sonra bir dizi yeni

³¹) İstanbul Barosu Mecmu'ası, Sene :4 (Şubat 1930). Sayı: 38-2, sh.95 .

³²) Ali Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi...II, sh.254.

³³) Bkz. Eserleri.

³⁴) Ali Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi, ... II, sh. 254.

³⁵) İstanbul Barosu Kayıt Defteri'nden. Baroda Celâleddin Arif Bey'in dosyası bulunamadı. Önceki yangında yanan evraklar arasında olduğu sanılıyor.

³⁶) Hüseyin Kâzım Kadri, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım, (Haz: İsmail Kara) İst. 1991, sh.171.

³⁷) TBMM 2C, D.I, C.VII, sh.428-433.

³⁸) İstanbul Barosu Kayıt Defteri, Bkz, Ek I.

gelişmeler ortaya çıkmıştır. Yurt dışındaki eski Jön Türkler artık vatanlarına dönmeye başlamışlardır. Celâleddin Arif Bey de II. Meşrutiyetle birlikte Türkiye'ye gelenler arasındadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'in ilânıyla başlayan devreyi, bilhassa ilk seneler, tek başına kontrolünde tutamamış ve hadiselerin akışına yön verememiştir. Meşrutiyetin ilânının başlattığı gelişmeler, herhangi bir kuruluşun veya makamın kontrol edemeyeceği derecede karışıktır. Bu bakımdan İttihat ve Terakki'nin siyasî iktidarının Mahmut Şevket Paşa'nın katline (11 Haziran 1913) kadar tam manasıyla oturmamış olduğunu görüyoruz. Ancak bundan sonra İttihat ve Terakki Fırkası tam ortaksız iktidara kavuşabilmiştir.³⁹

Bu dönemin siyasî karışıklığı Celâleddin Arif Bey'i de etkilemiş ve onun çok değişik siyasî organlarda bulunmasına sebep olmuştur.

a. Osmanlı Ahrar Fırkası

Jön Türkler 1902 yılından itibaren parçalanmaya başlamışlar ve iki ayrı cemiyet kurmuşlardır. Bunlardan biri Prens Sabahaddin Bey'in kurduğu "Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" diğeri Ahmed Rıza Bey'in kurduğu "İttihat ve Terakki Cemiyeti"dir.⁴⁰

Celâleddin Arif Bey, 1908'den önce yani Avrupa'da iken Prens Sabahiddin Bey ile temaslarda bulunmuş ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılmıştır.⁴¹ Sabahaddin Bey'in Adem-i Merkeziyetçi görüşünün meşrutiyet sonrasındaki uzantısı olan Osmanlı Ahrar Fırkası 14 Eylül 1908'de İstanbul'da kurulmuştur. Başkanlık makamı boş bırakılan fırkanın Sabahaddin Bey'in idaresinde olduğuna inanılıyordu.⁴² Celâleddin Arif Bey, Nureddin Ferruh, Ahmed Fazlı, Nâzım, Şevket ve Mahir Sait Beylerle birlikte fırkanın kurucuları arasında bulunuyordu. Ayrıca fırkanın muhasip azalığını da üzerine almıştı.⁴³

Ahmed Bedevî Kuran, Adem-i Merkeziyetçilerle İttihatçılar arasında ilk

39) Ali Birinci, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İst. 1990. sh. 16. Ayrıca Bkz. A.Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, sh. 148.

40) T.Zafer Tunaya, Türkiyede Siyasal Partiler I, sh.143.

41) A.Bedevî Kuran, İnk. Tarihimiz ve Jön Türkler, sh.262. Celâleddin Arif Bey'in bu cemiyetin idarî organında yer alıp almadığı konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Fakat T.Zafer Tunaya, Celâleddin Arif Bey'in Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nde yer aldığından bahsetmektedir. Bkz. Türkiyede Siyasal Partiler I, sh.143.

42) Ali Birinci, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, sh. 37.

43) T.Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler I, sh.142, ayrıca bkz. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım II, İst. 1967, sh.295.

anlaşmazlığı ve mücadelenin Türkiye'ye girişini şöyle anlatmaktadır: "Adem-i merkeziyetçi teşekkülle temasa geçmek üzere İzmir'e gelen Celâleddin Arif ve Fazlı Beyler halkın nümayişleri arasında Kromer Palas'a yerleşmişler ve Celâleddin Arif Bey Fazlı Bey'in vazife ve maksadına bir girizgâh olmak üzere irticâlen bir nutuk iradına başlamıştır. Fakat bu sırada Doktor Nazım Bey, Binbaşı Edip Servet ve Rozinyol Hüsnü Beylerle daha birkaç zabıt otele gelmiş bulunduklarından ve tavırlarında memnuniyetsizlik müşahade edildiğinden nutuk kısa kesilmiştir. Bu sırada hemen Doktor Nâzım Bey söze başlamış ve Fazlı Bey'e hitâben :-"*Bu memlekette" İttihad ve Terakki'den başka hiçbir cemiyet yaşayamaz. Buraya niçin geldiğinizi biliyorum. Sizi tanımamış olsam başka türlü muamele yapardım. Size tavsiyem ilk vapurla İzmir'i terk etmenizdir*". demiştir.

Fazlı Bey de :

-Memlekette istibdadın yıkıldığını zannetmiştim. Görüyorum ki aldanmışım. Ma'amafih Sultan Abdulhamid'e boyun eğmediğim gibi sana da eğmem, cevabını vermiştir.

Celâleddin Arif Bey orada bulunan zabıtlere Fazlı Bey'in "Jön Türk" olduğunu ve istibdat taraftarı olmadığını ve Fazlı Bey'le Avrupa'da tanıştıklarını anlatmıştır.⁴⁴

Doktor Nâzım Bey'in bu hareketi, Paris'teki ihtilâfların memlekete intikali demekti ve gaye de Fazlı Bey'in ve Celâleddin Arif Bey'in teşkilatlanma ile ilgili faaliyetlerine engel olmaktır. Böylece Jön Türkler yani ittihatçılar ve Adem-i Merkeziyetçiler birbirlerine karşı faaliyete geçtiler.

Osmanlı Ahrar Fırkası, 31 Mart Hadisesi'nde hem Abdulhamid'den hem de ittihatçılardan kurutulmak için çok büyük faaliyet gösterdi. Fakat bu hadise kendi aleyhlerine sonuç verdi.⁴⁵ İttihat ve Terakki Fırkası ile olan mücadele 1908 seçimlerinde de devam etti. Fakat bu seçimlerde Ahrar Fırkası büyük bir yenilgiye uğradı ve sadece Ankara'dan Mahir Sait Bey Meclise girebildi. Fırka, İttihat ve Terakki Fırkası'nın sert muhalefetiyle karşılaşmış ve 30 Ocak 1910'da kendisini fesh etmiştir.⁴⁶ Fırka teşkilâtı içerisinde Celâleddin Arif Bey'in önemli bir yeri olduğu şüphesizdir. Fakat Celâleddin Arif Bey'in fırkadaki faaliyetleri hakkında geniş bilgiye sahip değiliz.

44) A.Bedevî Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler. sh.262.

45) T.Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler I, sh.144.

46) Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, sh.37.

Ahrar Fırkası mensupları, fırkanın feshinden sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın temelini oluşturmuşlardır. Celâleddin Arif Bey kendisine yeni bir yol çizerek İttihat ve Terakki Fırkası saflarına geçmiştir. Rıza Nur, Celâleddin Arif Bey'in kendilerini bırakıp ittihatçılara yanaştığını söylüyorsa da buna dair bir tarih vermiyor.⁴⁷ Herhalde bu geçiş, Ahrar Fırkası'nın kapatıldığı 30 Ocak 1910 tarihinden sonra olmalı. Çünkü bu tarihten önce Celâleddin Arif Bey'i İttihat ve Terakki saflarında göremiyoruz.

1910 tarihinden itibaren İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkası kendisini gösterecektir. Celâleddin Arif Bey için iki seçenek vardı; ya İttihat ve Terakki Fırkası'na geçmek ya da Hürriyet ve İtilaf Fırkası saflarına katılmak. Yukarıda da değinildiği gibi o, İttihat ve Terakki Fırkası'nı tercih edecektir. Bunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın istibdat taraftarı olması önemli bir sebeptir. Osmanlı Ahrar Fırkası'na istibdat taraftarı İsmail Kemal Bey ile Kemal Bey'in girmesi Celâleddin Arif Bey ve Dr.Rıza Nur'un fırkadan istifalarına sebep olmuş, fakat bu zatların istenilmediklerini anlamaları üzerine fırkadan alâkalarını kesmeleri Celâleddin Arif ve Rıza Nur Beylerin fırkaya geri dönmelerini sağlamıştır.⁴⁸

İsmail Kemal Bey'in Hürriyet ve İtilaf Fırka saflarında bulunması⁴⁹ ve bu fırkanın İngiltere'ye dayalı bir politika izlemesi⁵⁰ Celâleddin Arif Bey'in İttihat ve Terakki Fırkası'na geçmesi için sebep olabilir.

b. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti için son derece kötü durumlar meydana getirmişti. Aynı seneler Osmanlı Devleti'nin akla gelebilecek her türlü hiziple çalkalandığı yıllardır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bu hizipçi düşünce ve faaliyetlerinin üstünde, herkes tarafından tanınması gereken siyasî müştereklerin hatırlanmasıdır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 31 Ocak 1913'de İstanbul gazeteleri vasıtasıyla bir beyanname yayınlayarak, particilik hissini bir tarafa bırakılmasını, herkesin elele vererek vatani kurtarmak için bir milli teşkilât kurulması gerektiğini

⁴⁷) Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım II, sh.306.

⁴⁸) A.Bedevisi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, sh. 270-271.

⁴⁹) Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, sh. 46 ve 201.

⁵⁰) Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, sh. 59.

duyuruyor ve herkesin aynı gün Dârü'l-fünûn konferans salonuna gelmesini istiyordu.⁵¹ Yapılan toplantıda, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin temeli oluşturulmuş ve Celâleddin Arif Bey de Hey'et-i Faâle Komisyonu'na seçilmiştir. Fakat iki ay sonra bu komisyon değiştirilmiş, yeni komisyonda Celâleddin Arif Bey yer almamıştır.⁵² Cemiyetin en önemli özelliği, Hey'et-i Faâle Komisyonu'nda Talat Paşa ve Prens Sabahaddin Bey gibi zıt fikirli insanların bir araya gelmesidir.⁵³

Celâleddin Arif Bey bu cemiyete ittihatçıların bir temsilcisi olarak katılmış ve cemiyetin hemen hemen bütün faaliyetlerinde rol almıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti yurt dışındaki Türk dostlarıyla da yakından ilişkilere girmiş, ünlü Türk dostu Pierre Loti'yi Türkiye'ye davet etmiştir. Pierre Loti'yi karşılamak için hazırlanan hey'etin başına Celâleddin Arif Bey getirilmiş ve programın hazırlanması da ona verilmiştir. 12 Ağustos 1913'te İstanbul'a gelen Pierre Loti'yi kalabalık bir hey'et Galata Rıhtımı'nda karşılamış ve Celâleddin Arif Bey hey'et adına kendisine beyan-ı hoş âmedide (hoş geldiniz beyanında) bulunarak hey'et üyelerini takdim etmiştir.⁵⁴

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Londra Konferansı (8-11 Nisan 1913) ve Çatalca Mütarekesi (14 Nisan 1913) ile görevini yerine getirmiş, kamuoyunda artık cemiyetin ömrünü tamamladığı yolunda bir görüş belirmişti. Fakat bazı çevreler, özellikle İttihat ve Terakki Fırkası cemiyetin ortadan kalkmasını istemiyordu. Çünkü cemiyet âdeta İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir organı vazifesini görüyordu. Bu yüzden Müzaheret-i Milliye Cemiyeti namında yeni bir cemiyet kurulmasına karar verildi. Haziran 1913 tarihinden itibaren yeni cemiyetin nizamnâmesi yayınlanmaya başlandı.⁵⁵

Cemiyetin kurucuları arasında Celâleddin Arif Beyle birlikte Şerif Ali Haydar (Ayân âzası), Hulusi Bey (Eski Nafia Nazırı), İsmail Hakkı Bey (Siverek Meb'usu), Ali Haydar Mithat Bey (Mithat Paşa'nın oğlu) bulunuyordu.⁵⁶ Yeni kurulan cemiyet I.Dünya Savaşı'nın son yıllarına kadar İttihat ve Terakki Fırkası'yla çalışacak, fırkanın daha çok sosyal faaliyetlerini yürütecektir. Sosyal faaliyetlerin düzenlenmesi birbakıma Celâleddin Arif Bey'e havale edilecektir.

51) Nâzım Polat, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Ankara 1991, sh.23.

52) Nâzım Polat, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, sh.28

53) T.Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler I, sh. 449.

54) Nâzım Polat, Müdafaa-i Milliye, sh.113.

55) Nâzım Polat, Müdafaa-i Milliye, sh.114.

56) T.Zafer Turaya, Türkiye'de Siyasi Partiler III, s.293.

Nitekim, 23 Temmuz 1913 yılında, İttihat ve Terakki Fırkası cemiyet vasıtasıyla, o zaman Dahiliye Nazırı olan Talat Paşa himayesinde Taksim Bahçesi'nde bir müsamere düzenleyecek ve bu müsamerenin programı da Celâleddin Arif Bey tarafından hazırlanacaktır.⁵⁷ Bu tür müsamerelerin tertiplenmesinde İttihat ve Terakki Fırkası'nın ilk amacı, gelirlerini artırmak, fırkaya maddi yardım sağlamaktır. Celâleddin Arif Bey de sosyal ilişkilerinin zenginliği ve müderrisliği sayesinde bu işleri çok iyi yönlendirecektir.

Cemiyet, I. Dünya Savaşı sonun da, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın husûmetine dayanamayarak ortadan kalkmıştır. Celâleddin Arif Bey'in İttihat ve Terakki Fırkası içindeki faaliyetleri sadece sosyal alanda değildi. Siyasî alanda, özellikle hukuk alanında da önemli hizmetleri olmuştur:

İkinci Meşrutiyet'in 1908-1912 dönemi Osmanlı Siyasal hayatında çok partili bir görünüm arzeder.⁵⁸ İşte bu görünüm İttihat ve Terakki Fırkası'nı rahatsız etmiş ve muhalefetin ortadan kaldırılması fikrini kuvvetlendirmiştir. Özellikle Talat Paşa bu meseleyi halletmek için çözüm yolları aramaya başlamıştır. Bu çözümü Celâleddin Arif Bey bulmuş ve Talat Paşa'ya bu konuda yardımcı olmuştur. Kanun-i Esasî'nin 35. maddesinin⁵⁹ ilga edilmesi, muhalefetin imhası demektir. Bu fikrin kaynağı Celâleddin Arif Bey'dir ve ilk meclisin 15 Ocak 1912'de feshi bu sayede olmuştur.⁶⁰

B. İstanbul Barosu Başkanlığı

8 Şubat 1911 tarihinde İstanbul Barosu'na kaydolun Celâleddin Arif Bey, 1914 yılında baro başkanlığına seçildi.⁶¹ Onun başkanlık makamına getirilmesi İttihat ve Terakki Fırkası ile olan sıkı ilişkilerine dayanıyordu.⁶² Celâleddin Arif Bey, Osmanlı Devleti'ni yıkıma götürecek olan Birinci Dünya Savaşı yıllarında baro başkanı sıfatıyla birçok siyasî teşebbüslerde bulunmuştur.

57) Nâzım Polat, Müdafaa-i Milliye, sh. 96-97.

58) T.Zafer Turaya, Türkiye'de Siyasi Partiler I, sh. 7.

59) Bu maddeye göre; Meclis ile Hükümet arasında bir meselede ihtilaf olursa, hükümet istifa eder, ikinci kabine yine aynı meselede ihtilafta kalırsa bu sefer hükümet meclisi fesheder. Fesh hakkı münhasıran yed-i iktidar-ı Hazreti Padişahîdedir. Bkz. Server Tanili, Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İstanbul, 1976, sh.29.

60) Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım II, sh.355.

61) İstanbul Barosu Kayıt Defteri'ndeki hüviyetinden Bkz. Ek-I.

62) İsmail Arar, "Halife Olmak İsteyen..." sh.300.

1. 1918 Yılı Avrupa Seyahati

1918 yılı, Osmanlı Devleti için kritik bir yıl olmuştur. Temmuz ayından itibaren savaş Osmanlılar ve müttefikler aleyhine dönmüş, Almanya ve Avusturya ile siyasî bağı kuvvetlendirmek için birçok hey'et Avrupa'ya gönderilmiştir. Bu hey'etlerin diğer bir amacı da, Avrupa'daki siyasî durumu anlayabilmektir. Bu sebeple 1918 yılı İlkbaharında Avrupa'ya gönderilen hey'ette, baro reisi sıfatıyla Celâleddin Arif Bey de bulunuyordu. Berlin, Peşte ve Viyana'da çeşitli ziyaretlerde bulunarak görevini yerine getiren hey'et Türkiye'ye dönerken, Celâleddin Arif Bey, tedavi için kaplıcaları ile ünlü Marienbad'a gitmiş, burada Eylül ayına kadar kalmıştır.⁶³

Sadrızam Tal'at Paşa, Kafkaslar, Bakû ve Gümülcine yüzünden Almanlarla çıkan anlaşmazlığı halletmek için 6 Eylül'de Berlin'e vardı.⁶⁴ Burada Alman Hariciyesi ile ve Sovyet Elçesi Joffe ile görüşmeler yaparak Viyana'ya geçti.⁶⁵ Viyana'da Otel Emperyal'de Celâleddin Arif Bey ile karşılaştı. Celâleddin Arif Bey, Avrupada'ki siyasî durum hakkında elde ettiği bilgileri uzun uzun anlatmak için Viyana'dan Berlin'e dönüşte aynı trenden bir bilet aldı. Yolculuk esnasında Talat Paşa ile aralarında geçen konuşmaları Celâleddin Arif Bey şöyle anlatmaktadır:

"... Getirdiğimiz nevaleleri yedik ve sigaralar yakıldığı vakit Paşa'ya :

-*Paşam nereye gidiyorsunuz?* dedim. Cevaben

-*Berlin'e !* dedi.

-*Berlin'e gittiğinizi biliyorum. Fakat memleket nereye gidiyor?* dedim.

-*Zafere !* Cevabını aldım.

- *Bir parça görmesini bilen müdekkik bir adam bhusus Avusturya'nın halini gördükten sonra zafere değil izmihlâle gittiğimize kani olur,* dedim.

- *Senin buralarda miden bozulmuş, İstanbul'a git de biraz kuvve-i mâneviyen yerine gelsin;* dedi, güldü...

-*Bitaraf memleketlerden gelen zevat gördüm. Bhusus Hahambaşı Hayım Naom Efendi ile de görüştüm. Onun da dediği gibi Türkiye için herşey bitmemiş ve*

⁶³) Yeni Gün, 26 mart 1932, No: 419.

⁶⁴) 24 Eylül 1918 tarihine kadar sürecektir olan bu seyahatin teferruat için bkz. Atı Gazetesi, 4-24 Eylül 1918 tarihli nüshalar.

⁶⁵) Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara 1990, sh.554.

*mahvolmamıştır. İngilizler bu son günlerde yeni bir Hindistan yolu keşfettiler, o da Kafkasya yoludur. Biz orada ve Almanlar da Karadeniz sahilinde bulundukça Türkiye'nin Düvel-i Mütelife karşısında oldukça mühim bir kıymeti vardır..."*⁶⁶

Bu konuşmalardan da görüleceği üzere Celâleddin Arif Bey, Avrupa'da bulunduğu süre içerisinde (Mayıs-Eylül 1918) Avrupa'daki siyasî hadiseleri çok iyi takip etmiş ve Osmanlı Devleti'nin güç durumunu vemağlup olacağını önceden görmüştür.

Celâleddin Arif Bey, 24 Eylül 1918'e kadar Talat Paşa ile birlikte Berlin'de Adlon Oteli'nde kaldı.⁶⁷ 24 Eylül'de Berlin'den hareket eden hey'et Sofya'da Kral Ferdinand tarafından gönderilen bir grup tarafından karşılandı. Burada Bulgaristan'ın İtiâf Devletlerine mütareke teklif ettiği öğrenildi. Tal'at Paşa ve hey'eti 27 Eylül'de İstanbul'a geldi. Aynı trende Sustan Vahdeddin'in tahta çıkışını bildirmek için Avusturya'ya gitmiş olan Şehzade Abdurrahim Efendiyle Tevfik Paşa da bulunuyordu.⁶⁸

2. Mütareke Dönemi'nde Siyasî Teşebbüsleri

Bulgaristan'ın Mütareke isteğiyle, harbi bırakması Osmanlı Devleti'ni çok güç durumda bıraktı. Bu şartlar altında Osmanlı devlet adamları mütareke için teşebbüslerde bulundular. Fakat İtilâf Devletleri harbin uzamasına sebep olarak gördükleri İttihat ve Terakki Fırkası ile bir mütareke yapmaya niyetli görünmüyorlardı. Bu durumu gören Talat Paşa Hükümeti 8 Ekim 1918'de istifa etti. Yeni hükümeti 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa kurdu.⁶⁹ 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve takip eden günlerde mütarekenin tatbik edilmesi esnasında Celâleddin Arif Bey İstanbul'da bulundu. Mütarekenin o elim günlerini ve milletin başına gelen felâketi yakından takip etti.

Mütareke günlerinde, herkesin bir kurtuluş çaresi aradığı sırada, Celâleddin Arif Bey de bazı siyasî teşebbüslerde bulundu. Bir fırka kurulması lâzım geldiğine inanarak tanıdığı önemli zatlara müracaat etti, fakat memlekette " terbiye-i siyasîyenin" kâfi olmadığını görerek siyasetten çekildi.⁷⁰ Buna rağmen, yeni kurulacak fırkalar İstanbul Baro Başkanı'nı da kendi fırkaları içerisinde görmek isteyecekler ve onu kadroları içine alacaklardır.

⁶⁶) Yeni Gün. 26 Mart 1932, No: 419.

⁶⁷) Yeni Gün, 27 mart 1932, No: 420.

⁶⁸) Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi III, Kısım 4, Ankara 1983, sh.364.

⁶⁹) Selahattin Tansel, Mondrostan Mudanya'ya Kadar I, İst. 1991, s.16.

a. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile İlişkileri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Erzurum'un Ermenilere terk edileceğine dair bazı şayialar çıkmış ve bu Erzurum halkını heyacanlandırmıştı. Bu heyecanla Hoca Raif Efendi İstanbul'a gitmiş ve burada Süleyman Nazif Bey ile görüşerek bu duruma bir çözüm bulmak gerektiğini ona anlatmıştı.⁷¹ 4 Aralık 1918'de Süleyman Nazif Bey'in delâletiyle, merkezi Divanyolu'nda Müdafaa-i Milliye Sepet Fabrikası'nın üstünde bulunan bir cemiyet kuruldu.⁷²

Süleyman Nazif Bey, bu cemiyetten Celâleddin Arif Bey'e de bahsetmiş ve bir Erzurumlu olarak kendileriyle çalışması gerektiğini ona söylemiştir. Bu haber üzerine Celâleddin Arif Bey, Divanyolu'nda bulunan cemiyete giderek burada faaliyete başlamış, Cemiyetin sesini ve mücadelesini İtilaf Devletleri temsilcilerine duyurmak için çok büyük çaba harcamıştır. Vilâyât-ı Şarkıyye'nin müdafaa-i hukuku için yazılmış olan muhtıraları İngiliz, Fransız, İtalyan Fevkalâde Komiserlerine Süleyman Nazif Beyle beraber götürmüş, fakat bunlardan sadece İtalyan Komiseri Kont Sforza ile görüşebilmişlerdir.⁷³ Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ile de irtibatını devam ettirmiştir. Celâleddin Arif Bey'in cemiyet içindeki çalışmaları 1919 seçimlerinde Erzurum'dan meb'us seçilmesinde etkili olacaktır.

b. Millî Kongre

İstanbul'da bulunan bazı aydınlara göre, Türk Milleti dışı karşı isteklerinde birlik halinde bulunmalı ve millî kuvvetlerin bütünü de birleşmeli idi. Bu sebeple 1918 Aralık ayının başlarında bu aydınlar ve bunların fikirlerine katılan bazı siyasî partiler, Millî Kongre adı altında bir millî birlik cephesi kurma teşebbüsüne giriştiler.⁷⁴

Bu girişim Dr. Esat Paşa'nın fikri ile ortaya çıkmıştı. Celâleddin Arif Bey, arasıra Doktor Esat Paşa ile Tâim Ma'arif Cemiyeti'nde buluşur ve vatanın

⁷⁰) Yeni Gün, 27 mart 1932, No: 420.

⁷¹) Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber I, Ankara 1988, sh.18.

⁷²) Cevad Dursunoğlu, Millî Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946, sh.17.

⁷³) Yeni Gün, 27 Mat 1932, No: 420.

⁷⁴) Selahattin Tansel, Mondrostan..I, sh.149.

geleceği hakkında uzun uzun konuşturlardı⁷⁵ Aralarındaki bu samimiyet Celâleddin Arif Bey'in İstanbul barosunu temsilen, 29 Kasım 1918'de tertiplenen toplantıya katılmasını sağlamıştır.

Celâleddin Arif Bey'e göre, böyle bir teşebbüse şu sıralarda çok ihtiyaç vardı. Çünkü vatanın parçalanmaması için şahıslar ve partiler menfaatlerini bir tarafa bırakıp birleşmek zorundaydılar.⁷⁶ Aşırı iyimser düşünceler üzerine kurulmaya çalışılan bu birlik, Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile İttihat ve Terakki Fırkası arasındaki muhalefet yüzünden gerçekleşemedi. 28 Ocak 1919 tarihinde, siyasi partileri birliğe davet eden çağrı sonuçsuz kaldı.⁷⁷ İşte Celâleddin Arif Bey'in bahsettiği "terbiye-i siyasiye"nin gelişmemiş olması bu tür neticeleri ortaya çıkarıyordu.

c. Osmanlı Çiftçiler Derneği

Osmanlı Çiftçiler Derneği 1910 yılında mesleki bir cemiyet olarak kurulmuş 1919 yılının olayları, derneği partileşmeye götürmüştür.⁷⁸ Cemiyet, mütareke öncesi, İttihat ve Terakki Fırkası ile iyi ilişkiler kurmuş ve toplantılarını bu fırkanın merkezinde yapmıştır. Programı gereği, 1919 yılında yapılan seçimlerle faal olarak ilgilenmiş, önce partiler üstü bir girişim olan Milli Kongre'ye katılmış ve toplantılarda sürekli olarak temsil edilmiştir.⁷⁹ 1919 seçimlerinde İstanbul'dan on aday göstermiş, bunlardan Celâleddin Arif, Hami, Hasan Ferit, Reşad Hikmet, Lütfi Fikri Beyler kazanmışlardır. Celâleddin Arif Bey, Milli Kongrece tasviye edilen meb'us namzedlerindendir.⁸⁰

d. Türk-Fransız Muhipler Cemiyeti

Mondros mütarekesi ile birlikte İtilâf Devletleri toprak kazanma konusunda birbirleri ile âdeta yarışa girmişlerdi. İngiltere ve Fransa artık savaşın mahsulerini toplamaktaydılar. İstanbul'da İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kurulmuş olması Fransa'yı da böyle bir cemiyet kurmaya sevketti. Özellikle Türk kamuoyunun İngiltere'ye olan düşmanlığı böyle bir cemiyetin kurulmasını kolaylaştıran sebeplerdendir.

⁷⁵) Yeni Gün, 27 Mat 1932, No: 420.

⁷⁶) Yeni Gün, 27 Mat 1932, No: 420.

⁷⁷) Selahattin Tansel, Mondrostan..I, sh.150.

⁷⁸) T.Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler II, sh.364.

⁷⁹) T.Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler II, sh.365.

⁸⁰) T.Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler II, sh.366.

İlk olarak 1914'te Cemal Paşa'nın önyak olmasıyla bir Türkiye-Fransa Cemiyeti kurulmaya teşebbüs edilmiş, arkası gelmemiştir.⁸¹ İkincisi 1918'de Ahmet Vefik, Celâleddin Arif, Süleyman Nazif, Reşat Hikmet Beyler tarafından kurulmaya teşebbüs edilmiştir.⁸²

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın 31 Aralık günlü bir yazısı⁸³ bu girişimi ve bu sıradaki düşünceleri açıklaması bakımından ilginçtir. Paşa, itilafçıların henüz hakkımızda kesin bir karar vermediklerini, en korkulan cihetin memleketimizi nüfuz bölgelerine ayırmaları olduğunu, İngilizlerin açıktan açığa bize muarız olduklarını, Fransızların zahiri yaltaklık gösterdiklerini ama Adana konusu ortaya atılınca tutum değiştirdiklerini, bir Fransız Muhripler Cemiyeti kurulması için, Celâleddin Arif Bey'e başvurduklarını, Adana'nın tahliyesi şartı öne sürülünce işin muallakta kaldığını bildiriyordu.⁸⁴

Celâleddin Arif Bey'den kurulması istenilen cemiyetin nizamnâmesinde, siyasî fırka mensuplarının uzak tutulmasını öngören dört ayrı madde vardır (madde 3,4,9,10), üye olmak için erbab-ı tefekkürden olmak şartı aranmaktadır (madde 5), cemiyet kurucularına olağanüstü ayrıcalıklar ve sürekli yöneticilik sağlanmıştır (madde: 13, 14, 16).⁸⁵

Celâleddin Arif Bey'in Fransız Diplomatları ile olan ilişkileri, öğrencilik yıllarına dayanıyordu. Ayrıca Paris'teki işleriyle de bu ilişkileri geliştirmişti. Celâleddin Arif Bey İstanbul'da bulunmakla beraber yurt içinde ve yurt dışında birçok önemli davalara da bakıyordu.⁸⁶ Fransızlar, Celâleddin Arif Bey'in kendilerine olan sempatisinden istifade ile Türkiye'deki aydınları kendilerine bağlamak istemişler, fakat buna karşılık Adana'nın tahliyesi öne sürülünce bu teşebbüs neticesiz kalmıştır. Fransızlar şartlı bir sevgi değil, kayıtsız, şartsız bir sevgi peşindeydiler.⁸⁷

81) T.Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler II, sh.366.

82) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II, İstanbul 1992, sh.272.

83) Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk III, Vesika: 219. Ankara, 1987.

84) Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I, Ankara, 1989.

85) T.Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler II, sh. 538-539.

86) 4 Eylül 1919 tarihli İkdâm gazetesinde "Celâleddin Arif Bey İtalya'dan döndü" haberi bulunmaktadır. Bu haber Celâleddin Arif Bey'in mütareke döneminde de Avrupa'da faaliyette bulunduğunu gösteriyor. Bu faaliyetlerin siyasî ya da şahsi olup olmadığı hususunda kesin bir bilgiye sahip değiliz.

87) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri...III, sh.273.

e. Vahdet-i Milliye Hey'eti

Karakterini Ahmed Rıza Bey'den alan Vahdet-i Milliye Hey'eti 6 mart 1919'da kurulmuştur. Kurucuları arasında Celâleddin Arif Bey'in de bulunduğu hey'etin amacı, Milli Kongre'nin amacından farklı değildir; hiçbir parti ve grup farkı gözetemeksizin vatanın kurtuluşunu sağlamak tek amacdır.⁸⁸ Hey'etin otuzüç üyesi bulunuyordu 7 haziran 1919'da bir toplantı yapılmış ve siyasi buhranın ortadan kaldırılması ve seçimlerin bir an evvel yapılması için⁸⁹ Padişah'a iki üye gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Celâleddin Arif Bey ve Müşir Hurşit Paşa Padişah'a hey'etin taleplerini bildirerek seçimlerin bir an evvel yapılmasını istediler.⁹⁰

Vahdet-i Milliye Hey'eti, Ahmed Rıza Bey'in faaliyetlerini Avrupa'ya taşımasıyla ve kendisinin de Paris'e gitmesiyle 19 Eylül 1919'da dağıtılmıştır. Fakat yine de, özellikle İstanbul'da, bu faaliyetin müdavimleri olmuş ve Ahmed Rıza Bey ile sık sık temasa geçmişlerdir. Celâleddin Arif Beyde İstanbul'da devamlı olarak aynı konunun işlenmesini, yani partiler arasındaki ayrılık tohumlarının kaldırılması konusunu ele almıştır.

1908'den sonra ittihatların, 1918'den sonra Hürriyet ve İtilâfçıların particilik taassubuyla hareket etmeleri, Türk aydın tabakasının geniş bir kesimini etkilemiş ve bu kesimi çeşitli tedbirler almaya sevketmiştir. Millî Kongre ve Vahdet-i Milliye Hey'eti bu çıkmazın bir mahsülüdür. Celâleddin Arif Bey de mütareke döneminde bu yönde büyük gayret sarfetmiş ve her iki organizasyona da katılmıştır. Kısacası Celâleddin Arif Bey, kuşkulu, intikamcı ve bölücü mütareke kadrosu içinde kişisel otoritesine güvenerek birleştirici girişimlere yönelen aydın kesim içerisinde yer almıştır.

Celâleddin Arif Bey, Camî Bey'in teşebbüsleriyle kurulan adem-i merkezîyet ve meslekî içtimâî görüşünü savunan Millî Ahrar Fırkası ile de irtibatta bulunmuş ve fırkanın 1919 seçimlerinde Ahali İktisat Fırkası ile gösterdiği ortak aday listesinde bağımsız aday olarak yer almıştır.⁹¹

88) T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler II, sh.437.

89) Meclis-i Mebusan 21 Aralık 1918'de Sultan Vahdettin tarafından feshedilmişti. Bkz. Selahattin Tansal, Montrostan...I, sh.71.

90) Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihani, İst. 1987, sh.37. Ayrıca bkz. Celâl Bayar, Ben de Yazdım VI, İst. 1968, sh.1880.

91) T.Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler II, sh.462.

3. Savaş Suçlarının Yargılanması

4 Mart 1919 günü Damat Ferit Paşa ilk kez sadrazam olduğunda yaptığı işlerden ilki "Türk Harp suçlularını" yani ittihatçıları kovuşturmak ve onları bir takım cezalara çarptırmak oldu. 5 Mart günü İngilizlerin bu konudaki planı Babıâli'ye verildi.⁹² 9 Mart 1919'dan itibaren başlayan tutuklamalar 28 Ekim 1919 tarihine kadar devam etti.

28 Nisan 1919 Pazartesi günü, tutuklanan İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenleri Nazım Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harb-i Örfi'de sorgulanmaya başlandı.⁹³ İlk yargılananlar, Said Halim Paşa, Şükrü Bey, Ali Münif Bey, Ahmed Nesimî Bey, Halil Bey, İbrahim Bey, Ziya Gökalp ve Mithat Şükrü Bey'dir. Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa Nazım, Dr.Rüşhî Beyler de gıyaben yargılanmaya başlandı.⁹⁴ Açık yapılan yargılamada mahkeme salonu hıncahınç doldu. İttihatçıların savunmasını üstlenen avukatlar arasında Celâleddin Arif Bey de bulunuyordu. Mahkeme başkanı, başta Celâleddin Arif Bey olmak üzere, savunma avukatlarının ılımlı davranmalarını ihtar etti. İttihatçılar devleti savaşa sokmak, yolsuzluk yapmak, muhalefete karşı şiddet kullanmakla suçlanıyorlardı.

Damat Ferit Paşa Hükümeti, Divan-ı Harb-i Örfi'de bulunan sivil üyelikleri kaldırmış ve bu kuruluştaki yalnız askerleri bırakmıştı.⁹⁵ Yargılamanın ilk günü Celâleddin Arif Bey, mahkemeye bir dilekçe vererek eski nazırların siyasî sorumluluklarından dolayı Divan-ı Harb-i Örfi (Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi)'nde yargılanamayacaklarını, onların ancak Divan-ı Âli'de yargılanabileceklerini bildirdi.⁹⁶ Sanıkların hepsi Ermeni kırımını ile ilgili olarak sorguya çekildilerse de bu iddiayı kabul eden olmadı. 13 Mayıs 1913 tarihinde Aşçıyan isimli bir Ermeni Divan-ı Harb-i Örfi'nin sorgu yargıçlığına getirildi. Sorgulamalar sürerken 15 Mayıs 1919 günü İzmir işgal edildi. İşgal Anadolu'da karışıklıkların çıkmasına sebep olunca, mahkemenin suçluları mahkûm etmesi imkânsız hale geldi. 28 Mayıs'ta 67 kişi Malta'ya sürgün edildi.⁹⁷

Bu davada Celâleddin Arif Bey'in tercih edilmesinde şüphesiz onun kendi mesleğinde temâyüz etmiş olması geliyordu. Özellikle ittihatçıların savunmasını

⁹²) Bilâl Şimşir, Malta Sürgünleri, İstanbul 1985, sh. 63.

⁹³) Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, Ankara 1986, sh. 215.

⁹⁴) M. Hanefi Bostan, Said Halim Paşa, İstanbul 1992, s.85.

⁹⁵) Selahattin Tansel, Mondros'tan...I, sh.83.

⁹⁶) Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, sh. 216

⁹⁷) Bilâl Şimşir, Malta Sürgünleri, sh.83,

üstlenmesi ona daha sonraki hareketlerinde serbestlik sağlayacaktır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın İstanbul'daki teşkilâtından faydalanarak 1919 seçimlerinde İstanbul'dan meb'us seçilecektir.

4. Saltanat Şûrâsı'na (26 Mayıs 1919) İştiraki

Damat Ferit Hükümeti, ittihatçıları ortadan kaldırmak için uğraşırken Yunanlıların 15 mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmeleri vatanın nekadarkötü bir durumda olduğunu gösteriyordu. Bu olay, bütün Türkleri sarstığı gibi, kendisinden pek çok şey beklenen Sultan Vahidettin'in de durumunu sarstı.

Olayların Osmanlı Devleti aleyhine hızlı bir gelişme gösterdiği şu sıralarda, meselelerin konuşulması ve bir karara bağlanabilmesi için Padişah, bir şûrâ-yı saltanat toplanmasını irâde eyledi.⁹⁸ 26 mayıs 1919'da Yıldız Sarayı'nın üst katında büyük salonda Padişah'ın kısa bir söyleviyle saat üçte açılan toplantıda İstanbul Barosu'nu üç kişi temsil ediyordu.⁹⁹ Çağrılan zümrelerin herbirinden yalnız bir kişi 15 dakika konuşabilecekti. Baro adına Celâleddin Arif Bey söz söylemeye yetkili olarak seçilmişti. Celâleddin Arif Bey'in şûrâdaki konuşması basında şu şekilde geçiyordu:

"Altıyüz seneden beri ecdadımızın kanlarıyla muhammer topraklarımız bugün taht-ı tehlikede değil, hâl-i helâktadır. Ölmesini bilmeyen bir millet yaşamağa layık değildir. Bizler ise yaşamaya lâyıktır. Çünkü ölmesini biliriz. Çanakkale'de buna şahittir. Bugünlerde İzmir Hadisesi keza.

*Hayata karşı azim ve metanetten düvel-i itilâfiye herhalde nasihat alırlar. Bunun için evvalâ kendisini gösterecek bir hale ifrağ edilmeli, o da burada milletin mümessillerini görmekle kabildir. Binaenaleyh Dârül-fünûn mümessillerinden Salâhaddin Bey'in teklifine Baro'da iştirak ediyor, bu surette toplanacak şûrâ-yı milletin kararı mutâ olur. Bu suretle biz de teklif ediyoruz.*¹⁰⁰

Dârül-fünûn 'dan Salâhaddin Bey, Baro'dan Celâleddin Arif Bey, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Ömer Fevzi, Millî Kongre'den Hüsnü, Tıp Fakültesi'nden Âkıl Muhtar, Vahdet-i Milliye'den Hamit Beyler şûrâyı saltanat yerine Vilâyet Meclis-i Umumî üyelerinin katılmasıyla bir "Şûrâyı Millî"

98) Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İştiklerim, Ankara 1987, sh.215.

99) Salahattin Tansal, Mondrostan...I, sh.253.

100) Rıza Tevfik, Birazda Ben Konuşayım, (Yay. Haz: Abdullah Uçman), İstanbul 1993, sh.130.

kurulmasını istiyorlardır.¹⁰¹

Celâleddin Arif Bey'e göre, Şûrâyı Millî kurulmak sûretiyle işler millî murakabe altında, Padişah ile elele vererek daha iyi gidecek ve istiklâlîlimiz daha iyi korunacaktır.

Saltanat Şûrâsı'nda hiçbir karar alınmamış, hiçbir görüşme, tartışma yapılmamış, yalnız bir takım kişiler kendilerine verilen dar zaman içinde görüşlerini özet olarak söylemişlerdi.¹⁰² Şûrâ'dan üç gün sonra yani 29 Nisan 1919'da Celâleddin Arif Bey ile birlikte Millî Şûrâ'nın kurulmasını isteyen arkadaşları Padişah'a bir arıza sunmuşlar ve Meclis-i Millî'nin teşkiline müsaade olunmasını istemişlerdi.¹⁰³ Onlar, Meclis-i Millî'nin, Senato (Meclis-i Ayan) üyeleri ile Şûrâyı Saltanata da'vet olunan parti ve cemiyetlerden vilayetler genel meclislerinden ve belediyelerden seçilecek üyelerden kurulmasını, ayrıca herkesin güvenini kaybetmiş olan Damat Ferit Hükümeti'nin değişmesini istiyorlardı.¹⁰⁴ Fakat şimdilik bu düşünceler bir kenara bırakılacak, bu teşebbüslerin neticeleri Aralık 1919'da alınacaktır.

¹⁰¹) Celâl Bayar, Ben de Yazdım VI, Sh. 1878.

¹⁰²) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri...I, sh.327.

¹⁰³) Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, sh. 219.

¹⁰⁴) Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, sh. 219.

İKİNCİ BÖLÜM

SON OSMANLI MECLİS-İ MEB'USANI'NDA CELÂLEDDİN ARİF BEY

A. 1919 Seçimlerinde Celâleddin Arif Bey

Millî bir meclisin teşekkül ettirilmesi için Padişah'a müracaat etmiş bulunan Celâleddin Arif Bey, kurtuluşun millî birlik içerisinde gerçekleştirileceğine inanmıştı. Bu sebeple, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini memnuniyetle karşılamıştı. Celâleddin Arif Bey bu düşüncelerini şöyle ifade ediyor:

"Birgün Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nde bulunan Cevat Paşa'ya rastgeldim :

-Aman Mustafa Kemal Paşa'yı bir kere Anadolu'ya gönderebilsem -ki bugünlerde hareket edecektir- ümide başlayacağım, dedi ve beni fevkâlede sevindirdi.

Artık hergün gazetelerde Mustafa Kemal paşa'nın Samsun'a muvasalat haberini gözlüyordum ve tanıdıklarımın da haber soruyordum.

*Elhamdülillah Paşa-yı müşarünileyh Anadolu'ya geçmiş ve oradan da Vilayeti Şarkiyeye doğru gitmeye başlamıştır.*¹⁰⁵

Anadolu'da halkın teşkilâtlandırılması ve bir birlik haline getirilmesi, Celâleddin Arif Bey'i çok yakından ilgilendirmiş ve sevindirmişti.

2 Ekim 1919'da istifa eden Ferid Paşa Kabinesi'nin yerine Millî Mücadeleden yana olan Ali Rıza Paşa kabinesi gelince, 7 Ekim 1919 günlü beyannâmesi gereğince, 9 Ekim'de "Meb'uslar Seçimine Mahsus Kararnâme"yi yayınlamış ve bu kararnâmeyi telgrafla illere duyurarak seçimlere hazırlık yapılmasını emretmişti.¹⁰⁶ İstanbul'da muhalif çevrelerden yapılan baskılar, Hey'et-i Temsiliye'nin teşebbüsleri hükûmeti böyle bir karar almaya sevketmişti. 1919 yılının Aralık ayında başlayan seçimlerde ilk sonuçlar Anadolu'dan geldi. 18 Aralık 1919'da yapılan İstanbul seçimleri de Anadolu seçimleri gibi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin zaferi ile sonuçlandı.¹⁰⁷

İstanbul Seçimlerine başlanmadan önce, 16 Aralık 1919'da İstanbul'un 60

¹⁰⁵) Yeni Gün, 28 Mart 1932, Pazartesi, No: 421.

¹⁰⁶) Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet (1920), Ankara 1970, sh.43.

¹⁰⁷) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri...II, Sh. 206.

kadar ikinci seçmeni üniversitede Celâleddin Arif Bey'in başkanlığı altında toplanarak seçimle ilgili sorunları tartışmışlardı.¹⁰⁸ Seçimlerin kanunlara uygun bir şekilde yapılabilmesi için alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuş ve bu konuda seçmenler bilgilendirilmişti.

Adının önünde İstanbul Baro Başkanı, Mekteb-i Hukuk ve Mülkiye Hukuk-ı Esâsiye Muallimi gibi büyük sıfatlar bulunan Celâleddin Arif Bey, İstanbul seçimlerinde hem Millî Ahrar ve Millî Kongre'nin ortak aday listesinde hem de Osmanlı Çiftçiler Derneği aday listesinde yer alıyordu.¹⁰⁹ Yayınlanmış kararlarına göre, Hey'eti Temsiliye bu seçimlerde bazı adayların seçilmesi, bazılarının da seçilmemesi için büyük çaba göstermiştir. Hey'et-i Temsiliye'nin Celâleddin Arif Bey için olumlu ya da olumsuz hiçbir kararı yoktur.¹¹⁰ Buna bakarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin onun seçilmesini istediği anlamı çıkarılabilir.¹¹¹

İstanbul seçimlerinde, 100'e yakın aday arasından 350 oyla meb'us seçilen Celâleddin Arif Bey¹¹² Erzurum'dan da meb'us seçilmişti. Erzurum'da yapılacak seçimlerle ilgili olarak, Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi, Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya tezkere göndermişti. Tezkerede, millî Meclisin Anadolu'da toplanması halinde ortaya çıkacak sakıncalar sıralandıktan sonra bu meclisin bazı önemli kişilerle takviyesi gerektiği bildiriliyordu. Bu kişiler Cevad ve Kâzım karabekir Paşalar, Celâleddin Arif, Tevfik Saydam, Âyândan Seyyid ve Kara Vasıf Beylerdi.¹¹³

11 mart 1919'da, Erzurum'da çıkan Albayrak Gazetesi'nin müdür ve başmuhariri Süleyman Necati, 300 imzalı bir beyanname ile Erzurum'un altı meb'us namzedi hakkında geniş bir propagandaya girişti. 26 kasım 1919 günkü 39 sayılı Albayrak'ta, dört aydan beri Erzurum'da bulunan ve imzası verilmeyen bir subayın (galiba Albay Kâzım Dirik'in) yazdığı yazı meb'us namzedlerini tanıtmaya yönelikti. Yazıda Celâleddin Arif Bey, "93'te Anadolu Cephesi, Türk-Rus Savaşı'nı anlatan Başımıza Gelenler ve Binbir Hadis-i Şerif kitapları mü'ellifi Erzurumlu Mehmed Arif Bey'in oğlu, İstanbul Baro Reisi ve Teşkilâtı Esasiye

¹⁰⁸) Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü II, sh.251.

¹⁰⁹) T.Zafer Tunaya, Türkiyede Siyasi Partiler, sh. 366 ve 462. Sina Akşin'in verdiği bilgiye göre, Millî Kongre'nin kendiliğinden hazırladığı 16 kişilik aday listesinde de yer alıyordu. Bkz. Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri... II, sh.177.

¹¹⁰) Bekir Sıtkı Baykal, Hey'et-i Temsiliye Kararları, Ank., 1989.

¹¹¹) İsmail Arar, "Halife Olmak İsteyen...", sh.302.

¹¹²) Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü II, Sh. 255.

¹¹³) Bekir Sıtkı Baykal, Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, Ankara 1969, sh. 36.

Kanunu Müderrisi" olarak tanıtılıyordu.¹¹⁴

Nihayet Aralık 1919'un son haftalarında Erzurum merkez sancağı seçimleri yapıldı. 6 Ocak 1920 günü Erzurum Vilayetince tasdik edilen seçim mazbatalarına göre, Son Osmanlı Meclis-i Meb'usarı'na seçilen altı Erzurum meb'usu ve alınan rey sayıları şöyleydi :

1. Sabık III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, 268 rey.
2. İstanbul Barosu Reisi Celâleddin Arif Bey, 252 rey.
3. Albayrak Müdürü Süleyman Necati Bey, 218 rey.
4. Sabık Rize Mutasarrıfı Ebâ-Bekzâde Ziya Bey, 167 rey.
5. Süvari Binbaşı Zihni (Orhan) Bey, 132 rey.
6. Maliye Hukuk Müşaviri Hüseyin Avni Bey, 120 rey.¹¹⁵

Celâleddin Arif Bey'in hem İstanbul'da hem de Erzurum'da yapılan seçimlerdeki başarısı şüphesiz onun çok aktif bir kişiliğe sahip olmasından ileri geliyordu. Celâleddin Arif Bey bu seçimlerde şahsen namzedliğini koymamıştı.¹¹⁶ İstanbul'da Osmanlı Çiftçiler Derneği ve Millî Ahrar Fırkası, Erzurum'da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Celâleddin Arif Bey'in hukukşinaslığını, saygınlığını ve vatanperverliğini bildiklerinden seçimlerde onun bu özelliklerinden istifade etmek istediler. Adeta onun seçimlerde başarılı olacağını önceden gördüler.

25 Aralık 1919 tarihli Albayrak Gazetesi'nde Celâleddin Arif Bey'in Erzurum Belediye Başkanlığı'na gönderdiği bir yazı bulunmaktadır. Bu yazıda Celâleddin Arif Bey, İstanbul'dan da seçilmesine rağmen Erzurum meb'usluğunu tercih edeceğini ve bundan büyük bir gurur duyacağını bildirmektedir.¹¹⁷

Böylece Celâleddin Arif Bey'in hayatında yeni bir dönem başlıyordu. Belki en aktif bir şekilde siyasetle uğraşmak ve içinde bulunduğu şartlarda vatani kurtarmak için böyle bir başlangıca ihtiyacı vardı. O etrafındaki meb'us

¹¹⁴) M.Fahrettin Kırzioğlu, Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920). Ankara 1991, sh.33-35.

¹¹⁵) M.Fahrettin Kırzioğlu, "Atatürk'e Ait Bilinmeyen Yedi Vesika", Türk Kültürü Dergisi, Yıl: XIV, sayı: 164, sh.471.

¹¹⁶) Yeni Gün, 28 Mart 1932, Pazartesi, No:421.

¹¹⁷) Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü II, Sh. 262, Ayrıca bkz. Yeni Gün, 28 Mart 1932.

arkadaşlarıyla devamlı vatanın kurtuluşu için çözüm yolları arıyor, çoğu zaman sahip olduğu hukuk bilgileriyle onlara yardımcı oluyordu. Bundan sonra onu "Erzurum Meb'usu Celâleddin Arif Bey" olarak görecekiz.

B. Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Meb'uslarla Ankara'da Görüşme Teşebbüsü

16 Kasım-29 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta yapılan Komutanlar Toplantısı'nda,¹¹⁸ Meclis İstanbul'da toplandığı takdirde, meb'usların İstanbul'a gitmeden evvel, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi merkezlerde toplanarak durum hakkında bilgilendirilmesi gerektiği açıklanmıştı.¹¹⁹ Fakat, Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldi ve 29 Aralık 1920'den itibaren meb'usların Ankara'ya gelerek Hey'et-i Temsiliye ile görüşmelerini bildirdi.¹²⁰ Meb'usların Ankara'ya çağrılmalarıyla onların kuvve-i maneviyelerinin yükseltilmesi, Meclis'te Kuvâ-yı Millîyeci bir grubun teşkil edilmesi ve böylece meclisin millî hareketin merkezi olması düşünülmüştü.¹²¹

29 Aralık 1919 tarihli tamime karşılık İstanbul'da bulunan bazı meb'uslar, meb'usların en seri bir şekilde İstanbul'a gelmeleri gerektiğini duyurdular. Mustafa Kemal Paşa bir takrir ile meb'usların ismini Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan sordu ve alınan cevapta, takrir sahiplerinin Hüseyin Kâzım, Celâleddin Arif, Hamid, İlh... olduğu bildiriliyordu.¹²² Mustafa Kemal Paşa tel sahiplerine 9 Ocak 1920'de yazdığı cevapta, meselenin "vatan ve milletin hayatıyla alâkalı" olduğunu, "Meclis-i Millî'de teşkilât-ı milliye üzerine müstenit, kuvvetli bir grup husûle gelmediği takdirde hizmet-i milîyenin temin edilemeyeceği"ni bildirdi.¹²³ Fakat Mustafa Kemal, daha sonra edindiği bilgilere göre, tel metninin sahiplerinden habersiz, Harbiye Nezareti'nce uydurulduğunu söylemektedir.¹²⁴

İstanbul'un teşebbüsleri sonunda Ankara'da meb'uslar toplantısı yapılamadı. Bir kısım meb'uslar Ankara'ya hiç gelmediler. bazı meb'uslar çağrıya uyarak Ankara'ya uğradıktan sonra İstanbul'a gittiler, bazıları da İstanbul'a giderken yol üzeri olduğu için uğrayıp görüştüler.¹²⁵ Celâleddin Arif Bey Ankara'ya gitmedi ve Hey'eti Temsiliye ile görüşmedi. O'nun bu davranışı, onun düşünce yapısı ve

118) Bu toplantı hakkında bkz. Nutuk I, sh. 270-276.

119) Nutuk I, sh.276.

120) Nutuk III, Vesika: 214, sh.1167.

121) İsmet İnönü, Hatıralar I. kitap, İstanbul, 1985, sh. 183.

122) Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber II, Ankara 1987, sh. 470.

123) Nutuk I, sh. 343.

124) Nutuk I, sh. 343.

125) Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, sh. 14.

ilerideki muhtemel tutumu hakkında Ankara liderlerine ilk izlenimi vermiştir.¹²⁶

Ocak ayı başından itibaren meb'uslar İstanbul'a gelmeye başlamışlar ve meclisin açılacağı günü bekler olmuşlardı. Sultan Vahdeddin seçimleri, özellikle İstanbul'da, İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı olanların kazandığını görünce iktidarın tekrar bu partinin eline geçeceğini düşünmüş ve Meclisin açılmasını geciktirmişti.¹²⁷ Bu gecikmeden dolayı Celâleddin Arif Bey gelen meb'uslarla Meclis'te birinci şubede uzun uzun görüşmüş ve onları tanıma imkânı bulmuştur.¹²⁸ Meb'uslar, meclisin açılması için bir araya gelerek bir heyeti Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya göndermeyi kabul etmişler ve bu iş için Celâleddin Arif Bey ve Kâzım Bey'i seçmişlerdi.¹²⁹ Celâleddin Arif Bey ile Hüseyin Kâzım Bey Bâbıâli'ye giderek Ali Rıza Paşa ile görüşmüşler ve ona meclisin açılması konusunda meb'usların dileklerini bildirmişlerdir.¹³⁰

126) İsmail Arar, "Halife Olmak İsteyin...", sh. 302.

127) Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, sh. 293.

128) Yeni Gün, 28Mart 1932, Pazartesi, No: 421.

129) Hüseyin Kâzım Kadri, Meşrutiyet'ten..., sh. 161.

130) Hüseyin Kâzım Kadri, Meşrutiyet'ten..., sh. 163.

C. Meclis-i Meb'usan'ın Açılması ve Ekseriyet Meselesi

Osmanlı Meclis-i Meb'usanı 12 Ocak 1920'de dördüncü dönemin ilk toplantısını yapmak üzere Padişah'ın okunan bir beyannâmesiyle açıldı. Padişah hastalığını bahane ederek Meclis'e gelmemiş, beyannâme-i hümayûn Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya verilmişti.¹³¹ Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın okuduğu beyannâmeden sonra hazır bulunan 72 meb'us and içti ve en yaşlı meb'us ve aynı zamanda Muvakkat Reis (Geçici başkan) olan Bursa Meb'usu Hacı İlyas Efendi kısa bir konuşma yaptı ve birleşim açıldı.¹³²

Sivas Meb'usu Vasıf Bey söz alarak Millî Meclisin açılmasından ötürü teşekkürlerini ve rahatsızlığından dolayı sağlık dileklerinin Padişah'a bildirilmesini istedi. Bu teklifin kabulünden sonra Celâleddin Arif Bey ile birlikte dört meb'us bu iş için seçildi.¹³³ Beş kişilik hey'et saraya giderek meclisin geçmiş olsun dileklerini ve dualarını başmâbeyinciye bildirdiler. Başmâbeyinci huzur-ı şâhâneye giderek meclisin teessürünü Padişah'a ilettiler, Padişah bir irade-i seniyye ile buna karşılık verdi ve bu irade-i seniyye 22 Ocak 1920 tarihli meclisin ikinci içtimasında Celâleddin Arif Bey tarafından meb'uslara okundu. Padişah, vuku'bulan ziyaretten dolayı fevkâlede memnun olduğunu, meclisin bu suretle haklarında göstermiş oldukları hissiyattan dolayı sevindiklerini beyan ediyordu.¹³⁴

Yine aynı birleşimde Sinop Meb'usu Rıza Nur Bey, meclisin açılması için gerekli çoğunluğun bulunup bulunmadığını sorarak bu meseleyi hukukçuların halletmesini istedi.¹³⁵ Osmanlı Kanun-ı Esasî'sine göre, Meclis ancak bütün meb'usların yarısından bir fazlasının mevcudiyetiyle açılabilirdi ve Meclis-i Meb'usan'a kaç meb'usun katılacağı, her elli bin erkek nüfusa bir meb'us hesaplanmak suretiyle bulunurdu.¹³⁶ Buna göre, meclisin açılabilmesi için en az 129 meb'usun içtima'da hazır bulunması gerekiyordu. Halbuki ilk birleşimde 72 meb'us vardı.

Bu problemin çözümünü Celâleddin Arif Bey bulacaktır. Celâleddin Arif Bey'e göre, önceki seçimden evvel Genel Savaş olmuş ve bir kısım iller Osmanlı Devleti'nden ayrılma yoluna gitmiş mütarekeden sonra bazı iller (Adana gibi)

131) Ali Fuad Türkgeldi, görüp İştiklerim, sh. 254.

132) MMZC., D:4, i:1 12 Kânun-ı evvel 1920, C:1.

133) MMZC., D:4, i:1 12 Kânun-ı evvel 1920, C:1. sh. 11.

134) MMZC., D:4, i:1 22 Kânun-ı evvel 1920, C:1. sh. 12.

135) MMZC., D:4, i:1 22 Kânun-ı sâni 1920, C:1. sh. 7.

136) Kanun-ı Esasî'nin Meclis-i Umumî Bölümü. Madde : 51, Server Tanili, Anayasalar ve Siyasal Belgeler, sh. 32.

işgale uğrayarak seçim yapılamayacak duruma girmişti. Bu sebeple bu dönemde 256 meb'usun bulunması imkânsızdı. En çok 170 meb'usun seçilebileceği Dahiliye Nezaretin'den Makam-ı Riyasete gelen cetveldən anlaşılıyordu. Buna göre, yüzyetmişin yarısından bir fazlası olan 86 üye ile Meclis açılabilir ve toplantı yapılabilirdi. Bununla beraber intihab olmayan yerlerdeki hukukumuz terk ve fedâ edilemezdi.¹³⁷

Meclisin açılmıyacağı konusu şüphesiz Damat Ferit ve yârânı tarafından ileri sürülmüştü.¹³⁸ Eğer düşündükleri gerçekleşecek olursa meclis aslâ açılmayacak ve böylece milliyetçi meclis imha edilmiş olacaktı. Fakat Celâleddin Arif Bey'in getirdiği kanuni çözüme kimse karşı çıkamadı. Birinci içtima'da yemin eden 72 meb'usa ilâve olarak bu içtima'da da 25 kadar meb'usun yemin edeceği gözönüne alınarak görüşmelere devam edildi.

137) MMZC., D:4, i:1 22 Kânun-ı Sâni 1336, C:1. sh. 7-9.

138) MMZC., D:4, i:1 22 Kânun-ı Sâni 1336, C:1. sh. 9.

Ç. Celâleddin Arif Beyin Meclis-i Meb'usan Muvakkat Reisliği'ne Seçilmesi ve Meclis-i Meb'usan Reis İntihabı

26 Ocak 1920'de yapılan Meclis-i Meb'usan'ın üçüncü içtima'ında, Muvakkat Reis (Geçici Başkan) Bursa meb'usu Hacı İlyas Efendi rahatsızlığını ileri sürerek bir başkasının mavakkat reis olmasını istedi.¹³⁹ Muvakkat reislik için yapılacak seçimde dört aday vardı. Yapılan seçimlerde Celâleddin Arif Bey ve Hamid Bey eşit oy alarak çoğunluğu sağlayamamışlar, üçüncü oylama neticesinde Celâleddin Arif Bey 51 oy alarak reis-i muvakkat seçilmiştir. Celâleddin Arif Bey başkan seçilmesinden dolayı meb'uslara teşekkür etmiş ve konuşmasını " çok iş görelim ve azca söz söyleyelim" diye bitirmiştir.¹⁴⁰

Aralık ayında yapılan seçimlerin tamamlanmasıyla birlikte toplanacak meclise kimin başkan olacağı konusunda da çeşitli kulis çalışmaları yapıyordu. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a giderken Ankara'ya uğrayan meb'uslara, meclise katılmak üzere İstanbul'a gitmeyeceğini, buna rağmen Meclise başkan olmak istediğini söylemişti.¹⁴¹ Ayrıca bu amaca ulaşabilmek için de mecliste bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu teşkili görevini Rauf Bey'e vermişti.¹⁴² Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Meb'usan'nın bir tecavüze uğrayacağını önceden görmüş ve yeni meclisi Ankara'da toplamayı düşünmüştü.¹⁴³ Kendisi Meclis-i Meb'usan reisi seçildiği takdirde bunu rahatlıkla yapacak ve meb'usları Ankara'da toplayabilecekti. Rauf Bey İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'nın meclise reis olması için çok çalışmış fakat mecliste meydana gelen hizipleşmelerden dolayı bu fikri kabul ettirememiştir.¹⁴⁴ Bu durumda Mustafa Kemal Paşa itibarının sarsılacağını düşünerek reis seçimi için adaylığını koymamıştır.¹⁴⁵ Bunun üzerine Rauf Bey'in yeni bir aday arama çalışmalarına başladığı anlaşıyor.¹⁴⁶

29 Ocak 1920'de tedavide bulunduğu İsviçre'den vapurla İstanbul'a dönen

¹³⁹) MMZC., D:4, i:1 26 Kânun-ı Sâni 1336, C:1. sh. 23.

¹⁴⁰) MMZC., D:4, i:1 26 Kânun-ı Sâni 1336, C:1. sh. 23.

¹⁴¹) Nutuk I, sh.362.

¹⁴²) Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, sh.56.

¹⁴³) Nutuk I, sh. 362.

¹⁴⁴) Bu meselede hakim olan muhakeme ve mahtlık şu idi: "Bunca milletvekilleri içinde meclis reisi olacak liyakette bir adam dahi yok mudur? Diğer mantık da; Meclis Riyasetine Kuvâ-yı Milliye reisini intihab etmekle daha ilk günden, Meclis üzerine şüphe ve tecavüze vesile vermektir. Ayrıca gıyaben bir başkanlık olur mu?" Nutuk I, sh. 362. Ayrıca bkz. M.Müfit Kansu, Erzurum'dan... II, sh. 531.

¹⁴⁵) Nutuk I; sh. 374, Nutuk III, vesika 231.

¹⁴⁶) Yeni Gün, 29 Mart 1932, Salı, No: 442.

Reşat Hikmet Bey Fransızlar tarafından tutuklandı.¹⁴⁷ Bu hareket Akbaş Cephaneliği Baskını'na bir misilleme idi. Ayrıca meclisin feshi de bu sıralarda gündeme gelmişti.¹⁴⁸ Reşat Hikmet Bey'in serbest bırakılması için Rauf Bey, Reis-i Muvakkat Celâleddin Arif Bey'e müracaat ederek sadrazamla görüşmesini istedi.¹⁴⁹ Yapılan meracaatlar sonunda Reşad Hikmet Bey serbest bırakıldı. 31 Ocak 1920 tarihli Meclisin 5. içtima'ında riyaset divanı seçimleri yapıldı.

Başkanlık için, Reşat Hikmet Bey¹⁵⁰, Celâleddin Arif Bey, Mustafa Arif Bey, Hüseyin Kâzım Bey ve Hamid Bey adaylıklarını koymuşlardı. Yapılan iki oylamada da adaylar çoğunluğu sağlayamamışlar, Reşat Hikmet Bey (58), Celâleddin Arif Bey (47) oy almışlardı.¹⁵¹ Bunun üzerine Celâleddin Arif Bey kürsüye geçerek, kendisine oy verenlere teşekkür etti ve "Meclis-i Alinizin Reisinin büyük bir ekseriyetle intihab olunmasını istediğimden, bendenize verilen reylerin Reşat Hikmet Bey'e itasını arkadaşlarımdan rica ederim" dedi.¹⁵² Üçüncü oylamada 65 rey ile Reşat Hikmet Bey Meclis-i Meb'usan Reisi seçildi.¹⁵³ Celâleddin Arif Bey'in bu davranışı kendisinin meclisteki itibarını arttırdı.

147) Gotthard Jaeschke, Kronoloji I, 87.

148) Nutuk III, Vesika : 231, sh. 1198. Mustafa Kemal'den Rauf Bey'e: "Meclisin Feshi İhtimali ve Müdafaa-i Milliye'ye teşebbüs zamanı karib olduğunu zannediyoruz".

149) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri...II, sh.313.

150) Mahmut Goloğlu'na göre Reşat Hikmet Bey, Sarayın adayı idi. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, sh. 59.

151) MMZC., D.4, İ:5, 31 Kânun-i sâni: 1336, C:2, sh. 48-49.

152) MMZC., D.4, İ:5, 31 Kânun-i sâni: 1336, C:2, sh. 50.

153) Celâleddin Arif Bey elimize geçebilen hatıratında bu seçimi şöyle anlatmaktadır: *Divanı Riyaset intihabında pek sevdiğim ve Mekteb-i Sultanî arkadaşım merhum zavallı Reşat Hikmet Bey'i Hey'et-i Temsiliye'den gelen Rauf Bey ve rüfekaı namzed olarak gösterdiler. Sebebi de şu idi :*

Birgün meclisten çıkarken Rauf Bey bana:

-Biz öyle bir reis isteriz ki kendisine meclisi buradan kaldırıp Ankara'da içtima ettirmeyi söylediğimiz vakit reis hemen bunu kabul etmelidir, dedi. Ben de cevaben:

-Rauf Beyefendi ben başkasının sözü ile hareket edebilecek bir adam olsaydım ittihatçılar beni çoktan o mevkiye getirirlerdi. Ben menafi-i memleketi orada görürsem sizin sözünüzü beklemeden bu işi yaparım. Fakat emir altında yürüyemem. Ancak bana böyle bir hareketin lüzumu kat'isini ispat edecek olursanız anut değilim, dedim..." Bkz. Yeni Gün, 29 Mart 1932, Salı, No: 422.

D. Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nda Felâh-ı Vatan İttifakı

Rauf Bey seçimlerden sonra İstanbul'a gelmiş ve Ankara'da kararlaştığı üzere bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu teşkili için çalışmalara başlamıştı.¹⁵⁴ 6 Şubat 1920'de yetmiş kişilik bir grup teşekkül etmiş ve adı da Sultan Vahdedin'in Meclisi açış konuşmasındaki, *"bundan ötürü hertürlü ayrılma ve bölünmeden kaçınılarak bütün millî istek ve çabaların "felah-ı vatan" noktasında birleştirilmesi gerekir"* sözünün etkisiyle Felâh-ı Vatan Grubu oluştu.¹⁵⁵ Mustafa Kemal Paşa bu durumu şiddetle eleştirmiş ve bu gruba "Fellah-ı Vatan" ismini vermiştir.¹⁵⁶

Felâh-ı Vatan Grubu idarî hey'eti seçimlerinde Celâleddin Arif Bey de bulunmuş ve 58 oy alarak birinci sırada yer almıştır. 53 oyla Rauf Bey ikinci sırada yer alıyordu.¹⁵⁷ Meclis-i Meb'usan dış baskılar, hükümetin baskıları gibi sebeplerden dolayı pek güç şartlar altında çalışmalarına devam ederken kendi içerisinde meydana getirdiği Felâh-ı Vatan Grubu'nda bulunan üyeler arasında da bir birlik yoktu.¹⁵⁸ Celâleddin Arif Bey, Felâh-ı Vatan İttifakı'na girmekle, mülk ve milletin tamamen muhafazası ve İstiklâli ve Osmanlı Devleti'nin Kanun-i Esasî ile tanınmış olan hilâfet ve saltanat haklarının her türlü müdahaleden korunması ve bunun dış güçlere kabul ettirilmesini de kabul etmiş bulunuyordu.¹⁵⁹ Grup idare hey'etinin başında bulunan Celâleddin Arif Bey, Rauf, Bekir Sami, Hamit, Muhtar ve Rauf Ahmet Beyler ile mecliste takip edecekleri hareket tarzını tespit etmekle ise başladılar.¹⁶⁰

Felâh-ı Vatan İttifakı'nın en önemli çalışması, şüphesiz, Misak-ı Millî Programı'nın hazırlanması ve ilân edilmesi olmuştur. Grubun 22 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında, Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı Misak-ı Millî Metni okunmuş ve pek az değişikliklerle, metin 28 Ocak 1920'deki gizli toplantıda kabul edilmiştir.¹⁶¹

17 Şubat 1920'de Meclis-i Meb'usan tarafından verilen bir kararla bütün

154) Mahmut Goloğlu, üçüncü Meşrutiyet, sh. 56.

155) Tülay Duran, "Son Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nda Felâh-ı Vatan İttifakı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, XI, sa:61, sh.13.

156) Nutuk I, sh. 361.

157) Tülay Duran, "Son Osmanlı...", sh. 18.

158) Tülay Duran, "Son Osmanlı...", sh.20.

159) Tülay Duran, "Son Osmanlı...", sh. 13.

160) Feridun Kandemir, Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz III, sh.211.

161) Selahattin Tansel, Mondros'tan...III, sh.18.

parlamentolara ve basına bildirilen Misak-ı Millî Beyannâmesi, Kuvâyı Milliye'nin esasını teşkil ediyordu. Beyannâmenin hazırlanmasında ve yayınlanmasında grup reisi Celâleddin Arif Bey büyük bir fedakarlıkla çalışmıştır.

Bu sırada, 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa kabinesi dış baskılardan, meclisin baskılarından ve Padişahın baskılarından dolayı yeni bir program hazırlayarak 9 Şubat 1920'de Meclis-i Meb'usan'a sundu.¹⁶² Ali Rıza Paşa, Meclisin 8. içtimaında söz alarak, kabine arkadaşları ile birlikte hükümet sorumluluğunu yüklendikleri gündeki ülke durumunun herkesçe bilindiğini, özellikle hemen seçim yaptırarak Meclis-i Meb'usan'ı toplamak ve haberleşmelerin kesilmesi olayına kadar ilerleyen Anadolu ve Başkent arasındaki anlaşmazlığı gidermek gibi çok önemli iki mesele ile karşı karşıya bulunduklarını, hemen bu konular üzerinde çalışarak haberleşmenin ve Meclis-i Meb'usanının toplanmasının sağlandığını, milli meclisin göreve başlamış olması sebebiyle artık "meşrutiyet usûllerine" uygun harekete engel olacak bir hususun kalmadığını anlattı.¹⁶³

Erzurum Meb'usu Celâleddin Arif Bey, en önemli meselenin milli birliği göstermek olduğunu, bu sebeple hükûmete güvenoyu vermek gerektiğini, Padişahla milletin etle tırnak gibi birbirinden ayrılmaz olduğunu, azınlık haklarının eskiden beri kabul edilip uygulanmış bulunduğunu, bu sebeple sadece siyasî partiler için konulmuş olan nisbî seçim usûlünün azınlıklara nasıl uygulanacağını açıklanması gerektiğini, devlet işlerini denetimde kullanılmak istenilen yabancı uzmanların, devlet memuru olarak kullanılmasını belirtti.¹⁶⁴

Celâleddin Arif Bey konuşmasında, özellikle azınlıklara verilen haklardan bahsederek Avrupa Devletleri'ninhükûmete yaptığı baskının haksız olduğunu vurguladı. Ayrıca bunun için yabancı müfettişlerin de gelebileceğini söyledi.¹⁶⁵ Konuşmaların bitiminden sonra Celâleddin Arif Bey ve arkadaşları bir takrir ile hükûmete güvenoyu verilmesini teklif ettiler. Oylama sonunda 106 meb'ustan 103'ü kabineye güven oyu verdiler.¹⁶⁶ Celâleddin Arif Bey'in bu konudaki kararlılığı Felâh-ı Vatan Grubu'nda alınan karara bağlıydı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta bir müddet daha bu hükûmetin idare edilmesi

¹⁶²) Gotthard Jaeschke, Kronoloji, sh.88.

¹⁶³) MMZC., D:4, i:8, 9 Şubat 1336, C:2, sh. 73-74.

¹⁶⁴) MMZC., D:4, i:8, 9 Şubat 1336, C:2, sh. 75-78.

¹⁶⁵) MMZC., D:4, i:8, 9 Şubat 1336, C:2, sh. 82.

¹⁶⁶) MMZC., D:4, i:8, 9 Şubat 1336, C:2, sh. 87.

gerektiğini bildirmişti.¹⁶⁷

Misâk-ı Millî Beyannâmesi'nin yayınlanmasından sonra, 19 Şubat 1920'de Sadrazam Ali Rıza Paşa, Dahiliye ve Bahriye Nazırları Felâh-ı Vatan İttifakı içtima'ına gelerek Kuvâ-yı Milliye'nin ikinci bir hükümet şeklinde görünmemesi ve hükümet işlerine karışmaması gerektiğini, asayişin ve intizamın temini için bunu lüzumlu gördüklerini söylediler.¹⁶⁸ Bu Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin artık çok yıpranmış olduğunu gösteriyordu. Nitekim hükümet 3 Mart 1920'de istifa edecektir.¹⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılının başından Mart ayına kadar geçen üç aylık dönemde Meclis-i Meb'usan'ın ve FGelâh-ı Vatan Grubu'nun aldığı kararları sert bir dille eleştiriyor.¹⁷⁰ Bunun sebeplerini şöyle açıklayabiliriz: İlki, Meb'usların Ankara'ya uğramamaları, ki bu hadiseye Celâleddin Arif Bey'in de adı karışmıştır. İkincisi, Meclise reis seçilmemesi, üçüncüsü, Müdafaa-i Hukuk adının reddedilmesi ki bu Mustafa Kemal'in önderliğinin ve kurduğu örgütün inkârı anlamını taşıyordu.¹⁷¹

167) Hükümet kayıtsız şartsız düşürülmelidir. Fakat şimdilik uysallığa devam edilirse bilâhare lehimize olur". Bkz. Nutuk III, Vesika, 234. sh. 1202.

168) Nutuk III, Vesika : 236, sh. 1205.

169) Gotthard Jaeschke, Kronoloji I, sh. 91.

170) Nutuk I, sh. 360-375.

171) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri...II, sh. 326.

E. Kürtçülük ve Bu Konuda Celâleddin Arif Bey'in Görüşleri

Osmanlı Devleti'nin mütareke döneminde içerisine düştüğü karışıklık, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kürt asıllı halkını ve politikacılarını da etkilemiştir. Aslında bu bölgedeki karışıklık, İngiliz ve Fransız emperyalizminin ve petrolün ortaya çıkardığı bir sorundur. Bölgeye hakim olmak, İngiliz politikasının ana çizgisidir. İngiltere bölgeye sahip olabilmek için burada kendisine bağlı, Türkler ve Araplar arasında bir tampon bölge teşkil edecek küçük bir kürt devleti kurmak istiyor ve bunu gerçekleştirmek için de Kürdistan Teâli Cemiyeti kurduruyordu.¹⁷² Fakat bölgede Kürt ve Ermeni çıkarları birçok noktada çatışıyordu. İngilizlerin kürt siyasetini çıkmazdan kurtaracak bir çare, Kürtlerle Ermenilerin anlaşmaları olabilirdi. Bu amaçla, 20 Kasım 1919'da Ermeniler adına Bogos Nubar, Kürtler adına Şerif Paşa bir anlaşma yapıp, aynı devletin mandası altında ve birleşik ve bağımsız bir Ermenistan ve bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını, azınlık haklarına saygı gösterilmesini, iki devletin arasındaki sınırın Paris Barış Konferansı'nda çizilmesini kabul ettiler.¹⁷³

Bu anlaşmaya ilişkin haberler Şubat ayının başından itibaren basında yer almaya başladı. Konunun ilk tartışması Meclis-i Meb'usan'da 19 Şubat 1920'de yapıldı. Bu görüşmede, "Türk" ve "Millet" kelimeleri açıklanarak, Türk kelimesinin çeşitli etnik unsurları içerdiği, Milletten ise, Osmanlı Milleti anlaşılması gerektiği anlatıldı,¹⁷⁴

Şerif-Bogos Nubar Anlaşması, Meclisi karıştırmış, Diyarbakır ve Erzincan'dan gelen telfraflar, 26 Şubat 1920'de yapılan 14. içtima'da okunmuştur. Gelen telgraflarda, yapılan anlaşmanın adiliğinden bahsedilerek Kürt ve Türkün kardeş olduğu, Kürtlerin Camia-ı Osmaniye'den hiçbir zaman ayrılmak istemediklerini ve her zaman birlikte yaşamak istediklerinden bahsediliyordu.¹⁷⁵ Bu telfraflardan sonra söz alan Celâleddin Arif Bey şöyle konuştu :

"- Nice senelerden ve hatta diyeceğim ki asırlardan beri serhatlerimizde vatanın ikinci bekçiliğini Rus Çarlığı'na karşı sinisini bir siper-i âhenin ittihaz eyleyen ve birbirlerine karşı habl-i metin-i islâm ile merbut olan Türk ile Kürt'ü bir takım menfaatperestan- ve hatta müsaadenizle söyleyeceğim- bir takım

172) Mim Kemal Öke, İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919), İstanbul 1992, sh.18.

173) Mim Kemal Öke, İngiliz Ajanı, sh. 118-119.

174) MMZC., D:4, i:12, 19 Şubat 1336, sh. 137-138.

175) MMZC., D:4, i:14, 26 Şubat 1336, C:1, sh. 208.

vatansızlar bu iki öz kardeşi birbirinden ayırmak istiyorlar.

Vakıa "Makyavel" in bir prensibi vardır, "icrâ-yı ahkâm etmek için tefrik ediniz" diyor. Bu prensibi tetkik eylemek arzu eyleyeler, demin söylediğim bir takım hodkâmları, vatansızları kendilerine alet ittihaz etmişler, onları bu vadiye sevk eylemek istiyorlar. Bu saikler meyanında da, bittabi' hepimizin bildiğimiz küçük, fakat gözü aç ve siffak (kan dökücü) büyük emperyalist bir unsur da tabiidir ki, bunun neticesini bekleyip ondan müstefit olmak istiyor.

Halbuki, onlar bilmiyorlar ki Türklerle Kürtler pek yakın zamanlarda acı bir ders-i ibret aldılar. O ders-i ibret, gözlerinin önünde bulunduktan sonra hiçbir Türk ile Kürt'ü hiçbir vakit bu suretle tefrik etmek mümkün değildir. Evet, gazetelerde bizler de gördük, Şerif Paşa ile Nobar Paşa müşterek bir tebligatta bulunmuşlar ve orada Kürtler de tıpkı Ermeniler gibi "zalim Türklerin elinden kurtarılmalarını" istiyorlarmış. Bunu başkası söyleyebilir fakat Şerif gibi bu devletin sefiri olmuş, bu devletin nân ve nimeti ile perverde olmuş bir adam bu suretle memleketine hıyanet edemez. Kürt olan pederi Sait Paşa bu memleketin en büyük mevkiîni işgal eyledi. Hariciye Nezareti'nde devletin umur ve siyasetini bir hayli zaman idare eyledi. Fakat ne talihsiz adammış ki Kürdistan'ı Ermenilere ve kardeşi de İzmir'i Yunanlılara peşkeş çekmek azminde bulundular (Allah kahretsin sedaları)

Şerif Paşa'nın vekâleti nedir? Gelen telgrafnâmelerde görüyoruz. Kürt Teali Cemiyeti namı tahtında İstanbul'da bir takım menfaat-i hususiye arkasında dolaşanların teşkil eyleyip Avrupa'ya, Şerif Paşa'ya gönderdikleri vekâletnâme ve bunların Kürdistan ile Ermenistan'ın ittihadını temin etmek istiyorlar.

Halbuki aynı zamanda bu vekâlet Şerif Paşa'ya verilmemiştir. Şerif Paşa ile beraber Lütfi Fikri Bey'e de aynı vekâleti göndermişlerdi. Fakat, Kürt olan Lütfi Fikri Bey böyle bir vekâleti kabul eylemedi ve böyle bir vekâleti kabul eylemek tenezzülünde bile bulunmadı.

Bugün Kürdistan şu okunan telgraflarla bize ilân ediyorlar ki, biz Osmanlı kalmak isteriz ve hiçbir zaman da Camia-ı Osmaniye ve İslâmiye'den ayrılmak istemeyiz. Refik-i muhteremimiz Bayezit Meb'usu Şefik Bey yine kendi vatandaşları hakkında aynı meseleyi izah eyledi. Vekili olmakla müftehir bulunduğum Erzurum Livası dahilinde de birçok Kürtler vardır ki bendenize vekâletlerini vermişlerdir. Bendeniz bütün müntehiblerin ve orada bulunan Kürtler namına Şerif Paşa'nın bu teşebbüsünü kemâl-i nefret ve lânetle yâd

ederim. (Alkışlar)"¹⁷⁶

Meclisin protestolarından sonra yurdun çeşitli yerlerinden telgraflar 6 Mart 1920'ye kadar gelmeye devam etti. Celâleddin Arif Bey, Erzurum Meb'usu olarak Kürtçülük ve Ermeni hadiseleri üzerine çok düştü. Nitekim, Şerif Paşa'nın Paris'te Ermeni Bogos Nubar Paşa ile anlaşma yaptığı sırada Meclis-i Âyân üyesi Kürt Abdulkadir Efendi de bir gazetecinin sorularını cevaplayarak, Şerif Paşa'nın Kürt cemiyeti delegesi olduğunu, Kürtleri temsil edebileceğini, Altı Doğu İli'nde Kürtlerin çoğunlukta bulunması sebebiyle bu iller için özerklik istediğini, Ermenilerin de bu illeri istediğini, kimin çoğunlukta olduğunun bir kurul tarafından yerinde araştırılması için Ermenilerle anlaşıldığını söylemesi Celâleddin Arif Bey'i harekete geçirmiş ve konu 1 Mart 1920'de meclise getirilmiştir. Celâleddin Arif Bey, bu sözlerinden dolayı, Kanun-ı Esasî'nin 48. maddesi gereğince, Abdulkadir'in Âyân üyeliğinden düşmesi gerektiğini söyleyerek bu konuda bir tahrir verdi.¹⁷⁷ Bu teklif kabul edilerek konu Meclis-i Âyân'a sevk edildi. Âyân'da Seyyid Abdulkadir Efendi, kendisine mâl edilen demeçlerle ilgili açıklamalar yapmak için gizli bir celse toplanmasını istedi. Gizli celsede Seyyid Abdulkadir, aslâ böyle bir beyanatta bulunmadığını belirten bir önerge vererek üzerindeki baskıları ortadan kaldırdı.¹⁷⁸

Celâleddin Arif Bey'in Doğu vilâyetleri meb'uslarını toplayarak kürtçülüğü savunanlara karşı hareketi ve 26 Şubat tarihli konuşması bütün meclisi bu konuda harekete geçirmiş ve meclisteki hissiyatı arttırmıştır.

¹⁷⁶) MMZC., D:4, i:14, 26 Şubat 1336, C:1, sh. 208-210.

¹⁷⁷) MMZC., D:4, i:17, 1 Mart 1336, C:1, sh. 301.

¹⁷⁸) T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, sh. 194.

F. Vilâyat-ı Mustahlâsa Hakkında Bir Teklif

20 Şubat 1920'de Meclis-i Meb'usan'ın onbeşinci içtima'ında iki aylık geçici Bütçe Kanunu Tasarısı'nın görüşülmesine başlandı. 29 Şubat'a kadar devam eden görüşmelerin 28 Şubat tarihli toplantısında Celâleddin Arif Bey, meclise Vilâyât-ı Mustahlâsa hakkında bir takrir verdi.¹⁷⁹ Takrirden, Rus işgalinden kurtarılmış olan illerin, özellikle Erzurum, Van ve Trabzon vilâyetlerinin acı durumuna değinilerek buradaki vatandaşlara yemeklik ve tohumluk için yardım yapılmazsa 1920 senesinde de felâketin devam edeceğine değinilmiş ve bu durumun düzeltilmesi için bir milyon lira verilmesi teklif edilmiştir.

Takririn okunmasından sonra söz alan Celâleddin Arif Bey, bölgedeki halkın .. harb-i hâzıra da en büyük yükü sırtlandığını söylemiş ve halkın açlıkla, ölümlerle karşı karşıya olduğunu belirtmiştir. Teklif ilk önce kabul edilmediyse de Rauf Bey'in bu konuda Celâleddin Arif Bey'i desteklemesiyle, Kanunun 4. maddesi ile Vilâyat-ı Mustahlâsa için bir milyon lira yardım kabul edilmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁹) MMZC., D:4, i:15, 28 Şubat 1336, C:2, sh. 251.

¹⁸⁰) MMZC., D:4, i:15, 28 Şubat 1336, C:3, sh. 260.

G. Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin İstifası ve Celâleddin Arif Bey'in Meclis-i Meb'usan Reisi Seçilmesi

Ali Rıza Paşa Kabinesi 3 Mart 1920'de istifa etti.¹⁸¹ İstifanın sebebi, "İ'tilâf mümessillerinin İzmir Cephesi'nde Milne Hattı'na çekilmek için verdikleri notayı hükümetin reddetmesi üzerine Bozdağ Cephesi'nde Yunanlıların kuvvetle taarruza geçmeleri" olarak bildiriliyordu¹⁸². Bunun yanında İ'tilâf Devletlerini'nin Osmanlıların iç işlerine gün geçtikçe daha çok karışmaları, Ankara ile İstanbul arasındaki ilişkilerin bozulması, istifanın sebepleri arasındaydı.¹⁸³

Ali Rıza Paşa'nın istifası Damat Ferit Paşa'nın yeniden sadrazam olacağı söylentilerini yaymıştı. Bu sebeple 3 Mart'tan Salih Paşa Kabinesi'nin kurulduğu 8 Mart tarihine kadar geçen beş günlük bir süre, vatan severler için büyük bir huzursuzluk devresi olmuş, Damat Ferit Paşa'nın işbaşına getirilmemesi hususunda çok çaba harcamalarını gerektirmişti. Bu konuda Celâleddin Arif Bey, ilk önce Felâh-ı Vatan Grubu Reisi olarak sonra da Meclis-i Meb'usan Reisi olarak çok çalışmıştır. Özellikle Sultan Vahdeddin'e grubun, meclisin ve milletin taleplerini ulaştırmakla meşgul olacaktır.

Ali Rıza Paşa'nın istifası, meb'usları telaşa düşürdü ve yeni kabine için Padişah'a başvurulması gerektiğini düşündürdü. Bu sırada Rauf Bey rahatsız olduğu için evden dışarı çıkmıyordu.¹⁸⁴ Grup Reisi Celâleddin Arif Bey ve meclis reis vekilleri Hüseyin Kâzım ve Abdülmecid Efendi'ler saraya gönderildi (3 Mart 1920). Padişah, istifa etmiş olan sadrazam ve Danimarka Sefiri ile görüştüğü için gelen meb'usları kabul etmemiş ve onların başkatip ve başmabeyinci ile görüşmelerini istemiştir. Onlar da, Meclis çoğunluğunun düşüncesine uygun bir sadrazam seçilmezse bunalım çıkacağını, Ferit Paşa ve yâranını ve hatta Tevfik Paşa'yı sakın atamaması gerektiğini, teşkilât-ı milliye'nin Padişah'a bağlı olduğunu ve grubun nizâm-nâmesinin vatan için faydalı işler yapmak olduğunu bildirdiler. Başkâtip, Padişah huzuruna girmiş ve şu cevabı tebliğ etmiştir:

"Bütün meb'uslara selam, ahvâl ve vaziyetin vehametini ben de onlar kadar müdrikim. İcâb-ı hal ve vaziyete göre birisini intihab edeceğim. Onun salâhiyetine tecavüzle rûfekasının intihabına müdahale edemem. Ancak ona ekseriyet grubu ile

181) Gotthard Jaeschke, Kronoloji I, sh. 91.

182) Nutuk III, Vesika : 242b.

183) Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İştiklerim. Sh. 256.

184) Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım II, İst. 1993, Sh.24.

*anlaşmasını tavsiye edeceğim.*¹⁸⁵

Meclis'e giden hey'etin kabul edilmemesi kendi başına kötü bir işaret olduğu gibi, Sultan Vahdettin'in gelen meb'uslara gönderdiği haber de pek içi açıcı değildi. Çünkü Padişah yalnızca bulacağı sadrazama çoğunlukla anlaşmasını tavsiye etmeyi üstleniyor, sadrazamın kim olacağını ise , icab-ı hale bırakıyordu.

Bu sırada Meclis-i Meb'usan reisi olan Reşat Hikmet Bey, 28 Şubat 1920'de yakalandığı kanser hastalığından vefat etmişti.¹⁸⁶ Meclis-i Meb'usan'a yeni bir reis seçimi 4 Mart 1920'de yapıldı. Reislik için Celâleddin Arif Bey, Cami Bey, Mustafa Arif Bey, Yusuf Kemal Bey, Hüseyin Kâzım Bey, İsmail Fazıl Paşa, Celâl Nuri Bey, Cemal Paşa ve Ebul Ulâ Bey adaylıklarını koymuşlardı. Seçim sonunda Celâleddin Arif Bey 80, Cami Bey 6, Mustafa Arif Bey 4, Hüseyin Kâzım Bey 3, ¹⁸⁷ ve diğerleri ikişer oy almışlardır.¹⁸⁸

Reisliğe seçilen Celâleddin Arif Bey, kürsüye gelerek meb'uslara hitap etmiştir. Konuşmasında, reis seçildiği için meb'uslara teşekkür etmiş, Osmanlı Devleti'nin tarihi köklerinden ve içerisinde bulunduğu durumdan, mütarekenin haksızca uygulanmasından, Ermenilerin Maraş'ta katledildiği yalanından bahsederek konuşmasını " *kemâl-i vekar ve sükûnetle Millet'in bize tevdi' eylediği vazife-i tarihiyyeyi ifâya devam eyleyelim*" şeklinde tamamlamıştır.¹⁸⁹ İzmit Meb'usu Sırrı Bey bu konuşmanın tâb' olunarak neşredilmesini teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir.¹⁹⁰

Celâleddin Arif Bey'in reis seçilmesinde, Felâh-ı Vatan Grubu Reisi olması ve meb'usların güvenini kazanmış bulunması önemli bir faktördür. Ayrıca, Meclis dağıtılsa onu Anadolu'da toplanmaya çağırmak için de Rauf Bey'e söz vermesi¹⁹¹ bunda etkili olmuştur. Celâleddin Arif Bey'in Meclis-i Meb'usan Reisi seçilmesi

¹⁸⁵) Nutuk III, Vesika : 242c.

¹⁸⁶) Gotthard Jaeschke, Kronoloji I, sh. 90.

¹⁸⁷) Hüseyin Kâzım Bey hatıralarında Celâleddin Arif Bey'i sert bir dille eleştirmektedir. Bkz. Hüseyin Kâzım Kadri, Meşrutiyetten... sh. 276-278. Celâleddin Arif Bey ile Hüseyin Kâzım Bey, reis-i muvakkat (26 Ocak) ve Meclis-i Meb'usan seçimleri (31 Ocak ve 4 Mart)'nde karşı karşıya gelmişlerdir. Ayrıca Hüseyin Kâzım Kadri, İstanbul işgal edilince Ankara'ya gitmemiş ve saray muhitinde kalmayı tercih etmiştir. Düşmanlık hisleri herhalde bu rekabetlere ve hizipleşmelere dayanıyor.

¹⁸⁸) MMZC, D:4, i:18, 4 Mart 1336, C:1, sh. 324-325.

¹⁸⁹) MMZC, D:4, i:18, 4 Mart 1336, C:1, sh. 326, konuşmanın tam metni için bkz. Ek II.

¹⁹⁰) MMZC, D:4, i:18, 4 Mart 1336, C:1, sh. 326.

¹⁹¹) Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü II, sh. 359.

Mustafa Kemal Paşa tarafından aynı gün kolordulara duyuruldu.¹⁹² Mustafa Kemal Paşa, Celâleddin Arif Bey'e reis seçilmesinden dolayı bir tebrik telgrafı da gönderdi.¹⁹³ 8Şubat 1920 tarihinde Meclis-i Ayân'da Celâleddin Arif Bey'in reis seçildiğine dair tezkere okundu.¹⁹⁴

Celâleddin Arif Bey reis seçildiği zaman hükümet krizi hâlâ devam ediyordu. Devletin içerisinde bulunduğu kritik durum, hükümetin istifa etmesi, meclisin dağılmakla yüz yüze kalması gibi sebeplerle çok zor bir dönem yaşanıyordu. Böyle bir dönemde Meclis-i Meb'usan reisi olmak çok sorumluluk ve çaba isteyen bir işti. Celâleddin Arif Bey, grup arkadaşları ve meb'uslarla birlikte bu kritik durumu en az zararla geçirmeye büyük gayret gösterecek ve bunu da başaracaktır. Böyle büyük işlerle meşgul olması onun hakkındaki değişik düşünceleri ve söylentileri de beraberinde getirmiş, özellikle Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarları, onu yazılarında ve hatıralarında sert bir dille eleştirmişlerdir.¹⁹⁵

Reis seçilemesini fırsat bilen Celâleddin Arif Bey, yeni riyaset divanının Padişah'a takdimini bahane ederek 5 Mart 1920 Cuma günü Sarayı ziyaret etti.¹⁹⁶ Celâleddin Arif Bey'in yanında reis vekilleri Hüseyin Kâzım Bey ile Abdülaziz Mecdi Efendi ve İdare memurları Asaf, İsmail Hakkı ve Mehmed Emin Beyler bulunuyorlardı. Celâleddin Arif Bey, yurdun her köşesinden Meclis-i Meb'usan'a gelen telgrafnâmeleri de yanına almış ve bunları Padişah'a takdim etmek istemişti. Fakat Başkâtip Ali Fuad Bey aynı telgrafların saraya da geldiğini belirterek bunlara lüzum olmadığını belirtmiştir.¹⁹⁷ Celâleddin Arif Bey huzura kabul edilince Rauf Bay ile birlikte hazırladıkları bir yazıyı¹⁹⁸ Padişah'a sunmuş, huzura kabul edildiği için teşekkür ederek Meclis-i Âli'nin hissiyatını da tamamiyle bildirmiştir.¹⁹⁹ Bunun üzerine Sultan Vahdeddin "Milletle aramızda daimi bir surette bir vîfak-ı tâm mevcuttur" diyerek kendilerinin de yalnız padişah değil, efrad-ı Osmaniyyeden bir fert olduklarını kemâl-i samimiyetle beyan ve ferman buyurdular ve Devlet-i Âliye-i Osmaniye'nin tessüsünden beri Padişahân-ı eâzım hazerâtının kendilerini doğrudan doğruya milletin aile reisi

192) Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ank, 1991, sh. 247-248.

193) Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, sh. 248. Tebrik telgraflarının metni için bkz. Ek-III.

194) Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi, D:4, i. senesi:1, C:1, (8.3.1336), sh. 185.

195) Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü II, sh. 323.

196) Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, sh. 99.

197) Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İştiklerim, sh. 256-257.

198) Sunulan raporun tam metni için bkz. EK -IV.

199) MMZC, D:4, i:19, 16 mart 1336, C:1, sh. 330.

olduklarını ve bütün hanedan-ı zîşânın da aynı fikirde bulunduklarını beyan buyurdular.²⁰⁰

Celâleddin Arif Bey sunduğu raporda, Kuvvâ-yı Millîyeyi savundu. Hükümet buhranına bir an önce son verilmesini istedi. Hükümetin Damat Ferit Paşa tarafından kurulması halinde Anadolu'ya Bolşevikliğin geleceğini Anadolu'nun Meclis için yeniden seçim yaptırabileceğini söyledi.

Sık sık tekrarlanan ziyaretler sarayın zihnini karıştırıyor, fakat saray ile meclisin arasını düzeltmek için pek çok kimse çalışıyordu. Sultan Vahdaddin'in Rauf Bey ve arkadaşlarını huzura kabul etmemesi büyük bir eksiklikti ve bunun bir krize sebep olduğu açıktı.²⁰¹ Celâleddin Arif Bey'in huzura kabulü bu krizi çözmüş ve aradaki anlaşmazlıkları, şimdilik, ortadan kaldırılmıştı. Şimdiye kadar yapılan sözlü uyarılar böylelikle açık seçik bir yazılı uyarı ile de bildirilmiş oluyordu.

Hey'et, Padişah huzurundan çıkınca Salih Paşa Saraya davet edilmiş, kendisine sadaret verildiği bildirilmiş ve bu haber memnuniyetle karşılanmıştı.²⁰² 8 Mart 1920 tarihli Hatt-ı Hümayun ile Salih Paşa'nın yurt içinde birliği sağlamak ve milletin haklarını korumak için çalışacağı anlaşılıyordu.²⁰³ Böylece bu kritik dönemde hükümetin içerisine düştüğü durum, Ankara'nın ve Meclis-i Meb'usan'ın çabaları ile atlatılmış oldu.

²⁰⁰) MMZC, D:4, i:19, 16 mart 1336, C:1, sh. 331

²⁰¹) Ahmet İzzet Paşa, Feryadım II, İstanbul 1993, (Yay.Haz: Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Konar), sh. 75-76.

²⁰²) Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, sh. 257.

²⁰³) İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Son Sadrazamlar IV, İstanbul 1982, 3. Baskı, sh. 2123.

Ğ. Maraş Olayları ve Avrupa Devletlerine Protestonâme

Maraş, Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince İngilizler tarafından 22 Şubat 1919'da işgal edilmiş, 15 Eylül 1919'da imzalanan Suriye Mukavalenâmesi ile İngilizler bölgeden çekilerek yerlerine Fransızlar gelmişlerdir.²⁰⁴ Bundan başka, mütarekeden sonra, göç etmiş olan Ermeniler de bölgeye gelmeye başlamışlar ve İ'tilâf Devletlerinin desteğini görmüşlerdir. Fransızlar, Ermenilere Fransız askeri elbisesi giydirek kendi asker ihtiyaçlarını gidermişler ve aynı zamanda Türk Müslüman halkın katledilmesini sağlamışlardır.²⁰⁵

Maraş'ta Fransızlara karşı hareket 20 Ocak 1920'de başlamış ve 11 Şubat'ta Fransızların şehri terketmeleriyle sona ermiştir. Maraş'ta meydana gelen çarpışmalar, Ermeniler ve İ'tilâf Devletleri tarafından "Ermenilerin katli" şeklinde basında ele alınmaya başlandı. Avrupa kamuoyu da bu Ermenileri "Katliam Kurbanları" şeklinde tanıtıyordu.²⁰⁶ Kamuoyunda meydana gelen bu çalkantılar, Türk siyasî çevrelerini de harekete geçirdi. Meclis-i Meb'usan'ın 4 Mart 1920 tarihli toplantısında, reis seçilen Celâleddin Arif Bey, tab' edilerek çoğaltılan konuşmasında Maraş olaylarına da değiniyordu:

"... Evet, Milletimiz masumdur, düşmanlarımız kurmuş oldukları bühân, tesvilât ve tezvirât destgâhları ile hergün yeni bir iftira ortaya atmaktan tehaşi eylemektedirler. Bugün de yeniden bir katliam efsanesi ortaya atılıyor. "Atina Ajansı" birçok Rumların katlinden, "Bogos-Nubar Ajansı" da Ermenilerin katlinden bahs ile dünyayı velveleye veriyor. Maraş ve havalisinde akıtılan Müslüman kanlarını yalanla silmek için tertip edilen bu gibi müfteriyât ma'alesef Garbın büyük bir payitahtında mâkes buluyor. İşgal-i askeriden istifade ile ecnebî askeri kisvesine bürünerek akurâne bir surette Müslümanlara savlet eden yerli canilere karşı vuku' bulan müdafaa-i nefis bir cinayet sûretinde ilân olunuyor. Meselenin böyle geçiştirilmesi taraftarı değiliz. Bir cinayet lekesiyle lekelenmek istemeyiz. Amerikalıların evvelce yaptıkları gibi yine Amerikalı bir hey'et gitsin, o havalıyı teftiş eylesin gelsin ve hüküm versin. Biz alınımız açık olduğu halde verilecek adil bir karara gerdendâde-i inkiyat oluruz (Alkışlar)...".²⁰⁷

Celâleddin Arif Bey'in bu konuşması bir beyannâme haline getirilerek 6 mart

204) Selahattin Tansal, Mondrostan...II, sh. 207-208.

205) İsmail Özçelik, Milli Mücadele'de Güney Cephesi-Urfa, Ankara, 1992, sh. 84.

206) Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1920) Ankara 1988, sh. 183.

207) MMZC., D:4, i:18, 4 Mart 1336, C:1, sh. 325.

1920'de İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, İsveç, Danimarka, Hollanda ve İspanya Devletleri komiserlerine birer mektupla tebliğ edilmiştir.²⁰⁸

Bu protestonâmelere rağmen, İngilizler İstanbul Hükümeti'ni tehdit ederek, İstanbul'un Osmanlı Devleti'ne bırakıldığını, ancak Ermeni Kırımı ve Yunanlılarla İtilâf Devletlerine karşı davranışlardan söz ediyorlar ve İstanbul'un Türklerden alınabileceğini söylüyorlardı.²⁰⁹ Bu da artık İstanbul'un resmen işgal edileceğinin işareti idi.

²⁰⁸) Galip Kemalî Söylemezoğlu, Başımıza Gelenler (1918-1922), İstanbul 1939, sh. 185-186.

²⁰⁹) Salâhi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara 1987, sh. 201.

H. İstanbul'un işgali

Maraş'ta meydana gelen hadiseler, basında 20.000 Ermeni'nin öldürülmesi haberleri. İtilâf Devletleri, özellikle İngiltere için bulunmaz bir fırsat sayılmış, İstanbul Hükûmeti ile ilişkileri bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın da bu hadisede sorumlu olduğu ortaya atılmıştı. İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon bundan istifade ile harekete geçmişler ve 16 Mart sabahı İstanbul'un işgal edileceğini yüksek komiserlere duyurmuşlardı.

İstanbul'un işgal edileceği haberlerinin dolaştığı günlerde Sultan Vahdeddin'de Meb'usan Meclisi riyaasetinden bir meb'uslar heyetinin gelip kendisini ziyaret etmesini istemişti. Meclis-i Meb'usan Reisi Celâleddin Arif Bey, İkinci Reisvekili Abdulaziz Mecdi ve Sivas Meb'usu Rauf Beylerin bulunacağı ziyaret 15 Mart günü olacaktı.²¹⁰ Fakat o sabah Meclis Başkanı Celâleddin Arif Bey'e gelen irade-i seniyyede "zât-ı şâhâne münharifü'l mizaç (rahatsız) olduklarından Meclis hey'etini ancak yarın sabah kabul buyuracaklardır"deniliyor ve ziyaret 16 mart sabahına erteleniyordu.²¹¹

Bu sırada İngilizler, İstanbul'da milliyetçi meb'usları tutuklamak için harekete geçtiler. Meb'uslar meclisin dışında bir yerde yakalanmamak için evlerine uğramıyorlar, geceleri başka yerlerde kalıyorlardı.²¹² Celâleddin Arif Bey de Meclis-i Meb'usan Reisi olması sebebiyle aranıyor, evine ve Beyoğlu'ndaki bürosuna uğramıyordu.²¹³

15 Mart günü Celâleddin Arif Bey Sadrazam Salih Paşa'yı ziyaret ederek, işgal hakkında görüştü, fakat hükûmetin bu konuda tam bir acz içinde olduğunu gördü.²¹⁴ 16 mart sabahı işgal haberini duyan meb'uslar meclis binasına geldiler. Bu sabah Meclis'te geçen hadiseleri Tarihçi Ziya Şakir Bey şöyle anlatıyor:

"Vakit geçtikçe meb'uslar birer birer Meclis'e gelmişlerdi. Bu arada Meclis-i Meb'usan Reisi Celâleddin Arif Bey de gelmişti. Orada bulunan meb'uslar Celâleddin Arif Bey'e müracaat etmişler, şayet meclis bir tecavüze uğrarsa, ne yapılabileceğini öğrenmek istemişlerdi. Meclis reisi henüz mütereddit bulunuyordu. İngilizler tarafından harıl harıl arandığından ve sabahleyin Beyoğlu'nda yazıhanesinin İngilizler tarafından basıldığından şikayet etmişti.

210) Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları I, Ankara 1953, sh.311.

211) Kandemir, Raf Orbay'ın..., sh. 275.

212) Kandimer, Rauf Orbay'ın... sh. 275.

213) Osman N.Ergin, Abdulaziz..., sh. 112.

214) Osman Nuri Ergin, Abdulaziz..., sh. 110.

Rauf ve Zeki Beylerden mürekkep bir grup nokta-i nazarlarını şu suretle izah etmişlerdi:

1. Haksız ve sebepsiz yere vuku bulan bu fiilen işgali protesto etmek,
2. Şayet meclise karşı bir tecavüz vuku' bulursa silahla mukavemet eylemek.

Celâleddin Arif Bey, kendisine söylenen bu sözleri dinledikten sonra:

-Pekâlâ, Meclis Muhafız Kumandanına söyleyelim, şâyet bir tecavüz vuku' bulursa defetsin. Demişti"²¹⁵

Padişahın saraya da'vet ettiği hey'et öğleden sonra saat 5'te Yıldız Sarayı'na gideceği vakit Celâleddin Arif Bey'in mecliste olmadığı öğrenildi.²¹⁶ Celâleddin Arif Bey bir yazı bırakarak ortadan kaybolmuştu. Celâleddin Arif Bey'in yazdığı tezkere aynen şöyle idi:

"Muhterem Efendilerim ;

Bugün alessabah benim Beyoğlu'ndaki yazıhaneme Fransız veya İngiliz polisleri taarruzla kapıyı kırarak , içeriye girmişler, beni aramışlar, bittabi' yazıhanemde değildim. Büyük bir resmi almışlar ve gitmişler. Bendeniz haber alınca doğru Meclise geldim. Şimdi saat ona on var. Ne sadrazamı ne de Hariciye Nazırını mevkilerinde bulamadım. Dün Sadrazama işi bildirmiştim. Teşebbüsât galiba kâfi derecede yapılmamış, birçok arkadaşımın da tevkif olunacağına ihtimal veriyorum. Mâbeyn başkâtibine meseleyi anlattım. Tevkif olunup, ifa-yı vazifeden mahrum kalmamak için ben de şimdilik başımın çaresine bakacağım. Vazifeyi ifa buyurunuz. Rûfekadan tevkif olunanların ailelerine verilmek üzere tahsisattan bakiye kalanları da lütfen veriniz. Şimdilik Allahısmarladık, efendilerim.

16 mart 1336.

Celâleddin Arif"²¹⁷

Celâleddin Arif Bey bıraktığı yazıda, " vazifeyi ifa edebilmek için" diyordu. Meclis-i Meb'usan Reisi olarak vazifesi, reis seçilirken verdiği söz gereği, Meclisi gösterilen yerde yeniden toplamaktı. Bu sebeple onun İngilizlerin eline geçmemesi gerekiyordu. Rauf Bey'e Ankara'ya gelmesi söylenmiş, fakat o bir çok meb'usu

²¹⁵) Ziya Şakir, Mustafa Fazıl Paşa'dan, Fethi Okyar'a, Tasvir-i Efkâr, İkinci Kânun 1949, naklen Osman N. Ergin, Abdulaziz ..., sh. 111.

²¹⁶) Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele... I, sh. 312.

²¹⁷) Devrin Yazarlarının Kalemîyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I, Haz: Mustafa Kaplan v.d. Ankara 1992, sh. 140.

Ankara'ya gönderirken kendisi Meclis'i bastırmak için sonuna kadar çalışmıştı. Onun gayesi, İngilizlerin ne kadar zâlim ve mütecaviz olduklarını dünyaya duyurmaktır.²¹⁸

Meb'uslar için iki ihtimal vardı; ya Ankara'ya geçmek ya da İngilizler vasıtasıyla Malta'ya sürülmek.²¹⁹ Rauf Bey düşünceleri doğrultusunda bunu göze almış ve kendisi için "dramatik bir senaryo" hazırlamıştı.²²⁰ Fakat Celâleddin Arif Bey'in durumu bundan çok farklı idi. Çünkü reis olarak üzerine düşen görevler vardı. Hâtıra bırakan birçok meb'us, hatta bugün birçok yazar, Celâleddin Arif Bey'in bu hareketini "korkarak kaçış" olarak göstermektedirler. İstanbul'un işgal edileceği önceden haber alındığı için, meb'usların nasıl hareket edeceği tesbit edilmişti. Rauf Bey birçok meb'usu bu yolla Ankara'ya yollamıştı. İşte Celâleddin Arif Bey de bu gizli yolla İstanbul'dan ayrılmıştır.²²¹

Rauf Bey, Abdulaziz Mecdi ve Hacı Vehbi Efendilerle Saraya giderek Sultan Vahdeddin ile görüştü, geç saatte Meclis'e geldiler. Fakat bu esnada İngiliz Askerleri gelerek Rauf Bey'i ve Kara Vasıf Bey'i tutuklamak istediler.²²² İngiliz askerlerinin bu hareketleri, meb'uslar arasında büyük bir galeyan ortaya çıkardı. Meclis Muhafız Bölüğü'nün İngiliz askerlerine karşı direnmesini istediler. Fakat Celâleddin Arif Bey ayrılırken, alınan karara karşı olarak, her ihtimali düşünmüş "ne maksatla olursa olsun silah kullanılmaması" emrini vermişti.²²³ Böylece Rauf Bey'in kendisi için hazırladığı "dramatik senaryo" gerçekleşmedi. İngilizler Rauf Bey'i ve Kara Vasıf Bey'i tutuklayarak Malta'ya gönderdiler. Celâleddin Arif Bey'in İstanbul'dan gizlice ayrılması İngilizler arasında da üzücü bir durum meydana getirmiş ve bu kritik durum Lord Curzon'a bildirilmiştir.²²⁴ Onların telaşı Ankara'da yeni bir meclisin toplanacağı haberinden kaynaklanıyordu.

Celâleddin Arif Bey'in İstanbul'dan ayrılacağı gün, 18 Mart 1920'de, Osmanlı Meclis-i Meb'usanı 24. İçtima'ında "Meb'usluk görevinin güvenlik içinde yapılmasına ilişkin imkan verecek bir durum meydana gelene kadar görüşmelerin ertelenmesi" kararını alıyordu.²²⁵ Böylece, yeni meclisin Ankara'da toplanmasını

218) Kandemir, Rauf Orbay'ın... sh, 276.

219) Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, sh. 217.

220) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri... II, sh. 414.

221) Kandemir, Rauf Orbay'ın..., sh. 277.

222) Kandemir, Rauf Orbay'ın..., sh. 277.

223) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri II, sh 414.

224) Bilal Şimşir, British Documents On Atatürk II, Ankara 1975, sh.5.

225) MMZC., D:4, i:24, 18 Mart 1336, C:1.

zorlaştıracak son engel de ortadan kaldırılıyordu.

Ali Fuat Cebesoy, Celâleddin Arif Bey'in Ankara'ya geçiş sebebini şöyle anlatıyor:

*"Daha üç ay evvel milletin arzusu ile toplanmış bulunan bir Meclis-i Meb'usan'ın hükümet üzerindeki murakabesi devam edip dururken Ankara'da fevkâlede selâhiyetli bir Meclis nasıl toplanabilirdi ? Eğer Meclis-i Meb'usan bir tecavüze uğrarsa ve kendi kendini tatil ederse, Meclis Reisinin, Meclisi başka bir yerde toplamağa selâhiyeti vardı. Meclis Reisi de gizlice Ankara'ya geçmek teşebbüsünde bulunmuştu. Felâh-ı Vatan Grubu'nun idare hey'eti, bütün bu ihtimalleri göz önünde tutarak liderlerinin ne gaybubet etmelerine ve ne de işgal günleri Meclis'ten başka bir yerde bulunmalarına rıza göstermişti."*²²⁶

²²⁶) Ali Fuad Cebesoy, Milli Mücadele.. I, sh. 311.

III. BÖLÜM

I. DÖNEM BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE CELÂLEDDİN ARİF BEY

A. Ankara'ya Geçiş

Meclis-i Meb'usan'dan ayrılan Celâleddin Arif Bey, 17 Mart'ta, Anadolu'ya geçmek üzere, Yozgat Meb'usu İsmail Fazıl Paşa ile birlikte Özbekler Tekkesi'ne gitti.²²⁷ Özbekler Tekkesi, Üsküdar'da Sultan Tepesi'nden Bülbülderesi'ne doğru uzanan yamaçta gözden uzak bir Nakşibendi Dergâhı idi. Tekkenin Şeyhi Mehmet Atâ Bey, Karakol Cemiyeti'nin Üsküdar Bölgesi sorumlularından biri idi ve tekke Anadolu'ya gönderilecek kişiler için saklanma yeri olarak kullanılıyordu.²²⁸ İsmet (İnönü), Mehmed Akif (Ersoy), Dr. Adnan (Adivar), Yunus Nadi Beyler ve Halide Edip (Adivar) Hanım gibi pek çok tanınmış kişi Anadolu'ya geçerken burada saklanmıştı.²²⁹

Özbekler Tekkesi'ne gelen Celâleddin Arif Bey buradan, başında Yenibahçeli Şükrü Bey'in bulunduğu ve Karakol Cemiyeti tarafından kurulmuş olan Menzil Teşkilâtı Karargahı'na geldi.²³⁰ Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart'tan itibaren Kanun-i Esasiye'yi tatbik edecek yeni bir meclis-i müessesanın toplanması gerektiğini ve bunun için yeni seçimlere başlanması lüzumunu kolordulara duyurmağa başladı.²³¹ Meclis-i Meb'usan, 18 Mart 1920'de, kendi kararıyla toplantılarını erteleyince; Mustafa Kemal Paşa da yeni bir meclisin Ankara'da toplanması hakkındaki tasarılarını gerçekleştirme yoluna gitti. 19 Mart'ta kendi hazırladığı yeni "Seçim Talimatı"nı bütün valilere ve kolordulara gönderdi. bu tamimde kısaca şöyle deniliyordu:

"İstanbul'un İ'tilâf Devletlerince resmen işgali; yasama, yürütme ve adâlet gücünden meydana gelen devlet otoritesini yok etmiş, bu durum karşısında görev yapamadığını hükûmete resmen bildiren Meclis-i Meb'usan dağıtılmıştır. Şu halde, Başkentin korunması milletin bağımsızlığını ve devletin kurtuluşunu sağlayacak tedbirleri olmak üzere olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplantıya çağırılması ve Meclis-i Meb'usan üyelerinden isteyenlerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Bunun için verilen talimat gereğince seçimlerin

227) Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, sh. 121.

228) Fethi Tevetoğlu, Milli Mücade Yıllarındaki Kuruluşlar, Ank. 1991, sh. 13.

229) Adivar, Türkün Ateşle İmtihanı, sh. 60.

230) Fethi Tevetoğlu, Milli Mücade., sh. 9.

231) H.T.V.D. yıl:7 (Mart 1958), Sayı: 23, vesika, 594.

yapılması vatanseverliğinizden beklenir...'232

Osmanlı Kanun-ı Esasî'sinde dağıtılan bir meclisin başka bir yerde toplanabileceğine dair bir kanun yoktur. Ama Mustafa Kemal Paşa vakit kaybetmeden yeni bir seçim yapılmasını ve meclisin hemen toplanmasını bu tamimle emretmiştir. Fakat dağılan meclisin, meclis başkanı tarafından toplanmaya çağırılması daha uygun görülüyordu. Bunun için Celâleddin Arif Bey'in İstanbul'dan Ankara'ya gelmek için harekete geçtiği haberi Mustafa Kemal paşa'yı sevindirmiş²³³ ve onunla bağlantı kurulmaya çalışılmıştır.

Celâleddin Arif Bey ve İsmail Fazıl Paşa 20/21 Mart 1920 gecesini Kuvâ-yı Milliye'nin merkezi durumunda olan Tepeören Köyü'nde geçirdiler.²³⁴ 19 Mart 1920'de İstanbul'dan ayrılmış olan İsmet (İnönü) Bey de 21 Mart günü Kuşçalı Köyü'ne gelmiş ve burada Celâleddin Arif, İsmail Fazıl Paşa, Kırşehir Meb'usu Keskinli Rıza, Manisa Meb'usu Reşit ve Nuri Beylerle buluşmuştu. Bundan sonra Ankara'ya kadar yolculuk beraber devam edecekti.²³⁵ İstanbul'dan kaçanların Ankara yolculukları binbir zorluklar içinde devam ediyordu. Bu sırada Adapazarı Bölgesi'nde İngiliz müfrezeleri mevcuttu, bölge halkının bir kısmı da Hürriyet ve İtilâf Fırkası tarafından Anadolu harekâtına karşı, dolayısıyla Ankara'ya giden meb'uslara karşı kışkırtılıyordu.²³⁶ Buna rağmen 22 Mart 1920 günü Kuşçalı Köyü'nden ayrılmış olan Celâleddin Arif Bey'in kafilesi Küçük Aslan Müfrezesi'nin koruyuculuğunda Hendek'e doğru ilerliyordu. Kafile, İzmit'te İngilizler olduğu için İzmit'in şimalinden dolaşarak Sakarya'ya ulaştı.²³⁷

Kafile Sakarya yakınlarında, Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı 19 mart günlü tamimden haberdar oldu. İsmail Fazıl Paşa, Celâleddin Arif, Kırşehir Meb'usu Rıza, Saruhan Meb'usu Reşit Beyler Mustafa Kemal Paşa'ya şu cevabı yazdılar :

"Tertibatınız mahz-ı isabettir. Cenâb-ı Hak milletimizin selâmeti namına muvaffakiyet ihsan buyursun, bununla beraber zaten bizim oraya gelişimiz ancak böyle bir meclis-i kübrâ-yı millete iştirak ile son vazifemizi ifa eylemekten ibarettir." 238

232) H.T.V.D. yıl :4 (Eylül 1955), sayı: 13, vesika : 337.

233) Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, İst. 1978, sh. 249.

234) Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, sh. 125.

235) İsmet İnönü, Hatıralar, (Haz: S.Selek), İst. 1985, sh. 186.

236) Adivar, Türkün Ateşle İmtihani, sh. 88-90.

237) İsmet İnönü, Hatıralar, sh. 186.

238) H.T.V.D., Yıl:4 (Eylül 1955), sayı :13, vesika: 340.

Elimizde bulunan 23 Mart günlü bu belgeye rağmen, Celâleddin Arif Bey'in 19 Mart tarihli tamimden haberi olmadığını 27 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmesi ilginçtir.²³⁹

Sakarya'ya ulaşan kabile, Adapazarı da tehlikeli olduğu için buraya girmeden dıştan dolaşarak yoluna devam etti. 23/24 Mart gecesini İzmit'in yirmi iki kilometre kuzey doğusundaki Tekkesinin Köyü'nde geçirdiler.²⁴⁰ 24 Mart'ta, Celâleddin Arif Bey ve arkadaşları bir geçit yeri olan Arifiye'ye on kilometre kadar uzaklıktaki Çınarköyü'ne geçerek Hendek'e geldiler. Kabile bazen hayvan bulamıyor, çoğu zaman yürümek zorunda kalınıyordu.²⁴¹

26 Mart 1920 günü kabile Düzce'ye geldi.²⁴² Celâleddin Arif Bey'in Düzce'de olduğunu öğrenen Mustafa Kemal Paşa 27/28 Mart 1920 tarihinde ona şu telgrafi çekti:

"Ankara, 27/28.3.1336

Düzce'de Meclis-i Meb'usan Reis-i Muhteremi Celâleddin Arif Beyefendiye

İstanbul'un resmen ve fiilen İngilizler tarafından işgaliyle kuvâ-yı devletin tazyik ve esaret altına alınması ve Meclis-i Meb'usan'a taarruz olunarak milletin istiklâline ve namus-ı millîye tecavüz edilmiş olması ve bu yüzden millet vekillerinin mukadderat-ı memleket hakkındaki vazifelerini ifaya muvaffak olamayacaklarına kanaatle sine-i millete ilticaya mecbur olmaları, devlet ve milletin kuvâ-yı umumiyesini hüküm ve murakabesi altında bulunduracak bir meclis-i fevkâledeye şiddetle ihtiyaç tevhit etmiş olduğundan fevkalade selâhiyetle Ankara'da bir meclis içtimaına Hey'et-i Temsiliye'nin karar verdiği ve icra-yı icabının tamimen tebliğ edildiği malûm-i âlileridir. Bu baktaki 19/3/1920 tarihli tebliğ nâmeyi ba'del-mütalâa, ahkâm-ı mundericesini te'yit ve intihabatın tesriyile ictimâ'nın bir an evvel te'mini için bu nokta-i nazarımızın taraf-ı âlilerinden dahi, kısa bir beyannâme şeklinde efkâr-ı umumiyeye şimdiden tebliğ ve ilânını faydalı addediyoruz. Cevâb-ı âlilerine muntazırım. Efendim.

Mustafa Kemal ²⁴³

Celâleddin Arif Bey'in bu teklife aynı gün verdiği cevap şudur :

²³⁹) Nutuk I, Sh. 424.

²⁴⁰) H.T.V.D., Yıl: 7 (Mart 1958), sayı: 23, vesika : 603.

²⁴¹) İsmet İnönü, Hatıralar, sh. 187.

²⁴²) Rahmi Apak, Garp Cepnesi Nasıl Kuruldu, Ank. 1990, sh. 134-135.

²⁴³) Nutuk I, sh. 424.

"Düzce, 27/3/1336

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

İş'ar buyrulan 19/3/1336 tarihli beyannâmeyi görmedim. Bir meclis-i fevkalâdenin içtima-ı ne kadar musip ise de böyle bir meclisin elden geldiği kadar kanuna temas eylemesi lâzımdır. vakıa, bizim kanun-ı Esasımızda böyle gevkalâde bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret mevcut değilse de kavanin-i esasîye-i sairede mevcut desatirden istifade olunabilir. Meselâ, Fransız 'Kanun-ı Esâsî'ne göre, meclis, gayri kanuni bir surette fesholunur veya bir taarruzu düçar olursa düçar-ı taarruz olan meclis âzâlarından kurtulabilenler, vilâyât ve elviye mecâlis-i idaresinde intihab olunan ikişer âzâ ile birlikte bir mahall-i münasipte içtima' ederler ve meclisin yeniden kûşadı veya taarruzun ref'i için ittihaz-ı mukarrerat ederler. Bu meclisin mukarreratı muta'dır ve bu meclisin mukarreratını isgâ etmeyenler hıyânet-i vataniye ile itham olunurlar. Bendeniz de bu esası düşünmekte idim.

19/3/1336 tarihli beyannâme'nin ne gibi esasât üzerine mübteni olduğu anlaşıldıktan sonra Ankara'ya muvalasatımda bâ'del-istişare bir beyannâme yazmak mütalâasında idim. Yine görüşürüz. Makina başında birlikte bulunan İsmail Fazıl Paşa ile Saruhan Meb'usu Reşit Bey arz-ı ihtiram ederek vedâ eyleriz. Rûfekamdan Kırşehir Meb'usu Rıza Bey'de arz-ı ihtiram eyliyor ve kendisinin de Bolu'da bulunduğu Keskin'deki pederine haber verilmesini istirham ediyor Efendim.

Celâleddin Arif ²⁴⁴

Celâleddin Arif Bey'in bu telgrafı ve yapılan hareketi bazı kanunlara dayandırmak istemesi Mustafa Kemal Paşa'yı çok kızdırdı. Celâleddin Arif Bey'den isteği, sadece 19 Mart tarihli tebliği tasdik etmesi idi. Fakat o, bu işi Ankara'ya geldikten sonra, görüşerek yapmak istemişti.²⁴⁵ Bu cevabî telgrafı alan M.Kemal Paşa, Nutuk'ta şöyle diyor:

"Bu cevabî telgrafnâme muhteviyatına dikkatle atf-ı nazar buyrulursa, Celâleddin Arif Bey'le nokta-i nazarlarımız arasında büyük ihtilaf olduğu suhûletle fark olunur. Ben, fevkalâde salâhiyeti haiz bir meclisin, Ankara'da içtima'ına karar verirken bizim Kanun-ı Esasımızda böyle bir meclisin toplanabilmesine dair bir

²⁴⁴) Nutuk I, sh. 424-425.

²⁴⁵) M.Müfit Kansu, Erzurum'dan...II, sh. 567.

işaret olmadığını elbette bilirdim. Fakat kararımı verebilmek için böyle bir işaretin mevcudiyet ve adem-i mevcuriyetini düşünmek, asla hatırıma gelmedi. Bundan başka duçar-ı taarruz olan meclis âzâlarından kurtulabilenler ile vilâyet ve elviye mecâlis-i idaresinden intihab olunacak ikişer âzâ ile birlikte Meclis-i Meb'usan'ın yeniden eski şekil ve mahiyetinde toplanmasını temin için çalışmasını asla hatırıma getirmedim. Bilâkis büsbütün başka mahiyet ve salâhiyette, daimî bir meclis teşkil etmeği ve bu mecliste tasavvur ettiğim inkılâp safahatını beraber geçirmeği düşündüm. Buna nazaran, mütabayın (farklı) olduklarına şüphe etmediğim nokta-i nazarlarımızın, ba'de'l-istişare tevhidine imkân bulunacağından nâûmît oldum".²⁴⁶

19 Mart tarihli tamimin eline geçmesi üzerine Celâleddin Arif Bey, M.Kemal Paşa'ya şu telgrafı çekti:

"Düzce, 28 Mart 1336

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Hey'et-i Celile-i Temsiliye'nin 19/3/1920 tarihli tebligat-ı umumiyesi mütalâa olundu. Mevadd-ı mündericesi bendenizin düşündüğü esaslara suret-i umumiyede mutabıktır. Binâenaleyh Ankara'ya muvasalat-ı âcizânemi müteakip bilistişare ayrıca bir beyannâmenin ilânı tabiidir. Yarın bizzarure Bolu'da kalınarak 25 Mart 1920'de Ankara'ya müteveccihen hareket olunacağı ma'alihtiram arz olunur.

Meclis-i Meb'usan Reisi

Celâleddin Arif ²⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın "küçük bir güçlük" diye bahsettiği bu hadise onun İstanbul'da meclis başkanı seçilmemesinden kaynaklanıyordu. Meclis Başkanı olmak istemesinin sebebi, yeni meclis-i rahatlıkla toplayabilmektir. Çünkü bu daveti reisin yapması daha uygundu.²⁴⁸ Meclis başkanlığına Celâleddin Arif Bey'in seçilmesi O'nu M.Kemal Paşa'nın rakibi haline soktu.²⁴⁹

Celâleddin Arif Bey 28 mart günlü son telgrafında, 29 mart'ta Bolu'da kalınarak aynı günün gecesi Ankara'ya doğru yola çıkılacağını söylüyordu.

²⁴⁶) Nutuk I, sh. 425.

²⁴⁷) Nutuk I, sh.426.

²⁴⁸) M.Müfit Kansu, Erzurumdan... II, sh. 566.

²⁴⁹) İ.Hakkı Uluğ, Atatürk'ün Çizdiği Portreler, İst. 1968. sh. 92.

Düzce'den hareket eden kafiye 29 Mart'ta Bolu'ya geldi. Kafileyi, Bolu'nun girişinde, Ayrılık Çeşmesi'nde, Mutasarrıf Ali Haydar Bey, Belediye Reisi İlyaszâde Hafız Hakkı Efendi ve kalabalık bir halk topluluğu karşıladı.²⁵⁰ Bu esnada Düzce'de ve Bolu etrafında Kuvâ-yı Milliye'ye karşı açık bir düşmanlık vardı. İstanbul'da meclisin dağılmış olması İtilâf Devletleri'ni olduğu kadar Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye aleyhtarlarını da cesaretlendirmişti. Kafiye bu şartlar içinde Bolu'ya geldi.²⁵¹ Bolu'ya gelen kafiye Celâleddin Arif Bey, İsmail Fazıl Paşa, Kırşehir Meb'usu Rıza, Saruhan Meb'usları Reşit ve İbrahim Süreyya, Miralay İsmet, Binbaşı Saffet, Üsküdar Özbekler Dergahı Şeyhi Atâ ve mülâzım-ı evvel Abdurrahman Beyler bulunuyordu. Kafiye ilk olarak Belediye'ye gitti. Celâleddin Arif Bey'in üzerinde eteği söküktü, çamurla bulanmış bulunan lâcivert bir palto vardı. Belediyenin önünde toplanmış olan halka karşı hitab eden²⁵² Celâleddin Arif Bey bu konuşmasında "İstanbul bizden alındı, fakat biz İstanbul'u kanla fethettek ve hain İngiliz'den tekrar kanla alacağız" diyordu.²⁵³

Belediyeyi ziyaretten sonra grup Mekteb-i Sultani'yi ziyaret etti. Celâleddin Arif Bey burada öğrencilere hitaben bir konuşma yaptı. Konuşmasında şöyle diyordu:

*"Vatan tehlikededir, İstanbul işgal edildi. Biz İstanbul'dan bu kıyafetlerle ve şu gördüğünüz çarıklarla kaçtık, evlatlarımız!"*²⁵⁴ Öğremen ve öğrencilerle görüşen Celâleddin Arif Bey okul defterine de şu yazıyı yazmıştı:

"İstanbulumuzun düçar olduğu taarruza tereddüt eden vazife-yi vataniyeyi ifâ zımında mukaddes payitahtımızı âlelacele terk ederek Bolu'ya geldik ve ilk ziyaret yerimiz Mekteb-i Sultani oldu."

Mektebte gördüğümüz intizam ve mükemmeliyet, talebede mevcut olan düzen, genç kafalarda ne derecede tenevvür etmek hevesinde olduğunu bizlere güzel bir surette gösterdi."

İstikbal-i vatandan ümitvar olarak gerek talebelere gerek hocalara teşekküratımızı takdim etmeyi kendimize bir vecibe addeyledik. 29 Mart 1336.

Meclis-i Meb'usan Reisi

*Celâleddin Arif*²⁵⁵

250) Muhsin Karamanoğlu, "Fırka ve Geçmişten Anılar", Sesimiz Gazetesi, Bolu, 4 Mayıs 1970, sh.2. Halis Duman hatıralarında Celâleddin Arif Bey ve kafilesinin 28 mart'ta Bolu'ya geldiğini yazmaktadır. Bkz. Halil Duman, Anılarım (1908-1924) İst. 1991, sh. 280.

251) İsmet İnönü, Hatıralar, sh. 187.

252) Muhsin Karamanoğlu, "Fıkra ve Geçmişten Anılar". (4 Mayıs 1970)

253) Bilal N. Şimşir, Birtish Documants On Atatürk II. Ank. 1975. sh. 75.

254) Halis duman, Anılarım, sh. 281.

255) Muhsin Karamanoğlu, "Fıkra ve Geçmişten Anılar" (5 Mayıs 1970)

29 Mart günü Bolu'da kalan Celâleddin Arif Bey, geceyi İsmet, Saffet Beyler ve İsmail Fazıl Paşa ile birlikte Belediye Reisi Hafız Hakkı Efendi'nin evinde geçirdiler. Diğer misafirler eşraf evlerine taksim edildi. Bolu bölgesi karışık olduğu için bir suikast girişiminden şüpheleniliyordu. Gerede yolunda tertibat alındığına dair bazı haberler de geliyordu. Bu sebeple bazı tedbirler alındı. Hoca Süreyya Efendi, Bolu'da fazla kalınmamasını ve Gerede yolu ile değil, başka bir yolla gidilmesini teklif etti ve bu teklif kabul edildi.²⁵⁶

30 Mart günü, misafirler öğleye doğru Mutasarrıf Ali Haydar Bey'i ziyaret ettiler, hastaneye ve diğer devlet dairelerine gittiler. Öğleden sonra Bolu eşrafı ve halkla görüştüler. Daha birkaç gün Bolu'da kalacaklarını ve Gerede-Çerkes yolu ile gidileceğini yaydılar. Akşam yemeği İlyaszâdeler'de yenildi ve bu sefer misafirlerin bir arada, bu evde kalmaları te'min edildi. 31 Mart sabahı erkenden Karaçayır Mahallesi'nden geçerek Bolu'dan harekete geçen kafileye Kozyaka Köyü'nden yüzbaşı İakabıyla anılan Mehmet Efendi Berk Köyü'nden Bayramın Ahmet Ağa, Razi Bostancıoğlu, Sipket Karamanoğlu refaket ediyordu. Şaşırtmak için düzenlenen arabalar Gerede'ye doğru gönderilmiş ve bu katile Tahta Köprü'de durdurularak içindekiler, tertipçiler tarafından dövülmüşlerdir.²⁵⁷

Celâleddin Arif Bey ve arkadaşları Kabak, Karaca, Kazanuç'tan Çarşamba (bugünkü Seben) in Kozyaka Köyü'ne ulaştılar. Kozyaka'da Hacıbeyoğlu Asım ve Ahmet Beylerin evine misafir oldular. Oradan da yine Asım Bey ve Güden Hüseyin Ağa'nın kılavuzluğu ile Nallıhan, Beypazarı, Koyunağalı Köprüsü yolu ile Sarıköy İstasyonuna ulaştılar.²⁵⁸ Çerkes'ten Şabanözü'ne inen kafilenin artık Ankara'ya birkaç günlük yolu almıştı. Yolculuğun bundan sonraki kısmında gidilen her yerde at temin edilebiliyordu.²⁵⁹

Cami, Adnan, Yusuf Kemal, Hüsrev, Yunus Nadi Beylerle Halide Edip Hanım 2 Nisan 1920 akşamı Ankara'ya ulaştılar.²⁶⁰ Celâleddin Arif Bey ve arkadaşları da 3 Nisan 1920'de Ankara'ya geldiler.²⁶¹ Mustafa Kemal Paşa ve kalabalık bir hey'et gelenleri karşılamak için Akköprü'ye kadar gelmişti. O gün bütün Ankara sokaklara dökülmüş, bütün arabalar yollara dizilmişti. Çünkü gelen hey'etin içinde yabancı askerlerin, harim-i ismetine tecavüz etmiş oldukları bir Millet Meclisinin düşman

256) Muhsin Karamanoğlu, "Güden Hüseyin Ağa", Çele-Bolu (1968) sayı: 62, sh. 11-12.

257) Muhsin Karamanoğlu, "Fırka ve Geçmişten Anılar" (6 Mayıs 1970).

258) Muhsin Karamanoğlu, "Güden Hüseyin Ağa", sh. 12.

259) İsmet İnönü, Hatıralar, sh. 188.

260) Askeî Tarih Belgeleri Dergisi, Şubat 1989, yıl: 38, sayı:87, Belge No: 2100.

261) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İst. 1990, sh. 567.

elinden kaçıp kurtulmuş reisi vardı.²⁶²

Celâleddin Arif Bey'in, Ankara'ya varınca ilk işi, Erzurum halkına Ankara'ya geldiğini duyurmak oldu. Bunun için Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına şu telgrafi geçti :

"Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Hazretleri'ne

İstanbul'a ve şahsıma karşı vuku bulan taarruzdan tahlis-i nefis ile hukuk-ı milletin müdafaası zımmında bugün Ankara'ya muvasalat eylediğimi lütfen Erzurum ahali-i muhteremesine bildirmenizi istirham eylerim 3/4/1336.

Meclis-i Meb'usan Reisi

Celâleddin Arif '263

Kâzım Karabekir Paşa 4 Nisan'da bu telgrafa şu karşılığı verdi :

"Ankara'da Meclis-i Meb'usun Reis-i Muhteremi

Celâleddin Arif Beyefendi Hazretleri'ne,

Erzurum ahalisi ve kolordum zât-ı âlilerinin ve diğer rüfekanın salimen Ankara'ya muvasalatından dolayı bahtiyardırlar. Meclis-i Millîmizin ve payitahtımızın tarihte emsali nâmesbuk bir surette uğradığı ihanet ve hakareti ve halâ devam etmekte olan gaddarlıkları hazmedemeyeceğiz. Bütün şart halkı ve askerleri Ankara'da toplanacak olan meclis-i kiramın her bir emrine kemâl-i sadakatle mutavaatı ve milletimizin hakk-ı meşruuna tasdik ettirmek için hisselerine düşecek her türlü fedakârlığı sonuna kadar götürmeyi en büyük şeref biliyorlar. Artık kurtarılacak yalnız Türklük değil, 350 milyon İslâmın hukuk ve namusudur. İstanbul faciasından kurtulup Ankara'ya gelebilen muhterem meb'uslarımıza en hâr ve samimî muhabbetle mübahiyim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir'264

Celâleddin Arif Bey, Kâzım Karabekir'e 3 Nisan tarihli telgrafi gönderirken, belki de onun, Ankara'da yeni bir meclis hakkındaki düşüncelerini öğrenmek istemişti. Verilen cevapta, Kâzım Karabekir, toplanacak meclisin her kararına uyacağını vaadediyordu. Böylece Erzurum'dan te'minat alınmış oluyordu.

Celâleddin Arif Bey, Ankara'da ilk günlerini, karargâh olarak kullanılan

²⁶²) Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, sh. 267.

²⁶³) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, sh. 568.

²⁶⁴) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, sh. 568.

Ziraat Mektebi'nde diğer mebuslarla birlikte geçirdi.²⁶⁵ 28 Mart günlü telgrafında vaadettiği gibi, Mustafa kemal Paşa ile görüşmelere başladı. Bu görüşmeler sonunda süratle Ankara'ya gelmeleri için meb'uslara telgraf, millete beyannâme ve İstanbul'daki yabancı mümessillere protostonâme neşretti.²⁶⁶ Meclis-i Meb'usan Reisi Celâleddin Arif Bey tarafından İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika devletlerinin İstanbul'daki Mümessilleri ile Flemenk ve İsveç sefirlerine gönderilen protestonâme şudur:

"Meclis-i Meb'usan-ı Osmani Reisi sıfatıyla zât-ı asilâneleri nezdinde İstanbul şehrinin vелеvki muvakkat tabiriyle olsun işgalini ve Kanun-ı Esasi-i Osmanî ile milletlerin hakimiyetleri düsturları pâyımal suretiyle Osmanlı Meclis-i Meb'usan'nın selâmet ve masuniyetine indirilmiş olan darbeyi kemal-i şiddetle protesto ederim. Harekât-ı vakıanın her türlü hak ve adalet fikri ile tezâd-ı tâm teşkil ettiğini takdir eden milletimiz menafi-i meşruasıyla hakk-ı mevcudiyetini müdafaa etmek mecburiyetinde bulunuyor. Bütün Anadolu ve Rumeli müslümanları İslâmın makarr-ı ebedisi olan merkez-i Hilâfete havâle edilmiş olan bu darbe-i meş'ume neticesinde muhterem Halife ve Hakanlarını İ'tilâf Devletleri elinde esir ve hakimiyet-i milliyelerinin ayakları altında zelil ve hakir kalmış olduğuna kaani bulundukları cihetle bu gayri muhik hareketi protesto hususunda benimle tamamen müşarık ve müttehid oldukları gibi vaziyetin istilzam ettiği tedabiri ittihaz ve infiza da azim bulunuyorlar. İşbu protestonâmenin mümessili bulunduğunuz hükümetin Semî-i ittilâna isali ricasına ihtiramat-ı mahsusamı terdif eylerim efendim. 6/4/1336.

Meclis-i Meb'usan-ı Osmani Reisi

Celâleddin Arif '267

Celâleddin Arif Bey'in millete hitab eden ve belediyelere gönderilen beyannamesi ise şudur :

"Tarih-i âlemde misli nâmeşhud gayri hukukî bir surette payitahtımızın işgali ve kuvvâ-yi devletin felce uğratılması, beşeriyetin yegâne mâbinü'l-iftiharı bulunan asrın desatir-i hukukiyesini çiğnemek suretiyle müessesat-ı milliyemize ve meclis-i milliye tecavüz edilmesi üzerine hukuk ve istiklâlimizin yegâne çaresi

²⁶⁵) Adivar, Türkün Ateşle İmtihanı. sh. 111.

²⁶⁶) Yunus Nadi, birinci KTürkiye Büyük Millet Meclisi, İst. 1955, sh. 25.

²⁶⁷) Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannâmeleri IV. Ank. 1991. sh. 297-298, Ayrıca bkz. Bilal Şimşir British Documants On Atatürk II, sh. 25-26.

olan Anadolu'ya, sine-i millete şitâb ettim. Düşman tazyikinden kurtulabilen meb'us arkadaşlarımız da peyderpey vücud etmektedirler. Pek elim bir tecavüze mâruz kalan hukuk-u milletin emir ve muhafazası esbabını düşünmek üzere işbu tebliğde muharrer veçhiyle diğer meb'us arkadaşları da davet eyledim. İstanbul'dan buraya gelinceye kadar ahali-i muhteremin hakkımızda ibraz eyledikleri hürmet ve samimiyetleri fevkâlede, bütün kalb-i milletin hem feryad olduğunu göstermiştir. Binaenaleyh bu münasebetle atıfdeki hususâtın umumun nazar-ı dikkat-i vatanperverânesine arzını bir vecibe saydım.

Bugün devlet ve milletimiz pek mühim ve nazik bir ân-ı tarîhide bulunuyor. Mevzu-u bahsolan mesele bin üçyüz senelik Hilâfet-i İslâmiye'nin bekası, tarihte daima hakim ve müstakil olan varlığının idamesi ve bu maksatla bütün Müslümanların her zamandan ziyade müttehit ve fedâkar bulunması keyfiyetidir. Bu meyanda payitahtımız işgal ve esaret altında bulunması dolayısıyla vaziyet-i umumiye ve mesail-i milliyenin iltizam eylediği hususâtı kararlaştırmak gayr-ı kabil-i ihmal bir vazife şeklinde tecelli etmektedir. Buna binaen kurtulabilen meb'uslarınızla beraber iktiza-i hâlin takrir ve tesbiti için in'ikâd edecek meclis-i fevkâledeye âzâ intihabı hakkında badema Hey'eti Temsiliye tarafından vuku' bulup bütün milletçe kabul edilerek icabının icrasına tevessül edilmiş olan tebliğ-i umumide teşrih olunan keyfiyetin hukuk-ı esâsiye kavaid-i umumiyesine muvafık ve hâl-i hâzırın icab ettirdiği bir emri muhik olduğunu arz eder, büyük kısmı hitam bulmuş olan intihabatın teşrii ve intihab edilenlerin bilâ te'hir i'zamlarını tavsiye ederim. Bu suretle tecelli edecek irade-i milliyenin hukuk-ı devlet ve milletin kâfil olacak esasatı ihtiva eyleyeceğinde şüphe yoktur. Tevfik Allahtandır.

6.4/1336

Meclis-i Meb'usan Reisi

Celâleddin Arif Bey²⁶⁸

Celâleddin Arif Bey'in bu beyannâmesi, 19 Mart tarihli ve Hey'eti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal imzalı tebliği destekler mahiyette olup Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı bu kararı onaylıyordu. Söz konusu beyannâme aynı zamanda meb'uslara da hitap ediyordu. İstanbul'dan gelen meb'uslarla birlikte yeni seçilen meb'usları da yavaş yavaş Ankara'ya gelmeye başladılar. Yeni meclisin teşekkülü için çalışmalar da zaten başlamıştı.

²⁶⁸) Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İst. 1969, sh. 426-428.

B. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması'nda Celâleddin Arif Bey'in Rolü ve Meclisin Niteliği

İstanbul'un işgalinden sonra Hey'et-i Temsiliye tarafından 19 Mart'ta ilgililere gönderilen emirle yeniden seçim yapılması ve yeni bir meclisin toplanması bildirilmişti. Nisan ayının başından itibaren İstanbul'dan ayrılan meb'usların çoğu Ankara'ya gelmeye başladı. Yeni meclisin alacağı şekil hakkında görüşmelere de bu sıralarda başlandı. Yeni meclisin alacağı şekil Mustafa Kemal Paşa tarafından önceden hazırlanmış ve Meclis'te okunacak nutkuna ilâve edilmişti. O yine de bu konuda meb'usların, özellikle hukukçuların fikirlerini öğrenmek istiyordu. Fakat hazırlanan nutuktan kimsenin haberi yoktu. Ziraat Mektebi'nde yapılan bu görüşmelerin hemen hepsinde Celâleddin Arif Bey de bulundu.

Celâleddin Arif Bey'e göre , toplanacak meclis, İstanbul'da dağıtılan meclisin devamından başka bir şey değildi. Orada içtima'larına devam imkânını bulamayan Meclis milletçe seçilmiş yani âzâlarının da iştirakiyle içtimalarına Ankara'da devam edecekti. Kendisi de dağıtılan meclisin reisi olması sebebiyle yeni meclisin de reisi olacaktı.²⁶⁹ Celâleddin Arif Bey başta olmak üzere fikirleri batıya açık olanlar, bir yasama meclisi, bir kabine bir de yürütme kurulu kurmak ve bunun başına meclis başkanını getirmek istiyorlardı.²⁷⁰ M.Kemal Paşa ise, bütün yürütme ve yasama gücünün meclisin elinde bulunması, kabine üyelerini meclisin seçmesini ve kabinenin meclise karşı sorumlu olmasını istiyordu.²⁷¹ Bu fikir ayrılığı görüşmelerle ortadan kaldırılamayacak ve giderek büyümeye devam edecektir. Celâleddin Arif Bey'in daha sonra İkinci Gruba katılmasının sebepleri yavaş yavaş gerçekleşiyordu.

6-23 Nisan 1920 tarihleri arasında yapılan bu görüşmelerde yeni meclisin adının ne olacağı üzerinde de duruldu. Hamdullah Suphi Bey bu meclise "Kurultay" denilmesini istiyordu. Celâleddin Arif Bey ise "Meclis-i Kebir-i Milli" ismi üzerinde duruyordu.²⁷² 23 Nisan 1920'de meclis açıldığı zaman Meclisin adı henüz kesinleşmemişti. Mustafa Kemal Paşa, 23 nisan 1920 günlü önergesinde "Meclis-i Ali"den söz eder.²⁷³ İlk önergelerde "Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne"

²⁶⁹) Nutuk I, sh. 426-427. Ayrıca bkz. Cumhuriyet 7 Mart 1932.

²⁷⁰) Adivar, Türkün Ateyle İmtihani, sh. 113.

²⁷¹) Adivar, Türkün Ateyle İmtihani, sh. 114.

²⁷²) Adivar, Türkün Ateyle İmtihani, sh. 115.

²⁷³) TBMM.ZC. I , (23 Nisan 1336), sh. 3,6,8.

başlıkları vardır. Bazı önergelerde "Meclis-i Millî" terimleri de görülmektedir. Daha sonraları ise Mustafa Kemal Paşa'nın "Büyük Millet Meclisi" başlığını kullandığını görüyoruz. Reis-i Sâni Celâleddin Arif Bey duruma açıklık kazandırarak; "Meclis-i Âli'nin nâmı hey-et-i muhteremece Büyük Millet Meclisi olarak kabul edilmiştir ve biz de Büyük Millet Meclisi olarak kabul ettik"dedi.²⁷⁴

Bolu bölgesindeki karışıklıklar ve meb'uslar arasında çıkacak olan ihtilaflardan dolayı meclisin biran önce açılması lâzımdır. Bu sebeple fikir ayrılıkları bir tarafa bırakılmak zorundaydı. 21 Nisan ve 22 Nisan 1920 tarihinde iki tamim yayınlayan Mustafa Kemal Paşa, yeni meclisin 23 Nisan'da Cuma Namazından sonra toplanacağını vilâyetlere ve kolordulara duyurdu.²⁷⁵ Bu tamimde, Meclisin açılışından itibaren bütün mülkî ve askerimakamların ve bütün milletin merciinin Büyük Millet Meclisi olduğu belirtiliyordu.

Yeni meclis 23 Nisan 1920 Cuma günü açıldı. Aynı gün alınan 1 numaralı karar ile meclisin bu kere intihab edilen âzâlarla İstanbul Meclis-i Meb'usan'ından iltihak eden âzâlardan müteşekkil bulunmasına karar verildi.²⁷⁶ Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi iki genel seçim neticesinde teşekkül etmiş bulunuyordu. İstanbul'dan çağrılan üyeler 1919 yılı sonunda yapılan bir genel seçimle seçilmişlerdi. 19 Mart 1920 tebliğnâmesiyle de yeni bir seçim daha yapılmıştı. Mart-Nisan aylarında yapılan bu son seçim 1876 İntibab-ı Meb'usan Kanunu'na pek uymamıştı.²⁷⁷

24 Nisan 1920 günü yapılan ikinci içtima'da Mustafa Kemal Paşa bir konuşma yaparak, mütarekeden meclisin açılışına kadar geçen zaman zarfında cereyan eden siyasi olaylar hakkında bilgi verdi.²⁷⁸ Konuşmasını bitiren Mustafa Kemal Paşa derhal bir hükümet heyetinin kurulmasını isteyen bir de takrir verdi. Bu takirde şu esaslar yer alıyordu:

1) Hükümet teşkili zaruridir. 2) Muvakkat kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya bir Padişah kaymakamı ihdas etmek kabil-i tecviz değildir, 3) Mecliste mütekâsif irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderatın vatana vaz'ulyed tanımak umde-i esasiyedir. Meclis, hükümeti kontrolle yetinecek, "murakıb ve

274) TBMM.ZC., I (1.5.1336), sh. 157.

275) Nutuk I, sh. 430-431.

276) Düstur I, Tertip III, Ankara 1953, sh.1.

277) Tarık Zafer Tunaya, TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve siyasi Karakteri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmu'ası, C.XXIII, sayı : 3-4, sh. 230.

278) TBMM.ZC. I, (24 Nisan 1336) sh. 25-39.

müdekkik" bir teşrii organı değildir, milletin mukadderatına bu sıfatla bakmaz, fakat bu mukadderatla bilfiil iştigal etmek zorundadır. 4) Meclis teşriî ve icraî selâhiyetleri Câmidir. Meclisten tefrik ve tekvil edilecek bir hey'et umur-u hükûmeti rû'yet eder. Meclis reisi. bu heyetin de reisidir.²⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın bu yeni hükûmet projesini tetkik eden Celâleddin Arif Bey ve diğer bazı meb'uslar, bundan çıkan şekl-i hükûmetin mevcut olan hükûmet şekillerinden hiçbirisine benzemediğini gördüler.²⁸⁰ Teklif uzun tartışmalara sebep oldu. Mustafa Kemal Paşa gizli bir celsede bu konu hakkında izahatta bulundu. Riyaset intihabında da millet ve memleketin selâmeti düşünülerek rey ve kararların isabetle verilmesini istedi.²⁸¹ 24 Nisan günü Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasından sonra Çorum Meb'usu Fuad Bey ve arkadaşları verdikleri bir teklifte "mademki meclis kuvve-i icrâiyeye de haizdir evvelâ bir reis bir de reis-i sâni intihab edelim" diyorlardı.²⁸² Bu teklif kabul edilerek riyaset divanı seçimleri yapıldı. Bu seçimlerde 120 meb'us hazır bulundu, ekseriyet-i mutlaka için lâzım gelen oy 61 olarak tesbit edildi. Reislik makamı için iki aday vardı : Mustafa Kemal Paşa ve Celâleddin Arif Bey. Oylama iki adayın isimleri aynı pusulaya yazılarak yapıldı.²⁸³ Oylama sonunda Mustafa Kemal Paşa 110 oyla reis-i evvel (birinci reis), Celâleddin Arif Bey 109 oyla reis-i sâni (ikinci reis) seçildi. Çelebi Abdülhalim Efendi birinci reis vekili, Kırşehir Meb'usu Cemaleddin Efendi ikinci reis vekili seçildiler.²⁸⁴

²⁷⁹) Nutuk II, sh. 438.

²⁸⁰) Arı İnan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Ekişehir-İzmit Konuşmaları, Ank. 1984, sh. 56-57.

²⁸¹) Nutuk II, sh. 439.

²⁸²) TBMM.ZC. I, (24.4.1336), sh. 38.

²⁸³) Her iki reise de ayrı ayrı oy verilmiştir. T.Z. Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük adlı Kitabında (sh. 74) bu durumu bir rekabet şeklinde göstermiştir.

²⁸⁴) TBMM. ZC. I, (24.4.1336). sh. 38.

C. Hükümet Kurma Meselesi

Anadolu'nun başsız kaldığı, mülki makamların direktif alacak mercii kestiremedikleri şu zamanda siyasi tereddüdün kaldırılması gerekiyordu. Bütün Meb'uslar bu konuda ittifak halindeydiler. Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan tarihli takririnden ilham alan Tokad Meb'usu Nazım Bey ve arkadaşları 25 Nisan 1920'de meclise bir takrir sundular. Nazım Bey ve arkadaşları Meclis Reisinin encümenler vasıtasıyla hükümeti kurmasını ve idare etmesini istiyorlardı.²⁸⁵ Bu takrir üzerine söz alan Celâleddin Arif Bey bu konudaki teklifinde:

"... Bir kanun yapmak veyahut tanzim etmek için zamana ihtiyaç vardır. Onun için Meclis-i Aliniz fikr-i âcizice onbeş kişilik bir encümen teşkil buyursa ve..o encümen bu meseleyi âriz ve âmik tetkik ettikten sonra birkanun lâhiyası ihzar edip Meclis-i Alinize tevdi' etse ve bu kanun müzakere olunup çıkıncaya kadar diğer işler de yüzüstü kalmamak için muvakkat bir hey'eti icrâ'îye suretiyle bir şey yapıp şu durmakta olan işleri yürütebilmek için hasr-ı mesâi eylese, o kanun mer'îyyete vaz'edildikten sonra teşkilâtımızı da ona göre yaparız.."286 diyordu. Bu konuda meclise verdiği takrir ise şudur :

"Meclis-i Millî Riyaset-i Celilesi'ne

Meclisin muamelâtını tanzim, Hey'et-i icrâiyesini teşkil ve Hey'et-i icrâiye Meclisin münasebâtını taknin edebilmek için onbeş kişilik bir lâyiha Encümeni teşkilini ve tanzim edilecek lâyiha-i kanuniyenin Meclis-i Âlice kabulüne kadar şimdilik beş-altı zattan müteşekkil bir icra Encümeni intihap buyurulmasını teklif eylerim.

Erzurum Meb'usu

Celâleddin Arif"²⁸⁷

Bu konuda konuşan başka meb'uslar da oldu. Trabzon Meb'usu Ali Şükrü Bey'e göre, birbirini tanıyan çok az meb'us vardı ve bunun için Meclis'te önce geçici bir hükümetin kurulması gerekiyordu.²⁸⁸ İzmit Meb'usu Sırrı Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda bir emrivâki yaptığını pek açık sayılamayacak fikirleriyle belirtmiştir.²⁸⁹ Bursa Meb'usu Muhiddin Baha Bey de, İstanbul'da bir hükümetin

²⁸⁵) TBMM. ZC. I, (25.4.1336). sh. 52.

²⁸⁶) TBMM. ZC. I, (25.4.1336). sh. 53.

²⁸⁷) TBMM. ZC. I, (25.4.1336). sh. 55.

²⁸⁸) TBMM. ZC. I, (25.4.1336). sh. 55.

²⁸⁹) TBMM. ZC. I, (25.4.1336). sh. 56-57.

varlığından söz ederek yeni bir hükümet kurmaya gerek olmadığından bahsediyordu.²⁹⁰

Görüşmelerden sonra Karahisar-ı Sahib Meb'usu Mehmed Şükrü Bey, İcra Hey'eti hakkında vaki olan üç teklifin tayin-i esamî ile reye konulmasını teklif etti. Üç teklif şunlardı :

1. Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzere icra vekilleri intihabı,
2. Celâleddin Arif Bey'in teklifi üzere muvakkat icrâ vekilleri intihabı
3. Tokad Meb'usu ve rüfekaşının takriri mu'cibince encümenler marifetiyle icra-yı hükümet edilmesi.²⁹¹

Oylama neticesinde Celâleddin Arif Bey'in teklifi kabul edildi.²⁹² Aynı gün, Kuvve-i icraiye teşkiline ve meclisin muamelâtını tanzim, hey'et-i icrâyesini teşkil ve hey'et-i icrâye ile meclisin münasabatını tâyin etmek için onbeş kişiden oluşan encümen teşkiline karar verildi.²⁹³

25 Nisan'da, Celâleddin Arif Bey'in teklifi üzerine yedi kişiden oluşan Muvakkat İcra Encümeni Seçimi yapıldı. Seçim sonunda Celâleddin Arif Bey 71, Cami Bey 66, Bekir Sami Bey 58 oy aldılar. Diğerleri İsmet Bey (Edirne), Fevzi Paşa (Kozan), Hamdullah Suphi Bey (Antalya), Hakkı Behic Bey (Denizli) idi.²⁹⁴ Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Bey Meclis kararı ile hey'ete dahil edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu hey'etin tabîi reisi dir.²⁹⁵

İcra encümeni intihabından sonra Lahiya Encümeni seçimi yapılmıştır. Layiha Encümenine seçilen 15 kişi şunlardır : Celâleddin Arif (Erzurum), Dr.Rıza Nur (Sinop), Yusuf Kemal (Kastamonu), Yunus Nadi (İzmir), Hamdullah Suphi (Antalya), Sırrı (İzmit), Refik (Konya), Şeyh Servet (Bursa), Haydar (Kütahya), Emir Paşa (Sivas), Çelebi Efendi (Konya), Besim Atalay (Kütahya), Ferit (Çorum), Abdulkadir Kemali (Kastamonu)²⁹⁶.

Lâyiha Encümeni hemen çalışmalarına başlayarak 1 Mayıs 1920'de icra vekilleri Kanun Tasarısı'nı Meclis'e sunmuştur. Bu tasarının savunmasını bir

²⁹⁰) TBMM. ZC. I, (25.4.1336). sh. 55.

²⁹¹) TBMM. ZC. I, (25.4.1336). sh. 56.

²⁹²) TBMM. ZC. I, (25.4.1336). sh. 58.

²⁹³) Düstur, Tertip III, Karar No: 5-6, sh.1.

²⁹⁴) TBMM. ZC. I, (25.4.1336). sh. 58-59.

²⁹⁵) Tarık Z. Tunaya, "TBMM Hükümetinin..." sh. 2131.

²⁹⁶) TBMM.ZC. I, (27.4.1336), sh. 63,70,90.

hukukçu olarak Celâleddin Arif Bey üstlenmiştir. Celâleddin Arif Bey, kanun lâyihasının hazırlanmasında, M.Kemal Paşa'nın ittifakla kabul edilen 24 Nisan tarihli takririnin gözönünde tutulduğunu, on encümen teşekkül ettiğini, icra vekili olarak seçilen kişinin mes'uliyet altına gireceğini ve meclise karşı sorumlu olacağını belirtti.²⁹⁷ Uzun tartışmalardan sonra Büyük Millet Meclisi icrâ vekillerinin suret-i intihabına dair 3 numaralı kanun 2 Mayıs 1920 tarihinde kabul edildi.²⁹⁸ Kanun şu idi :

"Madde 1. Şer'iyye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye, İktisat (Ticaret, Sanayii, Ziraat, Orman ve Maden), Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüsûmet ve Defter-i Hakanî, Nafia, Dahiliye (Emniyet-i Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkân-i Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin onbir zattan mürekkep bir icra vekilleri Hey'eti vardır.

Madde 2. İcra vekilleri Büyük Millet Meclisinin ekseriyet-i mutlakasiyle aralarından intihab olunur.

Madde 3. Her vekil deruhde ettiği umurun ifasından mensup olduğu encümenin rey-i istişarisini alabilir.

Madde 4. İcra vekilleri arasında çıkacak ihtilafı Büyük Millet Meclisi halleder.²⁹⁹

Ertesi gün yani 3 Mayıs'ta icra vekillerinin seçimine başlandı. Erzurum Meb'usu Celâleddin Arif Bey Adliye Vekilliğine, Kastamonu Meb'usu Abdulkadir Kemalî Bey Adliye Encümeni Kâtipliğine seçildi.³⁰⁰

²⁹⁷) TBMM.ZC. I, (1.5.1336), sh. 156-158.

²⁹⁸) TBMM.ZC. I, (2.5.1336), sh. 185-186.

²⁹⁹) Atatürk ile İlgili Arşiv Belgelei (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ank. 1982 Belge No: 83.

³⁰⁰) TBMM.ZC., I, (4.5.1336), sh. 201.

Ç. Ağnam Resmi Kanunu'nun Kabulü ve Celâleddin Arif Bey'in Bu Konudaki Teklifi

Büyük Millet Meclisi'nin toplandığı günlerde millî mücadele aleyhinde türlü dedikodular çıkarılmıştı. Sosyal ve Siyasal suçlamaların dışında, aleyhteki en etkili söylenti Ağnam Resmi (Hayvanlar Vergisi)'nin artırılacağı idi.³⁰¹ Bu konu Kırşehir Meb'usu Müfid Efendi ile arkadaşları tarafından meclise getirilmiş ve bu vergi miktarının kararlaştırılması hakkında bir tahrir meclis başkanlığına verilmiştir.³⁰² Kanunun meb'uslar arasında münakaşalara sebep olduğu sırada söz alan Celâleddin Arif Bey durumu şöyle izah etmiştir:

"-Kırşehir Meb'usu Müfid Efendi Hazretleriyle, rüfeka-yı muhteremesinin imza edip Meclis-i Âlinize takdim ettiği taktirden biraz bahsetmek isterim. O da, malûm-ı âliniz olduğu veçhile Ağnam Resmi'nin tenzili meselesidir. Meclis-i Meb'usan İstanbul'da içtima' eylediği zamanda Hükümet Ağnam Resmi'nin sekiz misline iblâğını talebeylemiş ve muvakkat bütçe ile de arz etmiş idi. Onbeş milyon bir rakamı muhtevî olan iki aylık muvakkat bütçede bu sekiz misli Ağnam Resmini Meclis kabul eylemedi ve bunun yine geçen sene olduğu veçhile dört misline icra'ını talebetti. Diğer taraftan Ağnam Resmi hakkında Hükümetçe tanzim edilen kararnâme Meclis-i Meb'usa'nın Bütçe Encümeni'nde uykuya yattı. Ankara'ya muvasalatımda, yollardan geçtiğim Ayaş'ta ve Beypazarı'nda ve daha ilerde rastgeldiğim birçok ahali-i muhtereme bundan şikayet ediyorlardı.

Ankara'ya muvasalatımda bu husus hakkında gerek Paşa Hazretleriyle ve gerek Vali Beyefendi ile görüştük. Elde mevcut eski bir kararnâmeden bahsettiler. Halbuki onun neticesini bittabi' kendileri de bilmiyorlardı ve yakında toplanacak olan Meclis-i Ali bu mesele hakkında lâzım gelen kararını verir demişlerdi. Görüyorum ki en büyük fikrimiz memleketimizi kanunî bir hale icra' eylemektir. Onun için Meclis-i Âlinizin en evvel kanunî bir harekette bulunmasını istirham ederim. Çünkü daha esas itibariyle kabul olunmamış olan ve sekiz mislinde olan ağnamın yine geçen sene de olduğu gibi dört misline, yani 20 kuruşa tenzilini talebederim.

Diğer taraftan mâlûm-ı âlinizdir ki, vergi mesailinde her şeyden evvel nazarı itibara alınacak olan müsâvattır. Burada sekiz misli, Bolu Sancağı dört, Kütahya iki mili olmak üzere bu resmi tarh ediyor. Bunun her tarafta siyyan bir surette

³⁰¹) Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, sh. 175.

³⁰²) TBMM.ZC., I, (24.4.1336). sh. 38.

tenzil edilmesini talep ederim."³⁰³

Halk, Ankara Meclisinin bu vergiyi arttıracığından, meb'uslar da halkın bu tepkisinin kötü sonuçlar vereceğinden kuşkulanıyordu. Türlü zorluklarla karşılaşılan bu günlerde herşeyden önce bu kuşkunun büyümesini önlemek hattâ tamamen yok etmek lazımdı.³⁰⁴ Celâleddin Arif Bey'in teklifi ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 numaralı kanunu olan Ağnam Resmi Kanunu 24 Nisan 1920'de kabul edildi.³⁰⁵

303) TBMM.ZC., I, (24.4.1336). sh. 39.

304) Mehmet Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, sh. 175.

305) Düstur I, Tertip III, sh.1, Kanun şöyleydi: "Ağnam Resminin sabıkı misillü dört misli olarak istifasına karar verildi."

D. Me'muriyetle Meb'usluğun Bir Zatta Cem' edememesi-

Meclisin Niteliği Üzerine Bir Tartışma

Mayıs ayının sonundan itibaren, Meb'usluğa seçilen zatların me'muriyetlerinin devam edip edemeyeceğine dair çeşitli soruları kapsayan telgraflar vatanın çeşitli yerlerinden gelmeye başladı. Bu telgraflar konuyu gündeme getirmiş ve bir karara bağlama mecburiyeti ortaya çıkarmıştır. Bu konu ile ilgili ilk tavrı Niğde Meb'usu Abidin Bey'le arkadaşları meclise sunmuş ve bu tavrı Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir.³⁰⁶ Layiha Encümeni bu konunun mecliste halledilmesine dair bir mazbatayı meclise göndermiştir.

Bu konuda Yozgat Meb'usu Süleyman Sırrı Bey, idare me'murlarının vazifelerinde kalmalarını ve aynı zamanda mebusluklarının da devam etmesini, diğer memurların ise istifa ederek mebusluk için Ankara'ya gelmelerini istemiştir.³⁰⁷ Bu meselenin tartışılması meclisin niteliği problemini de ortaya çıkarmıştır.

Muhafazakar bir görüşü, Karahisar-ı Sahib Meb'usu Mehmed Şükrü Bey savunuyordu :

*"Makam-ı muallâ-yı Hilâfeti kurtarmak ve memleketin istiklâliyet ve hâkimiyetini te'min etmek ve hudud-ı millimizi kabul ettirmek, bu sıfatı kabul ettikten sonra, Meclis, ne müessisan ve ne de ihtilâl meclisi olduğunu kabul etmemiştir. Amma belki bu Meclis intihabatı itibariyle, selâhiyet-i fevkâledeyi haiz bir sıfatla buraya gelmesi itibariyle, bir gün bir hâdise karşısında, fevkâlede bir hâdise karşısında, ihtimal ki sıfatını değiştirebilir. İhtimal ki, biz bir Meclis-i müessisanız diyebiliriz. İhtimal ki daha başka bir ihtilâl meclisidir diyebilir. Bugün kabul ettiğimiz sıfat itibari ile Meclis bu memlekette mevcut kavanini mevzua ve esasiyeyi hüsn-i tatbik ile mükelleftir. Bean şart ki, ahval-i fevkalâdenin icab ettiği ahvalde, elimizde mevcut kavanini mevzua kâfi gelmezse veyahut hiç yok ise, yeniden kanun vaz edebilir ve bu esası da zaten bu meclis Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nu vaz'etmekle kabul etmiştir"*³⁰⁸

Mehmed Şükrü Bey mebuslukla memurluk bir kişide toplanırsa kuvvetler

306) TBMM.ZC. II, (5.6.1336), sh. 74.

307) TBMM.ZC. II, (5.6.1336), sh. 75.

308) TBMM.ZC. II, (5.6.1336), sh. 75.

ayrılığı bozulur kanısındaydı ve zâten Kanun-ı Esâsî'de de durumun yasaklandığını hatırlatıyordu. Bir örnek de veriyordu :

*"Meb'us olan mutasarrıfa işten el çektirilirse ne olacak? Doğru Meclis-i Âli'ye gelip Meb'us sıfatıyla arz-ı vücud edecek değildir? Kendi nefisini müdafaaya başlayacaktır. Meclis içinde anarşi yaratacaktır. Bu takdirde meclis denetim görevini yapamıyacaktır... Bu sefer hükümet istibdadı, İmparator istibdadı, Padişah istibdadı yerine Meclis istibdadı kaim olur. Kanun-ı Esasimizde böyle birşey yoktur."*³⁰⁹

Tartışmaların alevlendiği bir sırada söz alan Celâleddin Arif Bey, Mehmed Şükrü Bey'e cevap vererek, meclisin niteliğini ve memurlukla meb'usluk durumunu şöyle izah etti: ..

"Efendim, me'muriyetle meb'usluk içtima' eder mi etmez mi? Gayet mühim bir mesele, daha doğrusu bir kanun-i esasî meselesi... Mehmed Şükrü Bey, Meclisimiz bir ihtilâl meclisi değildir diyorlar. Evet, Meclis ihtilâl meclisi değildir. Tarihten bir takım misaller getirdiler. Bu ne dereceye kadar kabil-i tatbik olabilecek? O cihetlere girişmek istemiyorum. Fakat yalnız şurasını arz etmek istiyorum ki, biz öyle bir meclis meydana getirdik ki, kanun-ı esasimizle zerre kadar alâkası yoktur. Mevcut olan kanun-i esâsi teşekkül eden bir meclise doğrudan doğruya bir tesrî selâhiyet vermişti. Fakat bugün Meclisimizi, icraî ve tesrî bir Meclis olarak burada toplamışız ve daha ileriye gitmişiz. Hiçbir tarafta görülmeyecek bir esas da kabul etmişiz. İcra riyaseti ile Tesrî riyasetlerini birleştirmişiz ve onun ile de iktifa etmemiş Riyaset-i sâniye de getirip bir de icrâ vazifesini tahmil etmişiz. Tefrik-i kuvva evet! Tefrik-i kuvva kalmaz deniyor. Zaten esas itibariyle nazariyat-ı hukukiyeyi tetkik edersek Monteskiyö'den kalma o tefrik-i kuvva meselesi ne dereceye kadar doğru veyahut yanlıştır?"

"Bir konferans verip vakt-ı âlinizi almak istemem, fakat herhalde burada Meclis bütün iktidarı kendi elinde tutuyor. Demek ki, Meclis bugün şahısta değil, bugün kuvve-i icra'iyede yahut hey'et-i icrâiyeye intihap ettiğimiz zevatın elinde değil, o kuvvet doğrudan doğruya Meclis-i Âlinizin elindedir. Meb'usluk ile me'murluk ikisi de bir yerde içtima ederse disiplin denilen o intizam haleldâr olur deniyor. Bendeniz orasının taraftarı değilim. Çünkü böyle bir şey olsa bile tabîî oraya gidenler Hey'et-i icraiye tarafından tevkil edilmiştir. Onu, gayri kanunî bir hareket icrâ eylediği zamanda ayrıca yine Meclise iade edebilmek Hey'et-i

³⁰⁹) TBMM.ZC. II, (5.6.1336), sh. 75-76.

icraiye'nin daima elinde olan bir selahiyettir...

"Vali beyefendi meb'us olursa bir de istibdat yapar, nasıl? Anlamam. Çünkü mademki ahalinin içinden çıkmıştır. Anadolu'dan gelmiş, ahalinin seçilip ortasından çıkmış ve ahali kendisine vekâlet vermiş olan bir zatın, hiçbir zaman gidipte kendisini intihap edenlere karşı istibdat edecek kadar ruhunda fenalık tasavvur edemem (Alkışlar). Sonra efendim, elimizdeki Kanun-ı Esasî ile merbut değiliz. Çünkü o kanun bu meclisi içtima ettiremez. Yine o Kanun-ı Esasî bize selâhiyet veriyor. Hey'et-i tesriye âzâsından birisi o Kanun-i Esasî mucibince kumandan, sefir ve vali olabilir... Tabî'dir ki, vakt-i âlinizi daha fazla işgal etmek istemiyorum. Encümene gitsin, Hükümetle bu noktada tamamiyle anlaştıktan sonra yapılmakta olan kanunda meb'uslukla me'muriyet kabil-i te'liftir, yahut değildir densin."³¹⁰

Bu konuda çok uzun tartışmalar oldu. Neticede Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 18 numaralı şu kararı alındı :

" Büyük Millet Meclisi âzasının herhangi bir me'muriyeti uhdesinde cem' edip etmemesi hususunun Hey'et-i İcrâiye'nin teklif veya mütalâ'ası üzerine Büyük Millet Meclisi'nce tekarrür ettirilmesine karar verildi."³¹¹

5 Eylül 1920'de kabul edilen "Nisab-i Müzakere Kanunu"nun 4. maddesinde bu karar şöylece kanunlaşmıştır :

"Madde 4- Büyük Millet Meclisi âzâlığıyla me'muriyet bir zat uhdesinde içtima' edemez. Ancak Hey'et-i Vekile âzâlığı ve Büyük Millet Meclisinin inzıam-ı rey'i ile sefirlik, ordu ve kolordu kumandanlığı me'muriyetlerinin Meclis âzâlığıyla cem'i caizdir."³¹²

Ankara'da yeni meclisin niteliği üzerinde çalışmalar yapılırken İstanbul Hükümeti de boş durmuyordu. 1 Mayıs 1920'de Nemrut Mustafa Paşa'nın başkanı olduğu " Birinci İdare-i örfiyye Divan-ı Harbi", Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf Bey, Ali Fuad Paşa, Alfred Rüstem Bey, Dr.Adnan Bey ve Halide Edip Hanım'ı gıyâben ölüme mahkum etti. Bu kararla yetinmeyen İstanbul hükümeti daha bazı Kuvâ-yı Milliyecileri de ölüme mahkûm etti. 6 Haziran 1920 günlü bu irade-i

³¹⁰) TBMM.ZC. II, (5.6.1336), sh. 77,78,79.

³¹¹) Düstur I, Tertip III, sh. 9, karar No: 18.

³¹²) Düstur I, Tertip III, sh. 42, karar No: 18.

seniyye suretinde Celâleddin Arif Bey'in de isimi bulunuyordu.³¹³

İstanbul Hükümeti yayınladığı bu idam kararıyla Ankara'da kurulan meclisin yükümsüz olduğunu ve bu mecliste bulunanların birer vatan haini olduğunu halka duyurarak, onların şu kötü günlerinde daha da yalnız kalmalarını istiyordu.

³¹³) Bkz. Ek V.

E. Malta'ya Sürülen Meclis-i Meb'usan Âzası Hakkında Karar

16 mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilince Meclis-i Meb'usan âzalarından Rauf Bey, Kara Vasıf Bey, Ali (Çetinkaya) Bey, Ahmet Faik (Kaltakkıran) Bey, Mehmed Şeref Bey, Ali Cenani Bey, Celal Nurei Bey, Mersinli Cemal Paşa, Hasan Tahsin (Uzer) Bey, Hacı İlyas Sami Bey, Numan Efendi İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüşlerdi.³¹⁴

Malta'ya sürülen bu Meb'uslar hakkında, Büyük Millet Meclisi Divan-ı Riyaseti bir karar almış ve bu kararı Hey'eti Umumiye'nin de kabulünü istemiştir :

"İstanbul Meclis-i Meb'usanı âzası olup da mevkufen Malta'ya gönderilen âtide isimleri muharrer zevâtın Divan-ı Riyaset kararına müsteniden Hey'et-i Umumiye'ye yapılacak teklifin kabulüne muallâk olmak üzere Büyük Millet Meclisi âzası addedilmeleri ve İstanbul'dan gelecek Büyük Millet Meclisi âzalığına iltihak eden meb'usan-ı kirâm gibi tahsisat almaları muvafık görülmüştür.

Büyük Millet Meclisi

Reis-i Sânis

Celâleddin Arif"³¹⁵

Meb'uslar umumiyetle bu teklifi kabul etmekle beraber kararın encümene havaleseni isteyenler de olmuştur. Bunun üzerine söz alan Celâleddin Arif Bey, bunu kabul etmenin Meclis için bir vecibe olduğunu ve bir encümene havalesine lüzum olmadığını söylemiştir. Hey'et-i Umumiye, Büyük Millet Meclisinin 28 numaralı kararını oluşturacak olan bu teklifi aynen kabul etmiştir.³¹⁶

Malta'ya sürülmüş olan Meb'uslar, 11 Ekim 1921 günü Malta esirlerinin mübadelesine dair mukavale ile kurtulacaklar ve 30 Ekim'de İstanbul'a gelebileceklerdir.³¹⁷ Meclisin aldığı karar gereğince, Ankara'ya gelerek Büyük Millet Meclisi görüşmelerine katılacaklardır.

³¹⁴) Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, sh. 191-192.

³¹⁵) TBMM.ZC., C.III, (31.7.1336), sh. 16.

³¹⁶) Düstur I, Tertip III, Karar No0 28.

³¹⁷) Rauf Orbay, Siyasi Hatıralarım II, sh. 52-53.

F. Adliye Vekâleti Hakkında Bir Şikâyet ve Celâleddin Arif Bey

Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılması ve dahilî isyanların bastırılmasına çalışılan (şu) günlerde Büyük Millet Meclisi'nde meb'uslar arasında birbirlerine karşı çeşitli suçlamaları da oluyordu. Bu bir bakıma Büyük Millet Meclisi'nin kozmopolit yapısının bir neticesi idi. Karahisar-ı Sahip Meb'usu Mehmed Şükrü Bey'in Adliye Vekâleti hakkında 2 Ağustos 1920 tarihinde meclise sunduğu tahrir de bu suçlamalardan birisini teşkil ediyordu.

Mehmed Şükrü Bey, Kastamonu Meb'usu Abdulkadir Kemalî Bey'in³¹⁸ Siirt Mutasarrıflığı'na tayin edilmesi ve Adliye Müsteşarlığı esnasındaki yolsuzluklarından dolayı tahkikat ve ta'kibatta bulunulmasına dair Adliye ve Dahiliye Vekâletlerinden istizah tahriri vermiş ve bu hadisenin açıklanmasını istemiştir. Şükrü Bey, tahririni izah etmeye başlamadan evvel Celâleddin Arif Bey'in şahıslarına ilim ve faziletlerine hürmeti olduğunu, verdiği tahrirle onun şahsını ve ifâ-yı vazifedeki kusurlarını kastetmediğini, fakat yanında çalışan arkadaşlarını iyi seçemediğini söylemiştir. Tahririni izah ederken de; Abdulkadir Kemalî Bey'in vazifesini su-i isti'mal ederek, başkasının yerine imza atarak onun yerine bir dilekçe yazdığını, kendi menfaati uğruna bir vekâlet (avukatlık) işi aldığını ve bu işi resmi görevini kullanarak yaptığını, 13-14 yaşlarında, me'muriyete haiz olmayan bir kişiyi me'mur ta'yin ettiğini, azledilen eniştesini tekrar sicil müdürü yaptığını söylemiş, Celâleddin Arif Bey hakkında da şöyle konuşmuştur :

"... Muhterem Adile Vekili Efendi Hazretleri demiştir ki, fenalığı anlaşılan hakimleri azl değil, tard edeceğim ve bunu hakikaten bazı mahallerde isti'mal ettiler. Fakat hiç te kusurları olmadığını anladığım Yozgad isti'naf müdde-i umumîsi ve reisi azledilmiştir...

"Efendim, bu yolsuzlukları bendeniz Celâleddin Arif Beyefendi'ye söyledim. İcâbını icrâ edeceklerini söylediler ve zannederim bu arkadaş da dairelerinden uzaklaştırdılar, yani müsteşarlık vazifesinden çektiler. Efendim, bu arkadaş bu suretle anlaşarak Adliye Vekâletinden çekildikten sonra Dahiliye vekâletince birinci sınıf mutasarrıflığa gönderilmesini pek nâhoş, pek elim buldum. Hilâf-ı kanun beyannâme verenin kanun-ı cezânın yüzellibeşinci maddesinde cezâsı vardır. Bu arkadaş mes'ul edip etmemek yed-i kudret ve ihtiyarınızdadır".³¹⁹

³¹⁸) Abdulkadir Kemalî Bey, Celâleddin Arif Bey Adliye Vekili seçildiği zaman, Adliye Encümeni Kâtipliği'ne getirilmişti TBMM.ZC., C.I, (4.5.1336), sh. 201.

³¹⁹) TBMM.ZC., C.III, (2.8.1336), sh. 43-44.

Bu iddialar karşısında müdaafaya geçen Celâleddin Arif Bey, işe başlanılan 25 Nisan tarihinde çalışma ortamının çok kötü olduğunu ve dört ayaklı masadan başka birşey olmadığını söyleyerek konuşmasına şöyle devam etti:

"Şükrü Bey! Bugün üç ay zarfında memlekette cihet-i adliye, diğer devâirde olduğu gibi epeyce eser-i hayat gösterdi. Evet daha çok isabet edebilirmişiz buyuruyorlar. Şükrü Bey! Yanımıza böyle gayr-i me'sul arkadaşları almamak şartıyla kimi alabilirdik. Rica ederim, bendenize Adliye Vekâletini tefviz buyurmadan evvel rûfeka-yı muhteremeden pek çoklarına zannederim ki, yegân yegân söyledim. Hem riyaset vazifesini hem Adliye Vekâletini görebilmek gayet müşküldür. Benim gibi meslekî vekâletten (avukatlıktan) yetişmiş olan birisi Adliye vekâletine gelecek olursa idare işinde birçok müşkilâta tesadûf edebilir.

"Abdulkadir Kemâlî Bey, İstanbul'da nezarette bilfiil çalışmış, gayretli bir zattır. Şükrü Beyin dediği gibi, 4 Mayıs'ta kendisini müsteşar yapmadım, Kemâlî Bey 15 Haziran'da müsteşar olmuştur. Yozgad istinaf müdde-i umumîsi azledilmiş efendim. Harekât-ı askeriye dolayısıyla, Yozgad'ta vukua gelen hâdiseler dolayısıyla orada bulunan Kuvâ-yı Te'dibiye Kumandanı Ethem Bey bendenize mürecaat ediyor ve diyor ki; bu zâtın orada ibkâsı caiz değildir, buradan kalıdırınız. Rica ederim, böyle ağır ve mesuliyetli bir işte herhangi biriniz olsa idiniz benim yaptığımı yapmaz da ne yapardınız?"³²⁰

Celâleddin Arif Bey konuşmasında bundan sonra söz konusu iddialara teker teker cevap vererek, Abdulkadir Kemâlî Bey'in ve kendisinin bu konuda hiçbir hataları olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca bu iddialara çok sinirlenmiş ve Mehmed Şükrü Bey'e, "... Birçok rûfeka-yı muhtereme gibi rahat rahat Meclis günleri Meclis'te bulunur, ondan sonra gider, karşıdaki kahvede Şükrü Beyefendi'nin oturdukları gibi oturur ve zevat efendiler sabahleyin bir de daire-i vekâlete gelirler, bu kadar zevâtın ifâ eyledikleri hidematı göz önüne almayıpta bir-iki hatayı boyayıp umumun önüne getirirler..."³²¹ demiş ve meclisten tayin-i esâmî ile itimat reyi almadıkça vazifesine devam etmeyeceğini, değilse Adliye Vekâleti'nden çekileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Meclis'te Celâleddin Arif Bey hakkında itimat reyi kullanılmış, hazırbulunan yüzaltmışdokuz meb'ustan yüzaltmış altısı itimat reyi vermiş, iki müstenkif (çekimser) ve bir oy da boş çıkmıştır.³²²

320) TBMM.ZC., C.III, (2.8.1336), sh. 44-46.

321) TBMM.ZC., C.III, (2.8.1336), sh. 46.

322) TBMM.ZC., C.III, (2.8.1336), sh. 60.

Meclis-i Meb'usan'da olduğu gibi Türkiye Büyük Millet Meclisinde de Celâleddin Arif Bey'e büyük bir güven vardı. Özellikle hukuk ve kanun-ı esâî hakkında onun fikirlerine çok değeri veriliyordu. Yapılan bu oylama bu sarsılmaz güvenin bir neticesi idi. Fakat kısa bir süre sonra, Celâleddin Arif Bey kendisini, belkide istemediği hadiseler içerisinde bulacaktır.

G. Celâleddin Arif Bey'in Erzurum'a Gidişi ve Erzurum'da Bazı Hadiseler³²³

Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesi gereğince doğuda Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum)'dan Türk orduları çekilmişti. Bölgeden Türk ordularının çekilmesi, Ermenileri Müslüman halka karşı saldırıya geçirmişti. Rusya'da Denikin Rus orduları, Bolşevik Rus orduları karşısında 20 Mart 1920'de mağlup olmuşlar ve Bolşevikler Ermenistan'a doğru ilerlemeye başlamışlardı. Ermenistan'ın Bolşevik idaresine girmesinin, Elviye-i Selâse'nin kurtarılma imkanını da ortadan kaldıracaklarını düşünen 15 Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 30 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat ederek Doğu Harekâtı'na müsaade istemişti. Fakat Bolşeviklerle siyasi görüşmelerin devam ettiği bir sırada bu harekâtın imkânsız olduğu Kâzım Karabekir'e bildirmiştir. bunun üzerine Kâzım Karabekir sadece bir savunma hazırlığı için müsaade istemiş ve 6 Haziran'da aldığı müsaade ile bölgede seferberlik ilân etmiştir. Bolşeviklerle yapılan siyasi görüşmelerde, Rus Hariciye Komiseri Çiçerin Türkiye'den Ermeniler adına toprak talebinde bulununca askeri bir hareketin lüzûmu üzerinde durulmaya başlandı.

Erzurum'da ise, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 11 Haziran 1920'de yayınlamış olduğu beyannâmesi ile halkı, seferberlik ilân etmiş olan orduya yardıma çağırıyordu. Erzurum halkı, Şark Harekâtını gerçekleştirecek olan 15. Kolordu'ya her türlü yardımı sağlamış ve toplanan malzemeler boşaltılan Ulu Camii'nde depolanmıştı. Erzurum, bir an evvel Ermeni tehdidinden kurtulmak istiyordu. Fakat siyasî girişimlerden dolayı harekâtın gecikmesi Erzurum'da bazı endişelere ve bunun neticesinde bazı dedikoduların çıkmasına sebep olmuştu. Şark Ordusu'nun durumu Ankara'nın Erzurum'u unuttuğu şeklinde değerlendiriliyordu.³²⁴

³²³) Mustafa Kemal Atatürk, Nutkunda Celâleddin Arif ve Hüseyin Avni Beyler'in 1920 Eylül'ünde Erzurum'a gelişleri ve meydana gelen olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bkz. Nutuk II, sh. 471-487.

Aynı olaya Kâzım Karabekir Paşa da geniş yer vermektedir. Bkz. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz sh. 837-854. Her iki kaynakta bu olayla ilgili belgelere geniş yer vermiştir. Hocamız Doç.Dr. Dursun Ali Akbulut da bu konu ile ilgili yaptığı çalışmada, bu iki eserde bazen bahsi geçen, bazen de kısmen iktibas edilen ve asılları, Cumhurbaşkanlığı Arşivinde bulunan belgelerin tam metinlerini vermektedir. Bkz. D.Ali Akbulut, "Şart Harekâtı Öncesi Celâleddin Arif Bey'in Erzurum'a Gelişi ve Erzurum'da Bazı Hadiseler", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C.I, sayı :3, 19 Mayıs 1989, sh. 66-101.

³²⁴) D. Ali Akbulut, "Şark Harekâtı Öncesi..", sh. 67-68.

Erzurum'da durum bu merkezde iken, Celâleddin Arif Bey 15 Ağustos 1920 günü meclise şu takriri sundu:

"Riyaset-i Celileye

Meclisin küşadından ve Hey'et-i Vekillerin teşekkülünden beri ifâ-yı vazife uğrunda ibraz eylediğim mesai âcizlerini bîtap bıraktı. Taâb-ı dimag^ı neticesi olarak düçar olduğum daimi baş ağrısıyla ongündür muzdaribim. Izdırabâtımın teskini için istirahat-ı fikriyeye ihtiyacım vardır. Hem lüzümû derkâr olan İstirahati temin hem de çoktan beri görmediğim daire-i intihabiyemi teftiş eylemek için iki ay mezuniyet itâ buyrulmasını istirham eylerim.

15 Ağustos 1336

Büyük Millet Meclisi Reis-i Sânisî

Celâleddin Arif³²⁵

Bu takrir üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa izin verilmesi konusunda şöyle konuştu :

"-Celâleddin Arif bu müracaatta bulunmadan evvel cidden bu hastalığı tebeyyün etmişti. Biz de kendilerine çok rica ettik ve hâsıl ettiğimiz kanaate göre de istirahat buyurulursa daha ciddi bir surette vazifelerine devam buyuracaklardır. Binaenaleyh bu husus Divan-ı Riyasetce de tasvib edilmiştir."

Bu konuşmadan sonra Celâleddin Arif Bey'e iki ay izin verilmesi kabul edilmiştir.³²⁶ Celâleddin Arif Bey, Erzurum meb'uslarından Hüseyin Avni Bey'in kendisine refaket ettirilmesini Mustafa Kemal Paşa'dan rica etmiş ve Hüseyin Avni Beyde 18 Ağustos 1920'de Meclis tarafından izinli sayılmıştır³²⁷.

Celâleddin Arif Bey ve Hüseyin Avni Beyler 6 Eylül'de Erzurum'a geldiler. Celâleddin Arif Bey, Millet Meclisi ikinci başkanı olduğu için İstanbul Kapısı dışında çadırlar kurularak parlak bir karşılaşma töreni yapıldı. 7 Eylül'de meb'uslar şerefine Sanayi Mektebi'nde "Maraş Faciaları" piyesi temsil edildi. Aynı gece, o sırada Erzurum'da bulunan Bolşevik Sefaret Hey'eti ile bir görüşme de yapıldı.³²⁸

325) TBMM.ZC., C.III, (15.8.1336), sh. 237.

326) TBMM.ZC., C.III, (15.8.1336), sh. 237.

327) Nutuk II, sh. 472.

328) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, sh. 837.

Her iki meb'usun Erzurum'a gelişlerinin görünürdeki sebebi, Erzurum Vali Vekili³²⁹ Miralay Kâzım Bey hakkındaki dedikodular ve vilâyette işlerin iyi görülmediği yolundaki haberlerdi. Celâleddin Arif Bey ve Hüseyin Avni Bey şikâyetleri dinleyecekler, vilâyet işlerini düzene koyduktan sonra geri döneceklerdi. Fakat bir de olayın gizli yönü vardı. O da vilâyet makamının seçimle işbaşına getirilecek bir vali tarafından doldurulması idi. Erzurum'da Albayrak Gazetesi Başmuharriri bulunan, Erzurum Meb'usu Süleyman Necati Bey'in kardeşi, Mithat Bey ve Cevat (Dursunoğlu)'Bey'in kardeşi Sıdkı Bey Erzurum'da bir halk hükümeti yapmak teşebbüsüne girişmişlerdi. Bunlar 8 Ağustos 1920'de Hasankale'ye giderek Kâzım Karabekir Paşa ile görüştüler ve Erzurum'da bir halk hükümeti yapmak istediklerini bildirdiler. Kâzım karabekir Paşa verdiği karşılıktaki, böyle bir harekete müsaade etmeyeceğini ve Ankara Hükümeti'nin emri dışında her hareketi kuvvetle ezeceğini söylemişti.³³⁰ Albayrakçılar düşüncelerini uygulama alanına koymak konusunda Kâzım Karabekir Paşa'dan destek bulamıyacıklarını, üstelik Paşa'nın kendilerine engel olacağını anlamışlardı. Böyle bir işi yalnız başlarına başaramayacaklarını da biliyorlardı. Bu sebeple Ankara'da bulunan Erzurum Meb'usları Celâleddin Arif ve Hüseyin Avni Beylerle temasa geçtiler.³³¹ Çünkü onlar Erzurumlularca sevilen kişilerdi.

Valilerin seçimle işbaşına getirilmesi konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce alınmış bir karar mevcut değildi. Bu arada Vali tayinleri de Kanun-ı Esasî mucibince Ankara'dan yapılıyordu. Valilerin seçimle işbaşına getirilmeleri "Şûrâ" sisteminin tatbikatından başka bir şey değildi. Celâleddin Arif ve Hüseyin Avni Beyler Bolşevizm veya kominizme eğilimli değil, aksine bunlara karşı

³²⁹) Millî Mücadele'nin başlarında Erzurum Valisi Münir Bey'in İstanbul'a çağırılmasından sonra Kadı Hurşit Efendi vekâleten Valilik görevini sürdürmüş, Münir Bey Erzurum'dan ayrılınca İstanbul Hükümeti onun yerine Reşat Paşa'yı tayin etmişti. Reşat Paşa Millî Mücadele'ye karşı, beceriksiz ve tutarsız bir zattı. Bkz. Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, Ank. 1946, sh. 127-128. Reşit Paşa'nın bu davranışları üzerine 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 1 Mayıs 1920'de Ankara'ya gönderdiği telgrafta, " Reşit Paşa'nın artık vilâyette durması kat'iyen caiz olmadığı cihetle kendisinin Ankara'ya celp veyahut infisal ettirilerek, Erzurum Vilâyeti'nin vekâleten Miralay Manastırlı Kâzım Bey tarafından idaresine serian emir buyurulmasını istirham eylerim" diyordu. Bkz. K.Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İst. 1990, sh. 660-661. Reşit Paşa, Kâzım Karabekir Paşa tarafından 10 Mayıs'ta görevinden alınmış ve kendisi valiliğe vekâlet etmeye başlamıştır. Fakat Albayrak Hey'eti (Mithat Bey ve Sıddık Bey), askerî ve idari yetkilerin tek elde toplanmasını hazmedemeyerek vali vekâletini üstlenmiş olan Albay Kâzım Bey aleyhinde şiddetli bir kampanya başlatmışlardır. Bkz. D.Ali Akbulut, Albayrak Olayı, Erzurum; 1991, sh.12.

³³⁰) Kâzım Karabekir İstiklâl Harbimiz, sh. 796.

³³¹) D.Ali Akbulut, Albayrak Olayı, Sh. 47-49.

şahsiyetlerdi. Valilerin tayinle değil seçimle işbaşına gelmelerinin de bu konuda herhangi bir sakıncası olamazdı.³³²

Celâleddin Arif Bey'in Erzurum'da Kâzım Karabekir'e verdiği ilk haber; Mustafa Kemal Paşa'nın kötü bir muhiti olduğu, Paşa (Kâzım Karabekir Paşa)'nın doğu vilayetlerinde teşkil olunacak umumî müfettişliğe tayininin tasarlandığı, Mustafa Kemal Paşa'nın doğu harekâtına taraftar olmadığı ve doğu ordusunu batıya çekmek arzusunda bulunduğu, en azından batılı subay ve erlerin gönderilmesini istediği ve bu sonuncu fikre kendisinin de taraftar olduğudur. Kâzım Karabekir Paşa, bu durumu kendisinin Şark Ordusu'nun başından alınması şeklinde değerlendirmiş ve ordunun başından ayrılmasının felâket olacağını Celâleddin Arif Bey'e söylemiştir.³³³ Kâzım Karabekir Paşa, bu makam değişikliğinin önüne geçebilmek için harekete geçmiş ve 13 Eylül 1920'de Ankara'ya gönderdiği telgrafta, Erzurum, Erzincan, Van, Beyazıt Vilâyet ve livalarını ve Meclis-i Âlice tensip buyurulacak diğer menatıkı ihtiva etmek üzere Vilâyet-i Şarkîye Valiliği'ne Celâleddin Arif Bey'in tayin buyurulmasını arz ve teklif etmiştir.³³⁴ Nutuk'ta 14 Eylül tarihli olarak geçen bu telgraf 19 Eylül'de Ankara'ya ulaşmıştır.³³⁵ Bu telgraftan önce Mustafa Kemal Paşa Celâleddin Arif Bey'den 10, 15/16 ve 16 Eylül günlü üç telgraf almıştır.³³⁶

Bu telgraflara göre; Erzurum ahalisinde hassasiyet ve galeyan bulunmaktadır. Fakat halk onların Ankara'dan hareket ettiklerini haber alınca bekleme durumuna geçmişlerdir. Galeyanın sebebi, ordu ambarları, tüfek ve cephane kaybı ve bazı yolsuzluklardır. Bu yolsuzluklara karışmış olan memurlar değiştirilmeli ve sür'atle cezalandırılmalıdır. Erzurum Vali vekâletinde bulunan Miralay Kâzım Bey cezalandırılması gerekenlerin başında geliyordu. Ahali ile görüşülmüş ve Adana eski valisi Nâzım Bey'in Erzurum Valiliğine me'mur edilmesine ve Trabzon üzerinden kendisine tebligat yapılmasına karar verilmiştir. Nazım Bey gelinceye kadar halkın oyu ile bir vali vekili seçilmesine izin verilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde halkın galeyanının önüne geçilememesinden korkulmaktadır. Sonuncu telgrafnâmede, "mesele, Ankara şikâyetleri dikkate alınmadığından, Ankara'dan itimadın ortadan kalkması şekline dönüşecektir" denilmekte idi.

332) D.Ali Akbulut, Albayrak Olayı, Sh. 49.

333) Kâzım Karabekir İstiklâl Harbimiz, sh. 837.

334) Kâzım Karabekir İstiklâl Harbimiz, sh. 842-843.

335) Nutuk II, sh. 474.

336) Bu telgrafların tam metinleri için bkz. Dursun Ali Akbulut, "Şark Harekatı Öncesi...", sh. 71-74.

Mustafa Kemal Paşa, bu telgraflardaki malumata asla inanmadığını, Celâleddin Arif ve Hüseyin Avni Beyler'in birer bahane ile Ankara'dan Erzurum'a gidişlerini manidar bulduğunu, bilhassa halkın oyu ile vali tayini teklifinin hukuk profesörlüğü etmiş kanunşinas tanınmış, Meclis-i Meb'usan Riyaseti'nden TBMM Riyaset-i Sânisine gelmiş Celâleddin Arif Bey'den sudur etmesinin hayretini arttırdığını söylemektedir.³³⁷ Mustafa Kemal Paşa 16 Eylül'de Celâleddin Arif Bey'e gönderdiği cevapta, telgrafların Hey'et-i vekile de okunduğunu ve bu babta Cephe kumandanlığı ile muhabere edilmekte olduğunu bildirdi.³³⁸ Celâleddin Arif Bey, bu cevabı yeterli bulmamış ve 22 Eylül'de Ankara'ya gönderdiği telgrafta, "13 Eylül'den itibaren göndermiş olduğum telgraflara ancak cephe kumandanlığı ile muhabere olunduğuna dair bir cevap alabildim. Arzu ederdim ki muhaberatın neticesi bendenize de bildirilmiş olsun" diyordu. ³³⁹

Kâzım Karabekir Paşa, Celâleddin Arif Bey'i vilâyat-ı şarkiye valiliğine teklif yazısına cevap beklerken Celâleddin Arif Bey'in Ankara'ya çekmiş olduğu telgrafların mahiyetinden haberdar olmuştu. Celâleddin Arif Bey, Erzurum'da bir taraftan M.Kemal Paşa'nın halk hükümeti taraftarı olduğunu yayıyor diğer taraftan da onun aleyhinde propaganda yapıyordu. Kâzım Karabekir Paşa, Celâleddin Arif Bey'e ve icab edenlere, "Erzurum Erzurumlularındır" formülünü vaktiyle "Mısır Mısırlılarındır" diye çıkararak oraya yerleşenlerin veya Bolşeviklerin çıkarmış olduğunu anlattı ve Celâleddin Arif Bey'i emrine alabilmek için, ona Erzurum vali vekilliğini kabul ettirdi.³⁴⁰

Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya 18 Eylül'de gönderdiği 18 Eylül tarihli telgrafta, "Celâleddin Arif Bey'in iş'arı, birkaç zâtın, vali vekili Kâzım Bey'i, mahzâ Erzurum'dan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya müstenittir. Halkın galeyanı ve ârâ-yı umumiye ile vali intihabı hususları ma'atessüf Celâleddin Arif Bey'in yanlış bir istikameti tutmalarından başka birşey olduğunu zannetmiyorum. Şikayetlerin bendenize yapılması, iş çevirmek isteyenlerin muvaffak olamayacaklarını bildirmeleri neticesidir... Dahiliye Vekâleti'nin emriyle Celâleddin Arif Bey'e vali vekâletinin verilmesi, başladıkları işin sükunetle ve muvaffakiyetle hitama erdirilmesi için elzemdir. Bilâhare tasvip buyurulursa Vilâyat-ı Şarkiye müfettişliğine veya Valiliğine tâyin

337) Nutuk II, sh. 437.

338) Nutuk II, sh. 473.

339) D.Ali Akbulut, "Şark Harekatı Öncesi...", sh. 76.

340) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, sh. 844-845.

buyurulur..."³⁴¹ diyordu. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu teklifine 20 Eylül'de verdiği cevapta, "Büyük Millet Meclisi azalığıyla me'muriyet bir zat uhdesinde içtima' edemeyeceği" hakkındaki 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kananu'nun dördüncü maddesini aynen yazmış ve Celâleddin Arif Bey'in Erzurum Valiliğine tayininin mümkün olmadığını, meb'usluktan istifa ettiği takdirde bu vilâyete tayininin Hey'et-i Vekiliye teklif edilebileceğini söylemiştir. Telgrafın ikinci kısmında, Trabzon Valisi Hamid Beyle Ankara'da görüşüldüğü ve bu zat uygun görüldüğü takdirde kendisine valilik vazifesini üzerine alması için emir verileceği bildirilmiştir.³⁴²

Kâzım Karabekir Paşa bu telgrafa verdiği 22 Eylül tarihli cevapta, Hamit Bey'in Erzurum'a tayinini uygun bulduğunu, Celâleddin Arif Bey'in Vilâyat-ı Şarkiye Umumi Valiliği'ne tayininin kendisine ihsâs edilmiş bir fikrin neticesi olduğunu ve şimdi bu fikrinden vazgeçtiğini söylemiştir.³⁴³

Kâzım Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında bu haberleşmeler olurken Celâleddin Arif Bey'in 18 Eylül tarihli telgrafı 21 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçmiştir. Bu telgrafta Celâleddin Arif Bey, Kâzım Karabekir Paşa'nın ahvalin vehametini anlamak istemediğini ve mahiyetinde bulunan zevatı himaye ettiğini, halkın galeyanının teskini, silâh ve mühimmat hakkındaki sui istimallerin tahkiki ve suçluların cezalandırılması için 9. Fırka Kumandanı Halit Bey'in gönderilmesini talep etmiş, muhtemel karışıklıkları önlemek için vali, vekâletini üzerine aldığını, bununla birlikte halk tarafından vekâleti arzu edilen Hüseyin Avni Bey'in vekâlete getirilmesini istemiştir.³⁴⁴

Vaziyetin çok mühim ve nazik olduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa o sıradaki durumu şöyle tasvir etmektedir:

"O günlerde Şark Cephesinde Ermenistan'a artık taarruza karar vermiştik. Bunun için hazırlanmakta ve tedbir almakta idik. Şark Cephesi Kumandanına da icabedilen evâmir ve talimat verilmişti. Şarkta ileri tevcih edilen ordunun arkasından, hükümetin Adliye Vekili, güyâ o ordunun hırsızlığını, mensuplarının su-i isti'mal erbabından bulunduklarını meydana çıkarmak için vilâyet vali vekili

341) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, sh. 845.

342) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, sh. 846.

343) D.Ali Akbulut, "Şark Harekatı Öncesi...", sh. 79.

344) Nutuk II, sh. 476-477.

sıfatını gayri kanuni iktisab etmeyi çare ve yegâne tedbir buluyor."³⁴⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın ultiatom diye nitelendirdiği, Celâleddin Arif Bey'in 22 Eylül tarihli telgrafında, "... Erzurumun emniyetsiz ve ümitsiz bir vaziyete düşerek artık kendi elleriyle idare edilmeleri lüzumunu, yegâne çare-i necat ve halâs addeylemiş olduğu bir zamanda buraya geldik. Karabekir Paşa'nın da hareketi, menafi-i memlekete tevafuk etmedi... Memleketin kendilerinden addederek emniyet gösterdikleri Meb'us Hüseyin Avni Bey'in yirmidört saate kadar tebliğ-i memuriyeti müsterhamdır"³⁴⁶ deniliyordu. Bu telgrafta 23 Eylül'de cevap veren Mustafa Kemal Paşa, "... tevali eden gayri kanunî ve gayrimusib teklifat ve teşebbüsâtınız Hey'et-i vekilede mucib-i istiğrab olmuştur. Zâtı âlilerin Hey'et-i vekilenin lüzüm gördüğü izahatı vermek ve icab ederse meclis huzurunda da izahatta bulunmak üzere Ankara'ya hemen avdetiniz lazımdır"³⁴⁷ diyordu.

Celâleddin Arif Bey 24 Eylül'de Ankara'ya gönderdiği telgrafta kendisini müdafaaya geçiyordu:³⁴⁸

Numara : 384, Erzurum 22.9.1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyasetine

"Heyet-i vekilede ve Büyük Millet Meclisinde kıraat olunacaktır.

Hey'et-i vekilenin, vekâlet-i Aillerinin gayrimusip ve gayri kanuni bulduğunuz tekliflerimin hangileri olduğunu bildirmenizi rica ederim. Acaba Erzurum Meb'usu Hüseyin Avni Bey'in Erzurum vali vekâletine tayini talebi mi, eğer bu ise hatırı-âlilerinde olmak gerektirki, Ankara'dan çıkmazdan mukaddem Erzurum ahalisi kendisine vali bulup bize inha etsinler emrini sizden telâkki eylemiş idim. Ben de ahaliye emrinizi tebliğ ettim... İleri cephede ordu namına mevcut sulûstî' malâtın bir an evvel önü alınması için murahhas olmak üzere gelen alay kumandanlarının şikayetini dinleyip onları Büyük Millet Meclisi Riyasetine bildirmek de acaba gayri münasip bir teklif gibi mi telâkki olundu... Ben zannedilorum ki vazife-i vataniyemi ifa edebilmek için muhtaç olduğum istirahatı

345) Nutuk II, sh. 478.

346) Nutuk III, vesika 258.

347) Nutuk II, sh. 480.

348) Nutuk III, vesika 259.

bir tarafa bırakarak bu işlerle uğraşmayı He'yet-i vekile takdir edecektir. Aranızda müddeayatımı takdir edecek arkadaşlarım mevcut olduğuna kaniim. Daire-i intihabiyemi teftiş etmeksizin hemen Ankara'ya muavedet imkân dahilinde değildir. Henüz kazaları dolaşmaya vakit bulamadım Efendim.

BMM Reis-i sânis

Celâleddin Arif "

28 Eylül 1920'de Erzurum'dan Ankara'ya 50 imzalı oldukça sert bir dille kaleme alınmış telgraf gönderildi. İmza sahiplerinin vilâyet memurları olduğu ve Ma'arif Müdürü Mithat Bey'in onlara öncülük ettiği anlaşıyordu. Aynı gün ordumuz, şarkta ileri harekâta geçmişti.³⁴⁹ Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa cephede bulunduğu için onun vekili Miralay Kâzım Bey'e hemen bir telgraf çekerek imza sahiplerinin tutuklanıp gönderilmesini emretmişti. Durumu haber alan Kâzım Karabekir Paşa, 30 Eylül'de Erzurum'a giderek mes'eleyi bizzat halledeceğini Mustafa Kemal Paşa'ya yazmıştı.³⁵⁰ Bu telgrafın çekildiği 29 Eylül'de Türk Ordusu Sarıkamış'a girmiş bulunuyordu. Paşa'nın taarruzu durdurması bir Ermeni ileri harekâtını düşündürebilirdi. Buna rağmen Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'a dönerek meseleyi kökünden halletmek istiyordu. Sarıkamış'tan 29 Eylül'de Celâleddin Arif Bey'e gönderdiği telgrafta³⁵¹ :

"Erzurum ahalisi nâmına kırk-elli imza ile çekilen açık telgraf, dış düşmanlarımızın milyonlar sarfı ile te'min edemeyeceği bir vesikadır. Olayın kendisinden daha mühim ve daha etkili olan işbu açık telgrafı dış düşman tehlike ve tehdidinden daha tahribkâr ve vahim neticesini cephe vaziyetinden mühim gördüğümden yarın Erzurum'a geleceğimi arz eylerim" diyordu.

1 Ekim'de Sarıkamış'tan hareket eden Kâzım Karabekir Paşa 2 Ekim'de Erzurum'a geldi. Müdafaa-i Hukuk merkeziyle görüştüktan sonra 3 Ekim'de Celâleddin Arif Bey'e silah depolarını gezdirdi. Dedikoduların kaynağını anlattı. İngiliz subaylarından gizlemek için Ulu Camii'deki silahları geceleri iç kaleye taşıttığını ve bu durumun camide silahları göremeyen halk arasında dedikodu meydana getirdiğini söyledi. Ayrıca Ankara'ya çektiği telgrafı düzeltmesini ve bir vali vekili vazifesinden ileri gitmemesini Celâleddin Arif Bey'e ihtar etti.³⁵²

349) Nutuk II, sh. 486.

350) D. Ali Akbulut, "Şark Harekatı Öncesi...", sh. 86-87.

351) Telgrafın tam metni için bkz. D.AliAkbulut, "Şark Harekatı Öncesi..." sh. 88-89.

352) Kâzım karabekir, İstiklâl Harbimiz, sh. 851-852.

Erzurum'da görevini tamamlayan Kâzım karabekir Paşa 7 Ekim'de Erzurum'a döndü.

Celâleddin Arif Bey, Kâzım Karabekir'in tavsiyesiyle 5/6 Ekim 1920'de Ankara'ya şu telgrafı çekti: "Vatanperver ordu dahilinde kıymetli ve halkın itimadına mazhar olmuş pek çok zabitan ve ümerâ mevcut olduğundan sui isti'mal şikayetleri bittabi' ordunun kuvâ-yı mukavime ve intizam esasına te'sir yapacak kadar büyümemiştir."³⁵³

Kâzım karabekir Paşa, 22 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta Erzurum'da meydana gelen hadiseler hakkındaki düşüncelerini şöyle izah ediyordu :

"Şimdi anlıyorum ki, Celâleddin Arif Bey daha Ankara'da iken, müşârûnileyh ile bazı külâh yapmak isteyenler, güzel bir program yapmışlardır. Meselâ, Hüseyin Avni Bey, Erzurum vali-i olacak... Celâleddin Arif Bey şark vilâyetlerinin valisi umumisi olacak...

Celâleddin Arif Bey ya oyuncak olarak oynatılıyor veyahut daha karar vermedim, pek zekidir, kendi bir iş yapmak istiyor. Çünkü, Halit Bey'i bendenize teklif etmeden yazması ve Hüseyin Avni Bey hakkındaki ısrarı, başka mâna ifade etmiyor... Hülâsaten arz edeyim ki, Erzurum Meb'usu Necati Beyin biraderi olup âhiren Maarif Müdürlüğü'ne tâyin olunan Midhat Bey, bolşevikliği, memleketin iş beceremeyenlerin mevki kapsamı tarzında telâkki ettiğini zannediyor. Bu zat, menfaatperest olduğundan ekseriyet tarafından pek sevilmez. Halk hükûmeti meselesinde, bendenizi müsait bulamadığından Celâleddin Arif ve Hüseyin Avni Beylerle muhabere ederek işin daha evvelden tertip ve tasvib edildiğini zannediyorum..³⁵⁴

Şark Harekâtı neticesinde 30 Ekim'de Kars kurtarıldı, 7 Kasım'da da Gümrü ele geçirildi. Ermeni Hükûmeti 3 Kasım'da barış istemişti. Fakat barış şartları üzerinde anlaşamayınca Kâzım karabekir Paşa 14 Kasım'da Ermenilere karşı tekrar taarruza geçti. Ermenilerin tekrar barış istemeleri üzerine 27 Kasım'da Gümrü'de barış görüşmelerine başlandı.³⁵⁵

³⁵³) Nutuk II, sh. 487.

³⁵⁴) Nutuk II, sh. 480-481.

³⁵⁵)Selahattin Tansel, Mondrostan...III, sh. 241?242.

14 Kasım'da, son taarruz öncesinde Gümrü'de barış görüşmeleri söz konusu iken Kâzım karabekir Paşa 13/14 Kasım'da Ankaya'ya gönderdiği telgrafta, bu görüşmelerde bulunabilmesi için Celâleddin Arif Bey'in izninin uzatılmasını istemektedir.

Karargâh

13/14.11.1336

Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne

Celâleddin Arif Bey sulh murahhaslarımızla Gümrü'ye geldiler. Arif Bey, mez'uniyet müddetinin hitamına menbi Ankara'ya avdeti lüzümü hakkında emr-i devletlerini telakki ettiklerini bildirdi. Umur ve muheberat-ı siyasiyedeki ehemniyeti ve bilhassa son zamanda daha ziyade artan (l.e.n) hususundaki vukuf ve tecaribinden istifade eylemek ve başlarsa sulh müzakaratında re'y sahibi olmayarak bulunmak üzere temdid-i me'zuniyetine dair keyfiyet-i kararın Celâleddin Arif Bey'e de re'sen tebliğine müsade buyrulmasını istirham eylerim efendim.

Şark cephesi Kumandanı

Ferik

*Kâzım Karabekir*³⁵⁶

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu isteği olumlu karşılanmadı. Bunun sebebi ise, Celâleddin Arif Bey'in Erzurum'daki tutum ve davranışlarının yanı sıra, bir protokol meselesinden de kaynaklanıyordu. Ankara Hükümeti, Büyük Millet Meclisi'nin Kâzım Karabekir Paşa başkanlığında bir hey'etle Gümrü'de temsiline karar vermişti. Eğer Celâleddin Arif Bey'e barış görüşmelerinde görev verilecek olursa, bu ancak hey'et başkanlığı olabilirdi. Çünkü o, Büyük Millet Meclisi ikinci başkanı idi. Bu yüzden Ankara Hükümeti delege olarak Celâleddin Arif Bey'i değil, Süleyman Necati Bey'i tercih etti.³⁵⁷

Celâleddin Arif Bey ve Hüseyin Avni Bey 26 Kasım'da Erzurum'dan ayrıldılar. Bu haber Albayrak Gazetesinde şöyle yer aldı :

"Üç aya yakın halkımız arasında samimi bir hayat geçirerek memleketin

356) D.Ali Akbulut, "Şark Harekatı Öncesi...", sh. 97-98.

357) D.Ali Akbulut, Albayrak Olayı, sh. 64, d.not.117.

ihtiyaçları ve emelleriyle yakından temas eden Büyük Millet Meclisi Reis-i sânisî ve Adliye Vekili Celâleddin Arif ve Meb'us Hüseyin Avni Beyler, geçen Cuma günü vazifeleri başına avdet ettiler. Memleket, kalbinde hasretini henüz tatmin edemeden bu iki güzide evlâdından ayrıldı."³⁵⁸

Fakat bu sırada Celâleddin Arif Bey'in izin süresi olan iki ay'da bitmiş bulunuyordu. 16 Kasım'da Gümrü'den Büyük Millet Meclisi Riyasetine gönderdiği telgrafta Ankara'ya gelene kadar me'zun sayılmasını rica ediyordu. Bu telgraf üzerine Celâleddin Arif Bey'e İki ay daha izin verilmesi kabul edildi.³⁵⁹ Celâleddin Arif Bey'in mezuniyetinden dolayı Adliye Vekilliğine Hariciye Vekili Muhtar Bey bakıyordu. Fakat bu sırada mevcut siyasî ilişkilerin sıklığından dolayı Muhtar Bey artık bu vekâlete bakamaz olmuştu. Bu sebepten dolayı 1 Kasım 1920'de Adliye Vekâleti Vekilliği'ne Abdulkadir Kemâlî Bey intihab edildi.³⁶⁰ Abdulkadir Kemâlî Bey bu görevi kabul etmeyerek 4 Kasım'da istifa etti.³⁶¹

Celâleddin Arif Bey 16 Aralık 1920'de Meclis riyasetine gönderdiği telgrafta, Samsun'a geldiklerini bildirmekteydi. Bu telgraf üzerine Mustafa Kemal Paşa, bu yolculuğun onbeş gün daha süreceğini, Hariciye Vekili'nin son derece meşgul olduğunu söyleyerek Adliye işlerini yürütecek bir kişinin seçilmesini meclise teklif etmiştir.³⁶² Fakat bu teklif mecliste bazı tartışmaların ortaya çıkmasına sebep oldu. Canik Meb'usu Nafiz Bey Adliye Vekâleti seçimine başlanamayacağını, Karesi Meb'usu Abdulgafur Efendi, Adliye Vekilinin zaten yolda olduğunu, şimdiye kadar niçin vekâlete birisinin intihab edilmediğini sorarak vekâlet intihabının yapılmaması gerektiğini bildirdi. İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, neden bir vekil intihab edilmemesi hakkında izah isteyince Nafiz Bey, "Adliye Vekâletine asaleten bir arkadaşın intihabı teklif ediliyor ve deniliyor ki, Adliye vekili mevcuttur, gelinceye kadar diğer bir arkadaşın intihabı zaruridir (Gürültülür, dört aydır niçin olmadı sedaları)" dedi. Bu tartışmalar üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, Adliye vekâleti işinin muallakta olduğunu, bu vazifeyi yapan He'yet-i vekile içinde bir vekilin bulunmadığını söyleyerek onbeş gün vekâletin muallakta kalmaması isteniyorsa oy verilmesini istedi. Adliye Vekâleti için Atâ B. (Niğde), Zekâî B. (Adana), Mazhar Müfit B. (Hakkari), Refik B. (Konya), Sırrı B. (İzmit), Faik B. (Cebelibereket) aday gösterildi. Fakat bunlardan M.Müfit Bey, Faik Bey, Ata Bey

358) D.Ali Akbulut, Albayrak Olayı, sh. 64.

359) TBMM.ZC. VI, (25.11.1336), sh. 39.

360) TBMM.ZC. V, (1.11.1336), sh. 271.

361) TBMM.ZC. V, (4.11.1336), sh. 288.

362) TBMM.ZC. V, (16.12.1336), sh. 391-392.

adaylıklarının konulmasını anlayamadıklarını söyleyerek adaylıklarını geri çektiler. Oylamada yüzyirmibeş meb'ustan elli dokuzu müstenkif oy kullandılar. İkinci oylamada 52 oy alan Zekai Bey açık oylama ile vekil seçildi. Fakat bu esnada hilâf-i usûl sesleri de yükseldi.³⁶³ Zekâi Bey 20 Aralık 1920'de, çekimser oyların fazla olduğunu bildirerek bu görevinden istifa etmiştir.³⁶⁴

Mecliste şiddetli tartışmalara yol açan bu meselenin temelinde Erzurum'daki meseleler yatıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Adliye Vekâletine başka birisinin seçilmesini istemekle Celâleddin Arif Bey'e de bir ihtar veriyordu. Erzurum'daki hadiselerin altında, Celâleddin Arif Bey'in Büyük Millet Meclisinde ikinci reis seçilmesi yatıyordu. Çünkü o, Meclis-i Meb'usan'da olduğu gibi Büyük Millet Meclisinde'de başkan olacağını tahmin ediyordu. Ankara'da ikinci reisliğe düşmesi onun muhalefete geçmesine sebep olmuş ve böylece Mustafa Kemal Paşa ile arası açılmıştır.

Erzurum'dan dönüşünde Hacıbektaş'a da uğrayan Celâleddin Arif Bey, Çelebi Cemaleddin Efendi ile görüşmek istediye de buna muvaffak olamadı.³⁶⁵ Ocak ayı başlarında Ankara'ya gelen Celâleddin Arif Bey'i artık yeni olaylar bekliyordu.

363) TBMM.ZC. VI, (16.12.1336), sh. 391-398.

364) TBMM.ZC. VI, (20.12.1336), sh. 433-434.

365) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri... II, sh. 189.

Ğ.Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun Kabûlü ve Celâleddin Arif Bey'in Adliye Vekilliğinden İstifası, Reis-i Sânilikten Düşmesi

Celâleddin Arif Bey ve Hüseyin Avni Bey, Ocak ayı başında Erzurum'dan Ankara'ya geldiklerinde kendilerini Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu hakkında yapılan görüşmelerin içerisinde buldular.

Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun temelleri, 13 Eylül 1920'de meclise sunulan "Halkçılık Programı"nda atılmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin niteliğinin henüz belirlenmemiş olması, bu eksikliğin münakaşalara sebep olması ve düşmanlarımıza karşı meclisi geçici, havada, hiçbir şeyi temsil etmeyen bir kurul olmadığının gösterilmesi yeni bir kanunun gerekliliğini ortaya çıkarmıştı.³⁶⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman, bütün yönleriyle olmamakla beraber, 1876 Kanun-ı Esâsisi'ne göre işlerini yürütüyordu. Meclis'te hilâfet ve saltanata bağlı olduğuna dair, kâğıt üzerinde de olsa, tabirler kullanılıyordu.

Teşkilât-ı Esâsiye kanunu ile ilgili görüşmeler 18 Eylül 1920'de başladı ve bu görüşmeler şiddetli tartışmalara sahne oldu. Özellikle Erzurum'dan Celâleddin Arif Bey ile birlikte yeni dönmüş olan Hüseyin Avni Bey, kanun tasarısı hakkında şiddetli eleştirilerde bulundu. Hüseyin Avni Bey hükümetin Padişah'a bağlı olması gerektiğini söylerken Mustafa Kemal Paşa buna karşı çıkıyordu. Yapılan tartışmaların boyutunu göstermesi açısından vereceğimiz şu konuşmalar önemlidir:

"Mustafa Kemal Paşa Hey'eti Vekile Padişah emriyle görevine devam edemez. Bu kayıt ve şartla sorumluluk yüklenemez. Belki Hey'et-i Âliniz içinde, meselâ Hüseyin Avni Bey arkadaşımız vardır ki, bu kayıtlar ve şartlarla hükümeti kurmaya cesaret edebilir.

Hüseyin Avni Bey - Size şurada belge veririm ki, ne Hey'et-i Vekile'ye girmek istiyorum, ne de hiçbir şey olmak istiyorum. İhtiras bende yoktur. Bu, bir anayasa meselesidir.

Mustafa Kemal Paşa - Mes'uliyet Meselesi

Hüseyin Avni Bey - Anayasayı yaparız. O şartlarla kim kabul ederse o gelir hükümete, etmezse gider, öbürü gelir. Gidenlere uğurlar olsun (şiddetli gürültüler).

³⁶⁶) Nutuk II, sh. 565-566.

Mustafa Kemal Paşa -İşte, pek âla, biz gideriz, siz gelirsiniz..."³⁶⁷

İşin garip tarafı, bu tartışmalar esnasında Celâleddin Arif Bey'in, bir hukuk profesörü olarak, sessiz kalmasaydı. Her ne kadar reis-i sâni olarak riyâset kürsüsünde idiyse de, orasını vekiline bırakarak kürsüye geçmesi hiçte zor bir iş değildi. Anlaşılan o ki, Celâleddin Arif Bey, mecliste sesli muhalefet işini Hüseyin Avni Bey'e bırakmıştı. Çünkü kendisi, tepkisini daha başka yollarla gösterecek ve bu tepki daha etkili olacaktı.

Büyük Millet Meclisi'nin ilk anayasası olan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu 20 Ocak 1921'de 85 sayılı kanun olarak kabul edildi.³⁶⁸ Birinci maddesinde "Hakimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usûlü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir" diyen, öteki maddelerinin hiçbirinde de "saltanat ve hilâfet"ten söz etmeyen bu kanun meb'uslar arasında türlü anlamlarda yorumlanmış ve Meclis'teki ilk ciddi fikir ayrılığı olmuştur.

Kanun maddelerinin tümü parmak kaldırmak suretiyle kabul edilmiş, görüşmeler esnasında kimse bu şekil oylamaya karşı birşey dememişti. Fakat kanunun kabulünden dört gün sonra, Celâleddin Arif Bey meclis riyâsetine verdiği şu yazı ile Adliye vekilliğinden istifa ettiğini bildirdi:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celîlesi'ne Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun bazı nukâtını kanaat-ı siyasiye ve vicdaniyemle kabil-i te'lif göremediğimden Adliye vekâletinden affımı istirham eylerim, efendim.

24.1.1337

Büyük Millet Meclisi Reis-i sânisî

Celâleddin Arif Bey³⁶⁹

Bu istifanâme üzerine meb'uslar Celâleddin Arif Bey'den bu konuda izahat istediler. Söz alan Celâleddin Arif Bey istifa sebebinin şöyle izah ediyordu :

"Celâleddin Arif Bey (Erzurum) - Efendim, bendenizin me'zun bulunduğum sırada Meclis-i Âliniz Teşkilât-ı Esâsiye hakkında bir kanun yapılması için bir Encümen-i Mahsus teşkil eylemiş, o Encümen-i Mahsus da bir kanun lâhiyası ihzar eylemiş, o kanun lâhiyası da Meclis-i Alinizde müzakere edildiği bir zamanda

³⁶⁷) TBMM.ZC, VII, (20.1.1337), sh. 333-334.

³⁶⁸) Kanunun tam metni için bkz. Düstur, C.I, Tertip III, sh, 138-139.

³⁶⁹) TBMM.ZC, VII, (24.1.1337), sh. 361.

bendeniz de gelmiştim. Fakat esas itibariyle, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adının da tamamen delâlet ettiği vechile bu bir Kanun-ı Esâsi'dir. Yani Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşkilat yapıyor ve bu suretle bir Kanun-ı Esâsi vaz' ediyor demektir. Daha doğrusu, mevcut olan Kanun-ı Esâsi'nin birçok maddelerini ta'dil ediyor. Bu babta müsaade buyrulursa elân meriyülicrâ olan Kanun-ı Esâsi'mizin 116 ncı maddesini okuyayım.

116 ncı Madde- Kanun-ı Esâsi'nin mevad-ı münderecesinden bazılarının icab-ı hal ve vakte göre tağyir ve tâdiline lüzumu sahih ve kat'i görüldüğü halde zikri âti şerâit ile tadili câiz olabilir. Şeyle ki: Ya Hey'et-i vükelâ veya He'yet-i Âyân veya Hey'et-i Meb'usan tarafından işbu tâdile dair bir teklif vuku' bulunduğu halde evvelâ Meclis-i Meb'usan'da âza-yi mürettebenin sülûsan-ı ekseriyetiyle tasdik edildikten sonra irade-i seniyye dahi o merkezde sūdūr ederse tadilât-ı meşruha düstur'ul-âmel olur...

"Kanun-ı Esâsi'nin bu maddesi gayet sarih'tir. Bunu hatta rüfeka-yı kiram o surette takdir buyurmuşlardır ki; verdikleri tâdil tahriri ile kanunun beşinci, altıncı, dokuzuncu maddeleri diyor ki: Meclis-i Millî gayesini istihsal ettikten sonra feshi için adedi mürettebinin sülûsan-ı ekseriyetle lâzım gelen kararı verir. Demek ki meclis de bu esası tamamen tâyin eylemiş ve aded-i mürettebinin, sülûsân-ı ekseriyetine böyle bir selâhiyet bahş edilmiştir. Fakat aded-i mürettebinin ekseriyetine böyle bir vazife tahmil eden kanunun kabulü de yine Meclisin aded-i mürettebinin sülûsan-ı ekseriyetle olması lâzım gelir.

Bundan dolayıdır ki, bendeniz belki hata ve kusur ettim. Benim vazifem Meclisin Reis-i sânisî sıfakiyle Meclis-i Alinize hemen bu ciheti derhatır ettirmek idi. Ben bu vazifede tekâsül (tenbellik) ettim ve tekâsülü tamamen görüyorum. Binâenaleyh evvelâ adaleti kendimize tatbik etmek isterim. Anın için bendeniz Reis-i sânilikten affımı istirham ediyorum (yok yok sesleri)... zann ediyorum ki, esas itibariyle bu mesele tarihe kalacak bir mesele olduğundan sülûsân-ı ekseriyetle rey vermek ve tâyin-i esâmiye lüzum vardır."³⁷⁰

Celâleddin Arif Bey bu konuşmasıyla, şifahi olarak Reis-i sânilikten de istifa ediyordu. Fakat şekle dayanan bu istifa sebebi meb'usları hiçte tatmin etmedi ve onları bu konuda başka sebepler aramaya sevketti. Trabzon Meb'usu Hüsrev Bey, Karesi Meb'usu Vehbi Bey, Karahisar-ı Sahip Meb'usu Mehmed Şükrü Bey, Celâleddin Arif Bey'e saygıları olduğunu belirtmişler, niçin bu itirazını

³⁷⁰) TBMM.ZC, VII, (24.1.1337), C:3, sh. 361-362.

görüşmeler esnasında yapmadığını sorarak kendisine 'meb'uslukla me'muriyetin bir zat uhdesinde cem' edip edememesi" hakkındaki kanun tasarısı görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmasını hatırlatmışlardır.³⁷¹ Bu konuşmalardan sonra söz alan Celâleddin Arif Bey şu mazereti öne sürecektir.

"Celâleddin Arif Bey (Erzurum) - Efendim, rüfeka-yı muhtereme tarafından hakkımda gösterilen teveccühlere teşekkür ederim. Fakat diğer taraftan Hüsrev ve Vehbi Bey biraderlerimiz istifada başka bir sebep aradılar. Sizi namusumla te'min ederim ki, hiç başka bir sebep mevcut değildir ve onun için..."

Mustafa Bey (Karahisar-ı Şarki) - Müzakere olunurken niçin söylemediniz beyefendi?

Celâleddin Arif Bey - Şimdi efendim, Nisab-ı Müzakere Kanunu bu suretle yapılmış olabilir ki, orada bir hata yapılmıştır. Yalnız Meclis-i Alinizden şunu istirham ederim ki, kanun herşeyin fevkinde olmalıdır. Meclis-i Aliniz kanun yapar ve fakat yapmış olduğu kanuna merbuttur. Onun fevkine çıkamaz ve çıkmamalıdır. Nizam ve intizam bu sayede muhafaza edilebilir. Müzakere esnasında ne için söylemedim buyurdular. Bu kanun ile gelir gelmez iştigale vakit bulamadım. Birçok işlerim vardı. Onları yapmakla iştigal ediyordum. Gözümünden kaçtı. Onun için cezamı kendime veriyorum. Meclis-i Alinizi ikaz eylemediğimden doylayı da Riyaset-i Sâniye'den kendimi münâzil telakki ediyorum ve istifa ediyorum.³⁷²

Bütün bu konuşmalara rağmen meb'uslar Celâleddin Arif Bey'in istifasını kabullenmiş değillerdi. Celâleddin Arif Bey'in ilim ve faziletine karşı saygıda ittifak halindeydiler. Hatta İzmit Meb'usu Hamdi Namık ve Karesi Meb'usu Hasan Basri Beyler yapılan kanunun yeniden tetkik edilerek mecliste ele alınmasını dahi istediler.³⁷³ Bu teklif üzerine meclisteki tartışmalar yeniden alevlendi. İzmit Meb'usu Sırrı Bey ve İzmir Meb'usu Mahmut Esat Bey, kanunun tekrar ele alınmasının mevzubahis olmadığını, esas meselenin Celâleddin Arif Bey'in istifasının kabul edilip edilmemesi olduğunu belirterek ikigün önce kabul edilen ve memleken en hayatî bir noktasını teşkil eden kanunun zedelenmemesi gerektiği

³⁷¹) Bkz. Meclisin Niteliği Üzerine Bir Tartışma, Bu konuşmada Celâleddin Arif Bey, Kurulan Meclisin Kanun-i Esasi ile zerre kadar alakası olmadığını belirtiyor ve Kanun-ı Esasiyi kabul etmiyordu.

³⁷²) TBMM.ZC, VII, (24.1.1337), sh. 362-363.

³⁷³) TBMM.ZC, VII, (24.1.1337), sh. 364-365.

üzerinde durdular.³⁷⁴ Celâleddin Arif Bey ise tekrar söz alarak kanunun yeniden görüşülebileceğini belirten şu konuşmayı yaptı :

Celâleddin Arif Bey (Erzurum) - Efendim, milletin hakimiyetini tabiidir ki hepimiz takdir ederiz ve ben bunu hiçbir vakit inkâr edemem. Millet tabii bir şekilde mukadderatını tayinde hakimdir... Bendenizin 27 senelik hukukla iştigalim vardır ve daimi surette biz kanunşinaslar şekilperestiz, usulperestiz... Esas itibariyle kanunda da gözetilmesi lâzım gelen şey şekildir, usuldür... Bu gün diyorum ki; farzedelim bir hata vukua geldi. Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun yeniden reye konulmasını arzu etmiyorsunuz, bu olmaz diyorsunuz. Bendeniz olur diyorum. Yalnız mevcut olan zevat arasında da yin eaynı surette sülûsan-ı ekseriyetin mevcudiyeti lâzımgelirdi ve hele meclisin hayatından bahis olan bir meseleyi sıkı sıkı bağladı. Fakat milletin hayatına taalluk eden şeyi ekseriyet-i âdiyeye bıraktı. Bendenizce milletin hayatı meclisin hayatının fevkindedir.

Muhittin Baha bey (Bursa) - Kavanini müzakere edeceksek söz istiyoruz".³⁷⁵

Celâleddin Arif Bey nihayet bu konuşmasıyla, dilinin altındaki baklayı çıkarıyordu ve kanunun yeniden ele alınmasını istiyordu. Nitekim kendisi kanunun ancak 4. maddesi ile ilgili görüşmelere yetişebilmişti: Bu yüzden kanunun tekrar ele alınabileceği fikrini mecliste güçlendirmeye çalışıyordu. Fakat konuşması Muhittin Baha Bey tarafından kesilince artık konuşmasına devam etmedi. Bu konuşmadan sonra müzakere kâfi görülerek kanun hilafına da olsa, Celâleddin Arif Bey'e istifasını geri alması meclis reisi tarafından teklif edildiyse de, o bunun bir "kanaat-ı siyasiye meselesi" olduğunu söyleyerek teklifi kabul etmedi ve Adliye vekilliğinden çekilmiş oldu.³⁷⁶

Fakat istifanın kabulüyle iş bitmiş olmadı. Çünkü Teşkilât-ı Esâsiye konusu, bu istifanın sebebi dolayısıyla bir darbe yemişti. Bu darbenin te'sirinin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu sebeple bazı meb'uslar meclise şu teklifi sundular:

374) TBMM.ZC, VII, (24.1.1337), sh. 365-366

375) TBMM.ZC, VII, (24.1.1337), sh. 367.

376) TBMM.ZC, VII, (24.1.1337), sh. 367.

"Riyaset-i Celileye

Celâleddin Arif Beyefendi'nin Adliye Vekâleti ile Riyâset-i sâniye'den istifalarına Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun suret-i kabulünü göstererek binnetice kanun-ı mezkûru ta'lil (alet) etmiş olmaları vârit değildir. Bu şekildeki esbabın reddiyle kanunun bir daha te'yit edilmesini teklif ederiz.

İzmir	Bursa	Adana	İzmir	Ayıntab
Yunus Nadi	Muhittin	Zekâi	Mahmut Esat	Kılıç Ali" ³⁷⁷

Oylamaya konulan bu teklife karşı beş kişi oy kullanmıştır.

Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun te'yit edilmesinden sonra, Celâleddin Arif Bey'i ilgilendiren ikinci meseleye geçildi. O da, reis-i sânilik meselesi idi. Celâleddin Arif Bey Adliye Vekilliği'nden istifası hakkında izahat verirken Büyük Millet Meclisi Reis-i Sânilik'inden de çakıldığını sözlü olarak belirtmişti. Yazılı olarak bir müracaat olmadığı için bu mesele ele alınmamış, bunun yazılı müracaat olduğu zaman ele alınması kabul edilmiştir.³⁷⁸ Fakat Celâleddin Arif Bey yazılı bir istifada bulunmayacaktır.

Adliye Vekilliği'ne, Celâleddin Arif Bey'in yerine 30 Ocak 1921'de Kastamonu Meb'usu Yusuf Kemal Bey seçilmiştir.³⁷⁹ Celâleddin Arif Bey'in Büyük Millet Meclisi reis-i sânilik'i, Adliye Vekilliğinden istifasından sonra da devam etti. Mart ayına gelindiği zaman ikinci içtima' senesi başlamıştı ve riyaset divanı intihâbatının yenilenmesi gerekiyordu.

Bu seçimlerde reis-i sânilik makamı için iki aday vardı. Celâleddin Arif Bey ve Dr. Adnan (Adivar) Bey, ilk oylama 1 Mart 1921 günü yapıldı. Bu oylamada Celâleddin Arif Bey 82, Adnan Bey 80 oy aldılar, fakat her ikisi de ekseriyet-i mutlaka olan 86 oya ulaşamadılar. Bu celseye başkanlık eden Reis Mustafa Kemal Paşa şöyle konuştu:

"Reis Paşa -Efendiler tasnif-i ârâ neticesinde böyle zuhur etmiştir. 82 rey Celâleddin Arif Bey, 80 rey Adnan Bey kazanmışlardır. Yalnız bir rey pusulasına iki isim yazılmıştır. Hem Celâleddin Arif Bey ve hem Adnan Bey, bunun için intihabta bir sakatlık olmuştur. Bu dahi olmasa 171 kişi reye iştirak etmiştir. O halde her iki zatın kazanmış oldukları rey noksandır. Tensip ederseniz intihabı

³⁷⁷) TBMM.ZC, VII, (24.1.1337), sh. 368.

³⁷⁸) TBMM.ZC, VII, (24.1.1337), sh. 369.

³⁷⁹) TBMM.ZC, VII, (30.1.1337), sh. 436.

yarına bırakalım."³⁸⁰

Ertesi gün yapılan reis-i sâni intihabına 174 kişi iştirak etmiş, kazanmak için ekseriyeti mutlaka 88 olarak tesbit edilmiştir. Oylama sonunda Adnan Bey 114 oy ile reis-i sânilîğe seçilmiştir (2 Mart 1921)³⁸¹ Böylece Celâleddin Arif Bey Adliye Vekilliğinden sonra reis-i sânilikten de düşüyordu. Bu seçimin sonucu, Celâleddin Arif Bey'in mecliste gösterdiği muhalefete bağlıydı. Meclisteki hizipleşmelerden dolayı Celâleddin Arif Bey'in meb'uslar arasındaki itibarını yavaş yavaş sarsılmaya başlıyordu.

³⁸⁰) TBMM,ZC, IX, (1.3.1337), sh. 14.

³⁸¹) TBMM.ZC, IX, (2.3.1337), sh. 16.

H- T.B.M.M.'nde Muhalefet ve Celâleddin Arif Bey

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabulünden dolayı Celâleddin Arif Bey'in istifası, meb'uslar arasında bir huzursuzluk meydana getirmişti. Özellikle saltanatın ve hilâfetin kaldırılacağı şeklindeki düşünceler mecliste gruplaşmalara sebep oldu. Bunda meclisin değişik zümrelerden ve siyasal partilerden müteşekkil olması da şüphesiz etkiliydi.

Erzurum'da Eylül 1920'den itibaren meydana gelen hadiselerin ardı arkası kesilmiyordu. Mithat Bey 21 Şubat 1921'de Albayrak Gazetesin'de çıkan bir yazısında, devlet memurlarına hakaret ettiği gerekçesiyle 4 Mart 1921'de tutuklanarak Kâzım Karabekir Paşa tarafından Divan-ı Harbe sevk edildi. Mithat Beyi koruduğu gerekçesiyle Vali Hamit Bey'de görevinden alındı.³⁸² Bu hadise Ankara'daki Erzurum meb'uslarını harekete geçirdi. Hüseyin Avni Bey Mustafa Kemal Paşa'ya müracaatla Mithat Bey'in serbest bırakılması istedi.

Bu sırada, Meclis içerisindeki görüş ayrılıkları Meclis dışına da çıkmış, halk arasında yayılmaya başlamıştı. Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun kabulünden sonra, Erzurum'da ilga edilmiş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yerine, Hoca Raif Efendi'nin başkanlığında Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştu.³⁸³ Cemiyetin tüzüğünde, 85 sayılı Anayasa ile geleceği sanılan ve gelmesinden korkulan komünizm karşı çalışacağı belirtiliyordu.³⁸⁴

Mecliste Celâleddin Arif Bey ve Hüseyin Avni Bey'in muhalefetleri, Erzurum'da meydana gelen hadiseler Mustafa Kemal Paşa'yı kuşkulandırmış ve muhalefetin Erzurum'daki olaylarla ilgisini araştırmak zorunda bırakmıştır. Mustafa Kemal ile K.Karabekir Paşa'nın şu telgrafları bu endişeyi ortaya koymaktadır:

"

Ankara

25.3.1337

(26'da alınmıştır)

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne;

1. Erzurum Meb'uslarından Hüseyin Avni Bey bayraktar olmak üzere Celâleddin Arif Bey mecliste çirkin ve bîârâne bir vaz-ı muhalefet almışlardır.

382) D.Ali Akbulut, Albayrak Olayı, sh. 92-93.

383) Nutuk II, sh. 596.

384) K.Karabekir, İstiklâl Harbimiz, sh. 931, ayrıca bkz. Mehmet Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, sh. 160.

Buna rağmen Hüseyin Avni Bey bugün müracaat ederek bir makaleden dolayı ikinci defa tevkif ve cephe divanı harbine sevk olunan Mithad Bey'in himayesi hakkında zât-ı devletinize yazmamı rica etti. Vali, Mithat Bey hakkında yapılan muamelenin kanunsuz olduğunu söyledi.

2. Celâleddin Arif Bey ve rüfekasının irtica' mahiyetinde olan muhalefetleri Erzurum'da bir zümreye istinad etmekte olduğunu tahmin ediyorum. Ve bunu pek mühim görüyorum. Mithat Bey... mes'elelerle alâkası tabîdîr. Gayr-ı kanunî olduğu iddia olunan muamelenin suret-i münasebede tashihiyle beraber meselenin ciddi tahkik ve tâmike tutulmasını selâmet-i memleket namına rica ederim.

3. Celâleddin Arif Bey'in (yolsuzluklar hakkındaki) istizahı mucip Müdafaa-i Milliye Vekâletinde muhavvel iş'arınız üzerine mir-i mumâileyhe vuku' bulan resmî istifsara henüz cevap alamadım.

4. Mithat Bey hakkındaki cevap-ı âlilerin Hüseyin Avni Bey'e irae olunabilecek tarzda yazılmasını münasip görüyorum.

TBMM Reisi

M.Kemal³⁸⁵

Kâzım Karabekir Paşa bu telgrafa şu cevabı verdi :

Zâta Mahsustur.

Akbulak

3.4.1337

Büyük Millet Meclisi Reisi M.Kemal Paşa Hazretleri'ne,

Celâleddin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin Erzurum'da istinad ettiği kuvvet hiçtir. Bu zâtlara zahir olan yalnız Erzurum hükümetinde Kadı Edip, Zühtü, Münir ve Albayrakçı Mithat gibi birkaç müfsittir. Bütün ahali kendisinden nefret etmektedir. Artık herkes anlamıştır ki bu adamların biri şarka vali-i umumî, diğeri de vali olmak ve mütebakileri de birer suretle külah kapmaya çalışıyorlar.

Suret-i umumiyede halkın Ankara hükümetine ve şark ordusuna karşı hürmet ve samimiyetleri pek büyüktür. Bunu iblağ için ahiren teşekkül eden Müdafaa Hukuk Hey'et-i Merkeziyesi Hoca Raif Efendi riyâsetinden olarak nezd-i âcizeye gelmiştir. Durak Bey'den ma'ada olan meb'uslara karşı Erzurum'da itimat

385) Kâzım Karabekir. İstiklâl Harbimiz, sh. 834.

kalmadığını bildirmektedirler. Bu babta ayrıca zât-ı sâmilere ve Müdafaa-i Milliye'ye marûzatta bulundum. Arz-i tâzimat eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir"³⁸⁶

Kâzım Karabekir Paşa ile bu görüşmelerin yapıldığı sıralarda, Mustafa Kemal Paşa, bir taraftanda mecliste bir grup kurma çalışmalarına devam ediyordu. Böyle bir grubun kurulması için sebep ise, bilhassa Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun kabulünden sonra Meclis'te her meselede münakaşaların zuhur etmesi, alınması gereken kararların gecikmesi, muhaliflerin sözde var olduğunu iddia ettikleri kominizme karşı örgütlenmelerini belirterek amaçlarını gizlemeleri idi.³⁸⁷ Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa ihtiyaç duyulan kararları meclisten kolaylıkla çıkarabilmek için, kendi düşüncesine yakın milletvekillerinden oluşan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grup"u adı altında 10 Mayıs 1921'de bir meclis grubu kurmuştur. Bu grubun kuruluşuna ve başına Mustafa Kemal Paşa'nın geçmesine muhalefette bulunan milletvekilleri tepki göstermişlerdir. Bu tepkilerin bütün yurttan meydana getireceği olaylardan endişelenen Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, grubun başından çekilmesi gerektiğini belirterek Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu hakkında sorular sormuş ve böyle kararlar alınırken rical-i askeriye ve mülkiyenin mütalâalarının alınması lüzumuna dikkatini çekmiştir.³⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa 1 Temmuz 1921'de bu telgrafa verdiği cevapta; icraî bir reis için bir ekseriyet fırkasının mensubu olmasının yanlış olmadığını, bu cemiyetten ayrılmasının imkânsız olduğunu söyleyerek, bu grubun hemen hemen meclisin tamamını içine aldığını, hariçte kalanların ise Celâleddin Arif Bey ve Hüseyin Avni Bey ile birkaç emsalinden ve hareketlerinde serbest kalmak isteyen bir kısım kişilerden ibaret olduğunu ilave etti.³⁸⁹

Mecliste kısa süre sonra, I. Grup da denilen A.R.M.H.G karşısında kendilerine II. Grup adını veren muhalifler teşkilâtlandılar ve programlarını da hazırladılar. II. Grubun kuruluş sebebini, grubun önde gelenlerinden Mersin Meb'usu Selahaddin Bey şöyle izah ediyor: "Hukuk-ı umûmiyenin ahkam-ı esasiyesine mugayir ve

³⁸⁶) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Sh. 894.

³⁸⁷) Nutuk II, sh. 595.

³⁸⁸) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz. sh. 939.

³⁸⁹) Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz. sh. 940.

hakimiyet-i milliyeye münafî salâhiyet, imtiyazat, teşkilat ve icraaatın ref'i... millet ve meclisin hak ve hakimiyetini müdafaa etmek, otokrat şef usûlü bir idareye karşı meşru ve kanunî bir cevap vermek".³⁹⁰

İkinci grup üyeleri farklı görüşlere sahip olmakla beraber tek amaç için birleşmişlerdi. O da Selahaddin Bey'in ifade ettiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın otokrat şefliğine engel olmaktır. Grubun kurucuları arasında Celâleddin Arif Bey, Hüseyin Avni Bey ve Mersin Meb'usu Selahiddin Bey bulunuyorlardı.³⁹¹

Celâleddin Arif Bey'in Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na karşı gösterdiği tepki Adliye Vekâletinden istifası ile bitmedi. 30 Nisan 1921'de Adliye Encümeni kadrosuyla birlikte bu encümenin reisliğinden istifa etti. Bu istifa ile ilgili meclise sunduğu takrir şudur :

"Riyaset-i Celileye

Encümen-i Adliyece Kavânin-i hâzıranın ahkâmını muhafaza ederek adaletin tevzii hususu, umde ittihaz edilmiş iken bir maddenin tadili hakkındaki nizam ve usule tevfiik olunmayarak karar itihaz olunduğundan dolayı Encümen-i Adliye'den istifa eylediğimizi Hey'et-i muhteremeye arz eyleriz.

Encüme-i Adliye Reisi Mazbata Muharriri Âzâ	Âzâ
Erzurum Sinop Niğde	Kırşehir
Celâleddin Arif Bey Şevket Mustafa Hilmi	Müfid

Âzâ	Âzâ	Âzâ
Sinop	Antalya	Saruhan
Hakkı Hilmi	Halil İbrahim	Şevket" ³⁹²

Bu istifa metni Adalet Vekilliğinden istifa metnine çok benziyordu. Çünkü yine usûle uyulmamış olması öne sürülüyordu. Bu sebeple yine mecliste sert tartışmaların çıkacağı kesindi. Fakat celseye başkanlık eden İkinci Reis Vekili

³⁹⁰) İhsan Güneş, "I. TBMM'nde II. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Programı", Ankara Üniv. D.T.C.Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi XIV. Cilt Ayrı Basım, Ankara 1983, sh.118.

³⁹¹) Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, sh. 229.

³⁹²) TBMM.ZC, X, (30.4.1337), sh. 188.

Hasan Bey bunun önüne geçerek, aynı şeylerin tekerrür etmesini önlemek amacıyla istifalar üzerine izahat için ısrar edilmemesini meb'uslara ihtar etti ve herhangi bir tartışma olmadı.³⁹³

³⁹³) TBMM.ZC, X, (30.4.1337), sh. 189.

I- İstanbul Hükümeti Tarafından Yapılmış Anlaşmaların Kaldırılması Hakkında Görüşmeler ve Ereğli Kömür Ma'denlerini İşletme İmtiyazı

Damat Ferit Paşa'nın birinci ve ikinci saderetinde İngiltere ile gizli bir muahade imzaladığı haberleri Avrupa Gazetelerinde yer almaya başlayınca bu mesele Büyük Millet Meclisi'nde gündeme getirildi. İstanbul Mesb'usu Doktor Adnan Bey ve Erzurum Meb'usu Hüseyin Avni Bey 29 Nisan 1920'de meclise verdikleri takrirlerde, İstanbul'un işgalini müteakib, İstanbul Hükümetince akdedilen mukavelâtın kaldırılmasını istediler.³⁹⁴ Bu takrirler meclis tarafından önce Adliye Encümeni'ne sonra da Hariciye Encümeni'ne havale edildi. Fakat iki encümen arasında konunun başlangıç tarihi konusunda anlaşmazlık çıkınca kanun Hey'et-i İcra'ye'ye havale edildi. Hariciye Encümeni mütareke tarihi olan 30 Ekim 1918'den itibaren yapılmış mukavelâtın kaldırılmasını isterken Adliye Encümeni İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinin geçerli olmasını istiyordu. Mesele halledilemeyince Hey'et-i İcra'ye'ye havale edildi. Hey'et-i İcra'ye 16 mart 1920 tarihini esas olarak kabul etti. Fakat kanunun Büyük Millet Meclisi'nden de geçmesi gerekiyordu.

Konu, 17 Mayıs 1920 günü meclise getirildi. İlk sözü alan Celâleddin Arif Bey, kanunun geçiş aşamalarını anlattıktan sonra konuşmasına şöyle devam etti:

"Adliye Vekili Celâleddin Arif Bey - ... Hariciye Encümeni'ni ençok teşviş eden (zihnini karıştıran) cihet, Ferid Paşa'nın birinci ve ikinci sadereti esnasında İngilizlerle hafi muahade akdettiği meselesidir ve zannediyorum ki: Hariciye Encümeni de bu hususu nazar-ı itibara almış olduğundan bu kanunun ahkâmını ta mütarekenin hîn-i akdine (akid zamanına) kadar tevsi' eyleme arzusunda bulunuyordu. Fakat bir tehlikeden kaçalım derken, birçok tehlikelere kendimizi arz edeceğiz gibi geliyor. Mesele o derece şumûllüdür ki, bilumûm muahedat, mukavelât, ukudat ve mukarrerat keenlemyekun (hiç yapılmamış) dediğimiz zamanda mütarekenin hin-i imzasından bugüne kadar teşmil edersek zannediyoruz ki; birçok telâfi edilemeyecek zararlar husule gelecek... Vakıa 16 mart 1336 tarihinden itibaren aynı tehlike mevcut olabilir. Fakat aradaki müddet cüz'idir. İki aydır, Ancak iki aylık bir müddet olabilir. Halbuki diğerinde bir seneyi müteceviz bir müddet mevzubahistir. Bundan dolayıdır ki, Hey'et-i icrâiye işbu esası kabul ediyor. İstanbul'un işgali olan 16 Mart 1336 tarihinden itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvib ve ıttılai haricinde İstanbulca akdedilmiş veya

³⁹⁴) TBMM.ZC, I (29 Nisan 1336, sh. 156.

edilecek bilûmum muahedât, mukavelat, ve ukudat mukarrerat-ı resmiye keenlemyekündür... Bu esası nazar-ı dikkat-i âlinize arz ediyoruz."395

Saruhan Meb'usu Celâl Bey'in meb'usların bu konuda hazırlıksız olduklarını bildirmesi üzerine kanunun görüşülmesi tehir edildi.³⁹⁶

Kanun 7 Haziran 1920'de meclise tekrar getirildi. Görüşmeler sırasında Kırşehir Meb'usu Müfit Efendi, amâl-i milliye muhalif bütün imtiyazların kaldırılmasını teklif edince Celâleddin Arif Bey şu şekilde karşılık verdi:

"Celâleddin Arif Bey (Erzurum) - Ama peki bunlar meyanında Müslüman olan te'ba Osmanlı Türklerde var ki onlarınkini de demekki feshediyorsunuz. Bendenizce doğru değildir. Yalnız bir madenden bahsediliyor. Bunun için bütün maadin imtiyazatını ref'etmek doğru değildir. Doğru bir esas olmaz. Hak ve adalet ayak altına alınmış olur."397

Görüşmeler sonunda Türkiye Büyük millet Meclisi'nin 7 numaralı şu kanunu kabul edildi :

Madde 1- İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336'dan itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbulca akdedilmiş veya edilecek bilumum muahedât ve mukavelât ve imtiyazât ve ukudat ve mukarrerat-ı resmiye ve verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ (tasarruf hakkını) ve intikalâtı ve ruhsatnâmeleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş bilcümle muahedat-ı hafiye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecânibe verilmiş imtiyâzat ve maadin ferağ intikalâtı ile ruhsatnâmeleri keenlemyekündür.

Madde 2- İşbu madde-i kanuniyenin icrasına Büyük Millet Meclisi Hey'et-i İcra'iyesi me' murdur."398

Celâleddin Arif Bey'in bu kanunun görüşülmesi sırasındaki gayretleri bazılarının gözünden kaçmamıştı. Celâleddin Arif Bey neden özellikle 16 Mart tarihi üzerinde duruyor ve bazı deliller gösteriyordu? Acaba Celâleddin Arif Bey'in de mi bir maden işi vardı?

Hadise, kendisini 24 Şubat 1921 Perşembe günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İktisât Vekâleti Bütçesi görüşmelerinde gösterdi.

395) TBMM.ZC., I (17.5.1336), sh. 327-328.

396) TBMM.ZC., I (17.5.1336), sh. 328-329.

397) TBMM.ZC., II (17.6.1336), sh. 141.

398) Düstur I, Tertip III, sh. 13.

Görüşmeler sırasında söz alan Çorum Meb'usu Ferid Bey "Harb-i Umumi doğrudan doğruya bir iktisat muharebesidir. Her devlet ilhak-ı araziden ziyade kendi ikdisadiyatını, kendi menafi-i ticariyesini güvence altına alabilmek için bu savaşa atılmış ve cihan bu iktisat harbiyle altüst olmuştur. Bizi en ziyade uğraştıracak meselede iktisat meselesidir. Bir milletin hürriyeti ancak iktisadiyatındaki hürriyeti ile ölçülür... 1314 (1898) yılında İtalyanlar Ereğli kömür madenlerini işletmek üzere bir imtiyaz aldılar. Bu imtiyaz 1329 (1911) yılında sona ermek üzere iken, araya giren bir kişinin kendisine yüzde on hisse verilmesi karşılığı, imtiyazı uzattırdı... Orlando adında bir İtalyan mühendisi Damad Ferid Paşa Hükümeti zamanında yeniden işletme imtiyazı aldı, intihab bölgesinden aldığı bir mektupta da bu işe aracılık eden kişinin TBMM'nin önemli âzâsından birisi olması bölge halkını dilhûn etmiştir."³⁹⁹ şeklinde konuşunca meclisteki meb'uslar "Kimdir o şahıs?" diye sordular, Ferid Bey, Celâleddin Arif Bey cevabını verdi. O günkü görüşmelerde Celâleddin Arif Bey yoktu ve Çorum meb'usu Ferit Bey bu konu ile ilgili meclise şu takriri verdi:

"Riyaset-i Celile'ye

1314 tarihinde Notacı Emin Bey'e verilip muhtelif tarihlerde ve nihayet 9 Tesrin-i evvel 1336 (9 Ekim 1920) tarihinde üç sene müddetle temdit edilmiş (müddeti uzatılmış) ve müddeti münkazi (sona ermiş) olduğu halde Şûra'yı Devletçe ecnebi taht-ı te'sirinde verilen karar üzerine gerek Emin Bey veresesi ve gerek Celâleddin Arif Bey tarafından işletilmesine Terni Kumpanyası başmühendisi Mösyö Biyenkotto'ya vekâlet verilmiş olan Ilısu Havzası dahilindeki maden işletme ve şimendifer inşâsı ruhsatnâmesinin keenlemyekûn addedilmesinin taht-ı karara alınmasını teklif ederim.

24 Şubat 1337
Çorum

Ferid"⁴⁰⁰

Celâleddin Arif Bey hakkındaki bu iddialara 26 Şubat 1921 cumartesi günü cevap verdi. Bu konu ile ilgili, biraz uzunca olan görüşmeleri, ehemmiyetine binaen olduğu gibi vermeyi daha muvafık buluyoruz. Çünkü bu aynı zamanda, o sırada muhalefete geçmiş olan Celâleddin Arif Bey'in müdafasıdır.

"Celâleddin Arif Bey (Erzurum) - Efendim; şahsî bir mesele için Meclis-i

399) TBMM.ZC. VIII, (24.2.1337), sh. 398.

400) TBMM.ZC., VIII (24.2.1336), sh. 399.

Alinizin kıymettar olan zamanlarını iza'a eylemek istemezdim. Fakat İbnimelcem vâî arkamdan indirilen bir hançere cevap vermeğe de borçluyum. Ferid Bey bir sual sormuşlar. Eğer bu sual tamamiyle hakikate mukarin olsa idi kendilerine teşekkür ederdim. Fakat vermiş oldukları izahat-ı mutavele (uzun 'izahat) esnasında birçok şeyler vardır ki, hakikatten tamamiyle ayrılmıştır ve bunları da ispat edeceğim.

Efendim Notacı Emin Bey namında bir zat 314 (1898) senesinde Ereğli Havzası'ndaki kömürleri, Bahriye nezâretinde iken 336 ve 371 numaralı iki tezkere ile bu kömürlerin hakk-ı imarını uhdesine almıştı. Devr-i esbakta gerek Bahriye Nâzırı Hasan Paşa'nın, sonra Kâtib-i sâni Arap İzzet'in vesâirenin işe müdahaleleriyle bu adamın madenini elinden almışlar. Nihayet 1324 (1908) senesinde Meşrutiyet'in ilânı üzerine bu madenler kendisine iade edilmiş. Ben de o zamanlar bu zatla iştirak ettim. Vâkıa keramet sahibi değilim, affedersiniz. Çünkü buraya iştirak eylediğim zaman da Devletin kavaid-i umumiyesi (genel kaideleri)ne muhalif bir harekette bulunmadım, ona ittibaen hareket ettim ve bu madenden bir hisse aldım. Eğer keramet sahibi olsaydım, yani Harb-i Umumi (I.Dünya Harbi)nden ma'alesef şu suretle çıkacağımızı bilseydim, 16 mart'tan sonra İstanbul işgal edilecek, Meclis-i Meb'usan toplanacak, ben de oraya reis intihab edileceğim, sonra Meclis dağıtılacak ve oradan Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde bulunacağım; yolda gelirken birçok mezahim ve müşkülâta duchar olacağım; sonra intihabat icrası için ahaliyi intihabata dâvet edeceğim; nihayet burada bir Meclis toplanacak ve bu meselenin burada mevzu bahis olacağını bilseydim o zaman bu işe girmezdim. Fakat yine arz ediyorum; keramet sahibi değilim.

"Ferid Bey'in vermiş olduğu izahatın suretini zabıttan çıkardım. Onda diyor ki; 9 Teşrin-i evvel 1326 (9 Ekim 1910) de runsatnâme verildiğine göre 9 Teşrin-i evvel 1329 (9 Ekim 1913) de bunun müddeti münkazi olmuştur (bitmiştir). Halbuki verilen ruhsatnâmede 1326'da değil, 1314'tedir. 1326'da yalnız bir taahhütnâme alınmıştır ve bu da iki madendir. birisi için tâyin edilen müddet bir sene, diğeri için üç sene idi. 3 Teşrin-i evvel ile 9 Teşrin-i evvel arasında geçmiş altı günlük tezkerenin bilmem nesine istinad ederek güya müddet münkazi olduğu halde bu tezkereyi yazmış, devamı muameleye muntazırmış gibi bir mahiyet verilerek Şûra-yı Devlet'e müracaat edilmiş. Şûra-yı Devlet bu tezkerelere istinaden intizara lüzum görmemiş ve bu hey'et yapılacaktır demiş. Şüphe yok ki, bilâhare bizim karşımıza bir de İtalyan Hey'eti çıkmış. Bu İtalyan

Hey'eti doğrudan doğruya ferağ (tasarruf hakkı) suretiyle değildir. Bir vekâletle, Orlando ismindeki bir mühendisi tevkil sûretiyledir ve mütarekeden sonra Şûra-yı Devlet'in bu kararı verdiği nazaran bu da ecnebilerin imâl-i nüfûz ettiği ve Ferit Paşa Hükümeti zamanında bunun ne suretle istihsal edildiği pek âşıkardır... Şûra-yı Devlet'in vermiş olduğu karar ki; Maliye Dairesi iki madeni de benim olmak üzere tanımıştı, -ve ecnebler memleketimize girmemişti- böyle vermiş olduğu kararı ta'dil ediyordu. Madenden birine ait ruhsatnâmenin ahkâm-ı mefsuhtur. Diğer için sekiz ay müddet veriyoruz.

"Rica ederim, burada eğer ecnebinin bir ecnebinin te'siri olmuş olsa idi; Ferid Paşa Hükümeti'nin tesiri olmuş olsa idi, Maliye Dairesinin vermiş olduğu kararı olduğu gibi kabul etmekte Şûra-yı Devlet için ne mahzur vardı?

"Diğer taraftan ben sözde 16 Mart olması için bunda ısrar etmişim (7 Haziran 1920'deki görüşmede). İstanbul'daki mukarreratın 16 Mart'tan sonra makbul ve mu'teber olmaması için ısrar etmiştim. Rica ederim bu teklifi yapan arkadaşımız Cami Bey idi. Hey'et-i vekile'nin verdiği karar üzerine ve o suretle müdafaa ettik ve zannediyorum ki, eğer mütareke mebdeî kabul edilmiş olsaydı bu benim lehimde çıkardı. Çünkü mütarekenin akdinden sonra Şûra-yı Devlet'in vermiş olduğu karar ki, feshe de aittir, onun da keenlemeyekûn olması lâzım gelecekti. O vakit Maliye Dairesinin kararı veçhile iki madeninde birden imtiyaz sahibi bulunmamış lâzım gelirdi ve bunda da benim iştirakim yüzde ondan ibarettir.

"Eğer bu memlekette Siyaset-i Devletle iştigal edebilmek için dikili ağacı olmamak lâzım ise, affedersiniz, benim dikili ağacım var. Yalnız bu değil, daha bundan başka birçok madenlerim ve emlâkim vardır (Allah ziyâde eylesin sedaları) Onun için bunlarla iştigal etmemek lâzım gelirse, maksat dikili ağacı bulunmamak ise, ben bu cinayeti irtikab ettim. Çünkü dikili ağacım vardır.

"Efendiler, şimdi esas itibariyle görülüyor ki, Şûra-yı Devlet'in şu suretle vermiş olduğu karar, burada Ferid Bey'in iddiası vechile, tahrif edilmiştir. Bunlar için deniliyor ki, İtalyanlar şöyle yapmış, böyle etmiş, bunu etmiş, Şurasını da izah edeyim ki, 1334 senesi Teşrin-i sânisî (Ekim 1918) de mütareke akdedildi. 1335 (1919) senesinde bendeniz İtalya'ya gittim. İtalya'da İtalyanlarla müşareket (ortaklık) akdettik. Yalnız ben değilim, benim ancak yüzde on hissem vardır. Bu işi asıl sahibi takip etmiştir. Bu suretle 1335 (1919) senesi Temmuz veyahut Ağustos'unda yapılmış olan bir mukaveleden dolayı benim bulunmadığım bir zamanda bu adamlar bir vapurla gelmişler ve dedikleri gibi ameliyata mübaşeret etmek (incelemeye başlamak) istemişler ve bana da, ameliyat için

geldik, ricâ ederiz, teshilât (kolaylık) gösterilsin demişler . Ben de bir teshilât iraesî için arkadaşım Celâl Bey'e diyorum ki; bunlara teshilat-ı mümkünede bulununuz. Aradan bir hayli zaman geçiyor, nihayet bakıyorum Celâl Bey'den bir telgraf alıyorum. Celâl Bey bana diyor ki; Şûra-yı Devlet'in vermiş olduğu karar keenlemyekûndür.

"Şûra-yı Devlet'in verdiği karar bir karar-ı kazaîdir, siz bunu rey-i şahsinizle feshedebilmek salâhiyetini haiz değilsiz, dedim. Karar da zaten 16 mart'tan evveldir. Buraya geldikten sonra da tabiidir ki, itiraz etmek salâhiyetim idi. Çünkü bu bir hak idi, ben bir hak sahibiyim. Hakkımın iptal edildiği haber veriliyordu. Bunu itiraz mahiyetinde olmak üzere reddettim ve buraya geldim.

"Efendiler, buraya 24 Kânun-ı evvel (24 Aralık)'ta geldim ve bu işe ne oldu diye hiçbir yere sormadım ve arkasından koşmadım ve koşmaya da tenezzül etmedim. çünkü benim hakım mahfuzdur.

"Şimdi zannederim ki meseleyi gayet vazîh bir surette, fakat kısaca izah ettim ve izahatımın neticesinde de söylüyorum, bir cinayetim varsa, o cinayetim Meclis-i Ali tarafından izhar edilsin ve söylensin. Bence evet bir siyaset vardır ve siyaset yapılmalıdır. Benim bildiğim siyaset; efkâr-ı âmmeyi ve efkâr-ı milliyeyi teshir edecek (iyileştirecek) birtakım çareleri bulup çıkarmak ve onu da menâfi-î âliye-i memleketle kabil-i tevfiik hale getirmektir. Yoksa eline bir fırça alıp hoşumuza gitmeyen adamların yüzünü gözünü karalamaya siyaset tâbir edilmez (Alkışlar).⁴⁰¹

Bu konuşmadan sonra söz alan Ferid Bey, takririnin ve izahatının bir şahsı hedef almadığını, esas meselenin İtalyan'ların orada bir nüfuz bölgesi oluşturmak istemesinden kaynaklandığını söyledi ve Celâleddin Arif Bey'e 7 Haziran 1920 günü yaptığı konuşmaları hatırlattı. Konuşması sık sık kesilerek kendisine şahıs ile uğraştığı ihtar edilen Ferid Bey konuşmasına şöyle devam etti:

"Ferid Bey (Çorum) -... Fransızlarla İtalyanlar arasında hususi bir i'tilâf akdedilmiştir ve bu hususî i'tilâf, gazete sütunlarına kadar geçmiştir. Bunu bilmeyen hemen kimse yoktur. O hususî i'tilâf, Zonguldak kısmının Fransız nüfûzu altında kalması ve Ereğli-Kilimli mıntıkasında bulunan havzanın da İtalyan nüfûzuna terk edilmesi meselesidir.

"Rica ederim tarihi mütalâa buyurun, herhangi bir devletin istilâları böyle

⁴⁰¹) TBMM.ZC. VIII, (26.2.1337), sh. 428-430.

şirketlerle başlamış, iktisadiyatı ile başlamıştır. Ben diyorum ki : Celâleddin Arif Bey'in hamiyetinden bekleriz ki, yüzde on hissesi olan şu madenden-haklı bulunsa bile, bence hakları olduklarına kanaat yoktur- sarf-ı nazar etsinler..."⁴⁰²

Celâleddin Arif Bey (Erzurum) -... Efendim, biz buraları vermemek için toplandık ve bugün efrad-ı milletin kanı dökülüyor ve hepimizin kanı dökülecek. **O halde gelipte burada bir çevirme hareketi yaparen**, öbür tarafta bir mıntika-i nüfûz varmış, beride mıntika-i nüfûz olacakmış demekte mana yoktur. Burada bir İtalya meselesi çıkarsa ben hakkımdan şimdiden feragat eylediğimi ilân ediyorum."

Mustafa Bey (Tokat) - Vekâlete geçenler milleti tahrip için geçiyor. Demek ki, milleti tahrip etmeye çalışıyorlar. Madem ki bu böyledir, arkadaşlar düşününüz, memleketi tahrip için uğraşıyorlar.

Salih Efedî (Erzurum) - Hükûmet, memleket için bir fayda görmüş. Sonra Celâleddin Arif Bey namuslu bir adamdır. Memleketini ziyâde sevdiğine bendeniz kailim, çünkü tecrübem vardır. Fakat kömür meselesi hakıknda Fransızlarla uzun muhaberatta bulunmuştur. Fransılara, İtalyanlara kömür satmakta memleket bir mazarrat görüyorsa bunu evvelâ Hükümetten sual ederim.

Mustafa Bey (Tokad) - Memleketi satıyorlar, haberiniz yok."⁴⁰³

Tartışmalar devam edip giderken duruma müdahale eden Reis Hasan Fehmi Efendi, Çorum Meb'usu Ferid Bey'in takririni reye sundu. Takrir kabul edilmedi. Ferid Bey'in takriri mecliste kabul edilmemişti, fakat Mart ayında yeni içtima' yılına girerken yapılacak olan reis-i sâni seçimleri için Celâleddin Arif Bey çok şey kaybetmişti. Çünkü bu maden meselesi Celâleddin Arif Bey'in meclisteki itibarını çok sarsmıştı.

Meclis'teki bu görüşmelerden sonra, İngilizler, Celâleddin Arif Bey'in İtalyanlarla olan ilişkilerinden dolayı endişelenmişlerdir. İngilizlerin İstanbul Fevkâlede Komiser Vekili Hendersan, Dışişleri Bakan Vekili Balfour'a gönderdiği raporda Celâleddin Arif Bey için "guinea-pig lawyer" tabirini kullanmaktadır.⁴⁰⁴ Bu tabir, para karşılığı başkalarına hizmet eden hukukçu, kobay anlamına gelmektedir.⁴⁰⁵

402) TBMM.ZC. VIII, (26.2.1337), sh. 432.

403) TBMM.ZC. VIII, (26.2.1337), sh. 432-433.

404) Bilâl Şimşir, British Documants On Atatürk IV, sh. 307.

405) Redhouse Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, sh. 432-433.

İ. Londra Konferansı'na Bir Hey'et Gönderilip Gönderilmemesi Hakkında Fikirleri

Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı kazanılan zafer, Ankara'nın Rusya ile yakın ilişkilere girmesi, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da Fransızlara karşı gösterilen mücadele, İnönü'de Yunanlılara karşı kazanılan başarı, İstanbul'da Damet Ferid'in Atina'da Venizelos'un iktidardan düşmesi, Fransa ve İtalya'nın İngiltere ile ilişkilerinin bozulması artık Sevr Andlaşmasının uygulanamayacağını gösteriyordu. Özellikle, İtilâf blokundaki bu parçalanma yeni bir andlaşma yapılması gereğini ortaya koymuştu.

Bu sebeple, İtilâf Devletleri 26 Ocak 1921'de Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdikleri yazıda, 21 Şubat 1921'de Londra'da toplanacak konferansta hazır bulunmalarını istiyorlardı. Ankara hükümeti bu konferansa İstanbul Hükümeti vasıtasıyla dâvet edilmişti. Fakat Ankara Hükümeti bu konferansa İstanbul'dan bağımsız katılmak istiyordu. Bu konu Şubat ayı başından itibaren TBMM'inde ele alınmaya başlandı. 5 Mart 1921'de meclisin gizli celsesinde konuşan Celâleddin Arif Bey, konferansa katılmamız gerektiğini, Fransa ve İtalya'da Anadolu Hükümetiyle anlaşmak fikri üzerinde durulduğunu, İngiltere'nin ise Anadolu ile anlaşmak taraftarı olmadığını, onun İstanbul ile anlaşmak istediğini, Anadolu'yu meşrû hükümet olarak tanımadığını söyledi.⁴⁰⁶

Celâleddin Arif Bey konferansa Ankara Hükümetinin dâvet edilmesini şöyle açıklıyordu : "... 25 Ocak'ta Paris'te toplanan konferansta gerek Fransızlar gerek İtalyanlar, İngiltere üzerinde büyük bir tazyikatta bulundular. İngiltere'nin de siyaseti sakîmesinde veya kendisine göre gayet iyi olan siyasetinde bazı desâtir vardır. Bunlardan bir tanesi de kesemediğin eli öpüp başına koymak. İngiltere bizim elimizi kesemediği için öpüp başına koymak mecburiyetini hissetti ve bundan dolayı şöyle karışık bir tarikle bizi sulh konferansına dâvet ettiler."⁴⁰⁷

Konferansa Ankara Hükümetinin bizzat dâvet edilmemesini ve buna rağmen gitmemiz gerektiği konusunda da şöyle konuşuyordu :

"... Lloyd George beyanatında diyor ki, İstanbul'da resmî bir hükümet vardır. O resmi hükümet dururken nasıl Ankara'ya el uzatırız. Bu herhalde vârid-i hatır olacak bir meseledir. Hey'et-i Celilenize arzermeyi de kendim için bir vecibe telâkki ediyorum.

⁴⁰⁶) TBMM.GCZ., I (5.3.1337), sh. 392.

⁴⁰⁷) TBMM.GCZ., I (5.3.1337), sh. 393.

"Acaba biz desek ki, hayır bu dâveti biz doğrudan doğruya bize tevcih edilmiş bir dâvet gibi telâkki eylemeliyiz. Bize doğrudan doğruya dâvet yapınız, ondan sonra murahhasları mızı gönderelim. Bu, bizim için iyi mi yahut fena mı olur? Burada bir hilâfet meselesi vardır. İstanbul'da bir Makam-ı Hilâfet vardır. İngiltere, Fransa ve İtalya bu Makam-ı Hilâfeti tanımadan doğrudan doğruya bize dâvetnâme gönderecek ve bizimle münasabat-ı resmîyeye girişecek olurlarsa acaba o Makam-ı Hilâfetin mevkî-i resmîsi ne olacaktır? Zaten İngilizlerin elinde büyük bir propagandaları vardır. Bu propagandalardan sonra bir de Türkler kendi Halifelerini tanımıyorlar ve Hilâfet esâsatını zîr ü zeber etmişlerdir (ayaklar altına almışlardır) diye vesâir surette aleyhimizde Alem-i İslâm'da büyük bir propaganda yaparlar. Bu sebeplerden dolayı bendeniz diyorum ki, hatta size muavvec (dolaylı) bir surette olsun vuku' bulan bu dâveti hemen kabul ile kongferansa gitmeliyiz. Böylece biz bütün dünyaya karşı göstermiş olacağız ki sulhperveriz."⁴⁰⁸

Bu görüşmeler yapıldığı sırada Bekir Sami Bey Hey'eti Roma'ya varmıştı. Roma'daki siyasi girişimlerden sonra Ankara Hümûmeti bu konferansa dâvet edilmiştir.⁴⁰⁹

408) TBMM.GCZ., I (5.3.1337), sh. 393.

409) Salahattin Tansel, Mondros'tan ... IV, sh. 38.

J. Asker Sevkiyatını Kolaylaştırmak İçin Menzil Teşkilâtları Kurulması Konusunda Celâleddin Arif Bey'in Teklifi

14 Mart 1921'de Müdafaa-i Milliye ve Maliye Encümenleri meclise, yazıcı efrat ve küçük zâbitânın iaşesi hakkında ortak bir kanun lâhiyası sundular. Bu kanun lâyihasında, herhangi bir görevle veya izinli olarak sevk edilen askerlere iaşelerini karşılamak üzere yirmi kuruş yevmiye verilmesi teklif ediliyordu.⁴¹⁰

Bu konuda söz alan Celâleddin Arif Bey, çeşitli yerlerde menzim teşkilâtları kurulmasını teklif ettiği şu konuşmayı yaptı :

Celâleddin Arif Bey (Erzurum) - Bir cihet vardır ki, zannediyorum o cihet kanunda nazar-ı itibare alınmamıştır. Askerlerin sevk olunurken ne halde bulunduklarını görüyoruz. Çıplak olarak buraya geliyorlar. Fakat gelirken karda, soğukta, kışta bu adamlar hakikaten dehşetli azap ve ızdırap çekiyorlar. Bunu re'yül-ayn bendeniz şahid oldum. Teşrin-i Sâni evasıtında (Kasım ortalarında) Kop Dağı'nın zirvesinden geçerken 40-50 kadar sevkiyat askeninin, zavallıların titrediklerini, donduklarını gördüm ve acımamakta elden gelmez. Onun için hiç olmazsa memalik-i baridede bunların teshin edilebilmesi veyahut istirahat edebilmeleri için bir takım yerler yapılması lâzım gelir. Hiç olmazsa yürüyüp geldikten sonra orada bir saat iki saat ısınır ve yoluna devam eder. Herhalde Müdafaa-i Milliye Encümeninin bu ciheti de düşünüp maddeye birşey ilâvesini istirham ederim."⁴¹¹

Bu sözler üzerine Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, mühim yerlerde menzil teşkilâtlarının yapıldığını, her yerde bu teşkilâtı yapmaya imkân olmadığını, bunun milyonları gerektirdiğini söyledi. Mersin Meb'usu Selâhaddin Bey de Celâleddin Arif Bey'in fikrini destekler mahiyette konuştuysa de⁴¹² kanuna böyle bir madde ilave edilmedi.⁴¹³

⁴¹⁰) TBMM.ZC. IX (14.3.1337), sh. 104.

⁴¹¹) TBMM. ZC. IX (14.3.1337), sh. 108.

⁴¹²) TBMM. ZC. IX (14.3.1337), sh. 109.

⁴¹³) Bu kanunun tam metni için bkz. Düstûr II, Tertip III, sh. 6.

K- II. İnönü Zaferi Münasebetiyle Sözleri

Londra Konferansından kendi lehlerine bir sonuç alamayan Yunanlılar, askerî alanda bir zaferle sonuca gitmek istediler. Bu sebeple 23 Mart 1921'de Bursa ve Uşak bölgelerinden harekete geçen Yunan Ordusu, 28 Mart'ta Afyon'u işgal etti. Fakat buradanda ileriye geçemedi. Çünkü yeni kuvvetlerle takviye edilmiş Türk kuvvetleri karşı taarruza geçmişti:

Cephede bu çarpışmalar olurken 31 Mart 1921'de Ankara'dan İngiltere'ye ve diğer İtilâf Devletlerine sert bir protestonâme gönderildi. "... Siz kadınlarımızı, çocuklarımızı evvelce Venizelos'un, şimdi de Konstantin'in sürülerine katl ve ifna ettirmekle bize Garp Emperyalizmi boyunduruğunu kabul ettirmeye muvaffak olamayacaksınız vesselâm" şeklinde biten bu nota⁴¹⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bazı meb'usları tarafından çok sert olarak telâkki edilmişti. Meclis'te tartışmalara sebep olan bu protestonâme denilen nota hakkında, Celâleddin Arif Bey, Hariciye Vekâleti Vekili Muhtar Bey'e hitaben, "Siyasî lisan hakkında bir parça düşünmek lâzımdır" demiş ve bu konuda Muhtar Bey'den izahat istemiştir.⁴¹⁵

Türk ordusunun karşı taarruzu sonucu 1 Nisan'da İnönü'de ezilen Yunan ordusu, 7 Nisan'da Afyon'u boşaltmak zorunda kaldı. II. İnönü Zaferi'ne dair teferruatlı bilgiler, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa tarafından 2 Nisan 1921'de meb'uslara verildi. Bu zafer TBMM'nde coşkun konuşmalarla dile getirildi. Fevzi Paşa'dan sonra söz alan Celâleddin Arif Bey şu heyecanlı konuşmayı yaptı :

"Celâleddin Arif Bey 'Erzurum) - Arkadaşlar, asırlardan beri seyf-i İslâm olan Türkler, gerek Din-i Mûbin-i Ahmedîyi, gerek kendi hayat ve namus-ı millîlerini kurtarmak için kahhar olan şimşîr-i Celâdetini bir daha kınından sıyırmaya mecbur oldular ve düşmanlarımızın en denîsi (alçağı) olan ve diğerlerine pişdarlık (önderlik) emelinde bulunan Yunanlıları İnönü'de bir ikinci defa daha kahr ve tedmir eylediler (Kahrolsun sedaları). Alem-i İslâmın istikbâlini mevzubahs eyleyen bu mühim ve tarihî günleri seyreden tarihli ve cihanşümûl vak'a, emin olunuz ki Âlem-i İslâmın hatırından hiçbir veçh ile silinmeyecek ve Yunanlıların bu makruhiyeti (kahroluşu) hâtırası cümlemizde ebedî olarak kalacaktır. Bu muzafferiyet-i azîmeden yalnız kendimizi değil, bütün Âlem-i

⁴¹⁴) Notanın tam metni için bkz. TBMM.ZC. IX, (4.4.1337), sh. 367.

⁴¹⁵) TBMM.ZC. IX, (4.4.1337), sh. 368-369.

İslâmı tebrik ve vatan uğrunda, din uğrunda kanlarını dökmekten hiçbir vechile çekinmeyen ve şehit olan o civanmert kardeşlerimizin ervah-ı mukaddesesine (mukaddes ruhlarına) fatihalar ithaf ve Paygamberimizin hoşnudiyetini mucip olan böyle bir gazâ da ibraz-ı şahamet eyleyen (cesaret gösteren) fedakâr gazilerimizi tehniye (tebrik) eylerim (Biz de iştirak ederiz sedaları).

"Bir müddet-i muvakkate (geçici bir zaman) için bizden ayrılmış olan Yeşil Bursa'mıza, Güzel İzmir'imize tebşir ederim ki (müjdelerim ki) İnşaallah ankarib (yakın) kendilerine kavuşacağız ve İnşaallah onları der a guş iyleyeceğiz (kucaklıyacağız). (Trakya, Çanakale, Adana'yı da sesleri).

"Düşmanlarımızın pay-ı tahkiri altında kalmış olan câmilerimiz de pek yakında kurtulacak ve kabirlerinde müte'essir ve rahatsız olan kardeşlerimiz, babalarımız, ecdadımıza kendilerinin hayırlı torunları olduğumuzu ispat eyleyeceğiz ve onların da ervah-ı mübarekesini memnun edeceğiz.

"Efendiler, yaşamaya müstehat olan milletler, ancak şan ve şerefle ölmesini bilen milletlerdir. Geçen sene İstanbul'da kürsi-i muallâ-yı milletten bütün cihana ilân eylediğim veçhile, parlak ve şanlı bir mâziye ve tarihe malik olan Türkler, o asır dîde istiklâllerinden vazgaçmezler. Bizim istiklâlimizi elimizden almak için bizi öldürmek lâzımdır. Fakat emin olunuz ki Türk ölmez. Bunu da bugün âsâr-ı fiiliye ve maddiyesi ile ispat eylemiştir. (Yaşayacaktır sesleri, alkışlar). Milletimizin dehâ-yı fevkâledesini ve azim ve imanındaki kuvveti anlayabilmek için düşmanlarımız bir defa mâziye atf-ı nigâh etsinler. Görülür ki bir aşiretten cihangirâne bir devlet çıkaran ve izzet-i nefsi her türlü hakaretler ve darbeler indirilen Büyük Milet, bir sene zarfında bir eser-i hayat göstermiştir, harikalar ibraz eylemiştir ve bugün pazar-ı âlem de hatırını saydıracak bir surette muntazam ordusuyla ve Mütevâzin bütçesiyle arz-ı endam eylemiş (boy göstermiştir). Geçen sene de söylediğim gibi, yine de tekrar ediyorum efendiler, Bizim bu şu'aat-ı şemsiyeden (güneş ışığından) müstefit olmak hakkımızdır. Biz bunu gayet mütevaziâne bir surette ve Misâk-ı Millî ile bütün cihana ilân eyledik. Fakat düşmanlarımız istihza' (alay) ettiler, güldüler, biz gülmedik. Biz, demir kafes içerisine alınmış arslan gibi kükredik ve o demir kafesin parmaklıklarını birer birer kırdık. Bugün yine Âlem-i İslâmiyete ve bütün dünyaya ilân ediyor ve diyoruz ki: Türkü teskin edecek ancak Misâk-ı Millî'dir. Bunu biz Garb'a olduğu gibi Şark'a da aynı suretle ifham etmek (anlatmak) isteriz ve ancak Misâk-ı Millî dairesinde Türk yaşayabilir. Çünkü asgari olmak üzere ta'ayyün etmiş oluğu esasat bunda mündemiçtir. Bu Misâk-ı Millî artık bizler için iman halini almıştır.

Çünkü bütün millet bu Misâk-ı Millî'ye ahdetmiştir. Malûm-ı âliniz olduğu vechile, Türk ölür, sözünden dönmez.

Bu dakika Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Hazretleri'ne bir hitapta bulunacağım. Kendilerine gerek kendi namına ve eğer münasip görürseniz Meclis-i Ali namına : Paşa Haretleri! sarsılmak bilmeyen imanınız, bugün Âlem-i İslâmı kurtaran şu muazzam orduyu teşkil eylemiştir. Bu, mahza zât-ı âlinizin göstermiş olduğu müezzir meyanında bulunuyor ve tarih, nâm-ı âlinizi hattı-zerrin (altın yazı) ile yazacaktır. Yalnız, gerek bendeniz ve gerek rûfeka-yı muhterememizin teşekkürat ve tebrikâtımızı kumandan paşalara diğer bütün ümerâya ve bahusus Mehmedciklere lütfen iblağ buyurunuz (Alkışlar)"⁴¹⁶

⁴¹⁶) TBMM.ZC. IX, (2.4.1337), sh. 322-323.

L. Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) Kurulması Hakkında Görüşmeler

Mustafa Kemal Paşa, yeni bir devlet düzeni kurma yolundaki aşamaları gerçekleştirebilmek için, kendi kendine başkent olmaya başlayan Ankarada'ki devlet kuruluşlarını tamamlamaya çalışıyordu.⁴¹⁷ Bu devlet kuruluşlarından birisi olan Şûrâ-yı Saltanat (Danıştay) İstanbul'un işgaliyle işlevini kaybetmiş, iş göremez bir hale gelmişti.

Şûrâ-yı Devlet hakkındaki ilk görüşmeler TBMM'nde 29 ve 31 Ocak 1921'de ele alınmış, bu konudaki kanun tasarısı meb'uslar tarafından reddedilmişti ve yeniden düzenlenmek üzere encümene havale edilmişti.⁴¹⁸ 16 mart 1921'de TBMM'nde Şûrâ-yı Devlet teşkili hakkındaki Adliye ve Dahiliye Encümenlerine aid Kanun lâyihası tekrar görüşülmeye başlandı. Kanun tasarısı üzerinde lehte ve aleyhte bulunanlar oldu ve birçok delil getirdiler.⁴¹⁹ Bu konuda söz alan Celâleddin Arif Bey, Şûrâ-yı Devlet kurulmasını isteyen şu konuşmayı yaptı :

"Celâleddin Arif Bey (Erzurum) - Efendim, Şûrâ-yı Devlete lüzum var mıdır, yok mudur meselesi öteden beri Meclis-i Âlinizde münakaşa edilen bir meseledir. Fakat elimizdeki kavanin mevcut bulundukça tabiidir ki, Şûrâ-yı Devlete lüzum vardır. Şûrâ-yı Devlet; yalnız me'mûrîn muhakematı ve imtiyazatla uğraşmaz. Şûrâ-yı Devletin gayet mühim bir vazifesi vardır ki, onu da nazar-ı dikkatten dûr (uzak) tutmamak lâzım gelir. O da, bilcümle ittihaz edilen mukarrerat-ı idariyenin (idarî kararların) doğrudan doğruya istinaf veya temyiz mevkiini işgal eder. Bir me'mur veya bir şahsın hakkında verilmiş olan idarî bir karar, ancak orada istinaf edilebilir ve hey'et-i umûmiyesi ile de temyiz olunabilir. Şûrâ-yı Devleti kaldırdığımız zaman, halkın elinden de büyük bir mercii kaldırmış oluruz. Şûrâ-yı Devlet'in bâzı hususatta da istişâri mahiyette kararlar ittihaz ettiği malûmdur. Fakat o suretle olur ki, bakarsınız ki, İstanbul'da Sadrâzam isterse Şûrâ-yı Devletin istişâri surette vermiş olduğu mukarreratı kabul etmez, fakat Meclis-i Âlinizden ve en güzide zevattan olmak üzere intihâb edeceğiniz değerli arkadaşlarımızın bu tarzda vermiş olduğu bir kararı, Hey'et-i vekile kabul etmediği takdirde Meclis-i Alinin vaziyeti nasıl olacaktır? Demek ki, bu gibi hususatta Şûrâ-yı Devleti işe karıştırmak doğru değildir.

"Diğer bir mesele daha var : Şûrâ-yı Devlet teflif-i kanunîsi Adliye ve Dahiliye encümenlerinde tetkik edilmiştir. Bu meseleyi ehline tevdi' ederek

⁴¹⁷) Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru (1921-1922), Ank. 1971, sh. 121.

⁴¹⁸) TBMM.ZC. VII, (29.1.1337), sh. 417-430.

⁴¹⁹) TBMM.ZC. X (16.4.1337), sh. 8-12.

halletmek daha doğru olur."⁴²⁰

Celâleddin Arif Bey'in konuşmasından sonra Trabzon Meb'usu Ali Şükrü Bey söz aldı: ".. Şûrâ-yı Devlet teşkilâtı, her şûbe-yi idarede yaptığımız gibi, İstanbul'daki teşkilâtı taklitten ibarettir. Fakat buna bizim bütçemiz kâfi gelmez" diyerek Şûrâ-yı Devletin yaptığı işi şu anda meclisin yaptığını belirtti ve Şûrâ-yı Devlet kurulmasına karşı çıktı.⁴²¹

Adliye Vekâleti Vekili Hafız Mehmed Bey'in uzun bir konuşma ile Şûrâ-yı Devleti savunmasına rağmen bu konudaki tasarı reddedildi.⁴²²

⁴²⁰) TBMM.ZC. X (16.4.1337), sh. 12-13.

⁴²¹) TBMM.ZC. X (16.4.1337), sh. 14.

⁴²²) TBMM.ZC. X (16.4.1337), sh. 17.

M- Meb'uslara Ait Resmî Evrakların ve Mektupların Sansüre Tâbi Tutulmaması Hakkında Sözleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Meb'uslara ait haberleşmelerin sânsüre tabî' tutulmaması hakkındaki ilk karar 4 Haziran 1920'de alınmıştır.⁴²³ Buna rağmen bu karara pek uyulmuyordu. Bu sebeple Çorum Meb'usu Dursun Bey 28 Nisan 1921 tarihinde meclise bir takrir sunarak, resmî evrakların ve mektupların sansüre tabî' tutulmamasını istedi.⁴²⁴

Dahiliye Vekili Atâ Bey, bu karara uyulacağına dair te'minat verdi. Fakat bu meb'usları tatmin etmedi. Söz alan Celâleddin Arif Bey bu konuda şunları söyledi :

"Celâleddin Arif Bey (Erzurum) - Efendim, Dahiliye Vekili Atâ Beyefendi'nin burada vaidlerini Meclis-i Aliniz senet ittihaz eder ve kendilerine de bittabî' teşekkür ederiz. Fakat bu vesileden istifade kendilerine ayrıca bir ricada bulanacağım.

"Malûm-ı âliniz, Meclis-i Ali meb'usların mektuplarının sânsür edilmemesi hususunda birkaç defa karar verdi, bu karar defa'atle tebliğ edildi. Fakat sansür me'murlarına bu kararı kabul ettirmek imkânsızdır.

"İşte bendenize gelen üç tane mektup, bunların hepsinin üzerinde sansür edildiğine dair lâzım gelen mühürler ve sair işaretler mevcuttur. Mâdemki Meclis-i Âlinizin bir kararı vardır, bu me'murlar şimdiye kadar tecziye edilmemiş. Bunların tecziye edilmesini ve bir daha böyle bir harekete taseddi etmemeleri (başvurmamaları) için tedabir-i şedidenin ittihazını Dahiliye vekâletinden rica ederim.

"Başka birşey daha arzedeceğim efendim: Adliye Vekâletinde bulunduğum zamanda Denizli Vak'ası'nda Demirci Mehmet Efe'yi şikayet eden bir adliye me'murunun Adliye Vekili'ne yazmış olduğu mektup sansür tarafından açılmış ve içinden birçok kelimât mürekkeple karalanmıştır. Onun için bilhassa istirham ederim. Sansür me'murları hakkında lâzım gelen şiddeti gösterebilir ve Meclis-i Âli'nin bu babta ittihaz ettiği kanunu icrâ etsinler. bunu ayrıca istirham ederim."⁴²⁵

Bunun üzerine Atâ Bey, bunu yapanları araştıracağını ve meb'uslara gelen mektuplar ve evrakın hiçbir vakit sansüre tâbî' olmadığını belirtti.⁴²⁶

423) Düstur I, Tertip III, sh. 10, karar No: 19.

424) TBMM.ZC, X, (28.4.1337), sh. 181-182.

425) TBMM.ZC, X, (28.4.1337), sh. 133.

426) TBMM.ZC, X, (28.4.1337), sh. 134.

N- Türkiye'de Tanzimat'tan Buyana Yapılan İslahatlar Hakkındaki Fikirleri

Adliye encümeni, 30 Nisan 1921'de Edirne Vilayeti Adliye Teşkilâtı Kanunu'nun altıncı maddesinin değiştirilmesi konusunda bir kanun mazbatasını meclise sundu.⁴²⁷ Bu mazbatanın izahını Adliye Encümei Reisi Olarak Celâledin Arif Bey üstlendi. İzahında, kanun ta'diline dair açıklamalar getirirken Türkiyede'ki değişiklikleri de şu şekilde izah ediyordu :

"Celâleddin Arif Bey (Erzurum) - Efendim, bu kanun doğrudan doğruya bir hâkim-i münferit meselesidir. Daha doğrusu ileride yapacağımız ıslahat-ı adliyeye şimdiden bir zemin ihzar ediyor ve encümenimizde derdest-i tetkik (incelemede) bulunan hakim-i münferit kanunu çıkıncaya kadar halkı, bir derece daha hakim-i münferit usulüne alıştırmak ve halk arasında lâzım gelen teshilatı ibraz etmek lâzım geldiğinden bunu encümenimizin ma'aş-şükran kabul eylemiştir. Malûm olduğu üzere bir kanunun pâyidar olabilmesi için o kanunun milletin örfüne, te'amülüne (yaşantısına) muvafık olmayan kavanin bi't-tabî' payidar olamaz. Bizdeki kanunları ele alacak olursak ale'lekser (ekseriyetle) görürüz ki; bu kanunlar gerek Ceza Kanunu ve gerek Ceza Mahkemeleri usulû vesâire, bunlar doğrudan doğruya Fransız Kanunlarından harfiyen tercümedir. Esas itibariyle bu gibi kanunları tatbik edebilmekte şimdiye kadar birçok müşkülât gördük. Fransızların Paris'te tatbik ettikleri bir kanunu biz Türkler aldık, Dersim Dağlarında veyahut Ankara'da tatbik çalıştık. Düşünmedik ki, o kanun Fransızlar tarafından Fransızlar için yapılmıştır. Hiç bir zamanda Fransızlar düşünmemişlerdir ki, birgün Türkler bizim kanunumuzu harfiyen tercüme edeceklerdir ve onun için Türklerin örfüne, te'amülüne muvafık olabilecek bir kanun yapalım.

"Bit-tabî' o da varid-i hatır olamazdı (düşünülemezdi). Onun için biz bugün ne dereceye kadar kendi te'amülümüze yaklaşacak, kavanin (kanunlar) yapacak olursak şüphesiz ki memleketimiz bi't-tabî' o derece müstefid olur. Biraz maziye dönersek görürüz ki, bizde vaktiyle tek bir hakim vardı. O hakimın vazifesi, şer'î, hukukî, cezaî ve hatta belediye aîd meseleleri halletmektir, hâkim bu salâhiyetlere malik bulunuyordu. Ve onları da istediği vechile tatbik edebiliyordu.

"Memleketimizde ıslahat-ı adliye yapmak istedik, fakat ma'alesef şurasını Meclisi Alinize hatırlatmak isterim ki, ıslahat kelimesi bizde öyle bir mânaya

⁴²⁷) TBMM.ZC, X, (30.4.1337), sh. 159-160.

şamildir ki, mevcudu yıkmak ve yerine ne olduğunu ve ne netice vereceğini bilmediğimiz bir şeyi ikâme etmektir (koymaktır). Ta tanzimat zamanından bugüne kadar yapılan ıslahatın kâffesini böyle nazar-ı tetkikten geçirecek olursak aynı esâstın tatbik edildiğini, yani mevcudun yıkıldığını ve yerine ne netice vereceğini bilmediğimiz birşeyin ikâme edildiğini görürüz. Baktık ki, memleketimizde adliyemiz fenâ gidiyor. Ounun ıslah çaresini düşüneceğimize Avrupa'da iyi gidiyor, Avrupa'daki kavanini alalım, lisanımıza nakl edelim ve memleketimize tatbik edelim dedik ve onları tercüme ettik. Tabike başladık.

Bunu bir ufak misal ile izah edeceğim: Avrupa'nın meşhur vapur kumpanyalarını (şirketlerini) görüyoruz. Meselâ Almanlar İmparator Faterland isminde iki tane vapur yaptılar. Herşeyi mükemmel, saatte 25-30 mil giderler. Biz de baktık bir baca, bir tekne vapur oluyor. Biz de idare-i mahsusa yaptık. Fakat bizim de idare-i mahsusa vapurlarımız saatte 4 mil giderdi. Onları ise 25 veyahut 30 mil gidiyordu. Demek ki, yalnız bacayı benzetmek, tekneyi benzetmek kâfi değil, içindeki alât ve edavâtını da ona göre ihzar etmek ve onun gibi tatbik etmek lazım gelir. İşte biz bunu yapamadık, çünkü yapamadığımızın en büyük sebebi, o kanunlar milletin ruhundan neba'an etmemiş (doğmamış) kanunlar olduğundandır. Onun için bunu iyi bir şekilde tatbik edemedik, tuttuk bir takım mehakim-i nizamiye teşkil ettik. Bu mehakim-i nizamiyenin teşkilinden sonra ne oldu bilirmisiniz? Evvelkini ıslah etmediğimiz için bir ikilik husûle geldi. Mehakim-i şer'iyye, din mahkemesi oldu. Mehakim-i nizamiye dünya mahkemesi oldu. Aynı esasatı ma'arifimizde de gördük. Medreselerimiz lâzım geldiği veçhile ıslah edilmiş olsaydı birer dârü'l-fünun (Üniversite) haline inkılâb edebilirdi. Onun yanına getirdik, bir Ma'arif-i Umumiye Nezareti yaptık. Birisi dünya mektebi oldu, birisi din mektebi oldu. Bu ikiliği herhalde ortadan kaldırmak ve izâle etmek lâzım gelir.

"Onun için bugün Meclis-i Alinize teklif edilen bu kanun işte bu maksada vâsıl olabilmek için ilk adımı atmıştır. Ve zannederim ki, Meclis-i Alinizin de zaten öteden beri hâkim-i münferit meselesi için gösterdiği inhimak (ilgi) ile bunu hemen kabul eder ve memleketimizde ve yakînen hüsn-i neticeler verir."⁴²⁸

Tek hâkimlik ile ilgili bu konuşmadan sonra, TBMM 117 numaralı kanunu teşkil edecek olan bu teklifi kabul etmiştir.⁴²⁹

⁴²⁸) TBMM.ZC, X, (30.4.1337), sh. 161-162.

⁴²⁹) Bu kanunun tam metni için bkz. Düstur II, Tertip III, sh. 26.

O- Celâleddin Arif Bey'in Avrupa Seyahati

21 Şubat 1921'de başlayan Londra Konferansı'nda Ankara Hükümetini Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki Hey'et temsil etmişti. Görüşmeler neticesinde bir anlaşma sağlanamayacağını anlayan Bekir Sami Bey, İtilâf Devletleriyle ayrı ayrı anlaşma yoluna gitti ve bunu da başardı. 9 Mart'ta Fransızlarla, 12 Mart'ta İtalyanlarla birer mukavele imzaladı. 16 Mart'ta da İngilizlerle esirlerin mubadele edilmesine dair bir anlaşma yapan Bekir Sami Bey 17 Mart'te Londra'dan ayrıldı.⁴³⁰ Bekir Sami Bey, Misâk-ı Millî aleyhine yaptığı bu anlaşmalarla Yunanistan ve İngiltere'yi Fransa ve İtalya'dan ayırmıştı, fakat yapılan anlaşmaların Ankara'da kabul görmemesi ve kendisinin Hariciye Vekilliğinden alınarak yerine Yusuf Kemal Bey'in Hariciye Vekâletine tayini⁴³¹ Fransa ve İtalya tarafından pek hoş karşılanmamış, onları Yunanistan tarafına yanaştırmıştı.⁴³²

1 Nisan 1921'de kazanılan II. İnönü Zaferiyle, aleyhimize dönmüş gibi görünen siyasî durumumuz, Avrupa'da düzelmeye başlamış ve özellikle Fransa ve İtalya'dan barış için görüşme teklifleri gelmeye başlamıştır. Siyasî durumumuzun Avrupa'da bu merkezde olduğu bir sırada. Erzurum Meb'usu Celâleddin Arif Bey Türkiye Büyük millet Meclisi'ne verdiği bir yazı ile "Marienbad Kaplıcaları'nda tedavi görmek üzere dört ay izin verilmesi"ni istiyordu. Celâleddin Arif Bey'in me'zuniyeti 12 Mayıs 1921'de TBMM'nce kabul edildi.⁴³³

Celâleddin Arif Bey, 1921 yılının Kasım ayına kadar Avrupa'da bulundu. Marienbad Kaplıcaları aslında bir bahane idi. Onun esas vazifesi, Roma'da ve Paris'te, gayri resmî olarak siyasî görüşmelerde bulunmak, Avrupada'ki siyasî durum hakkında Ankara'yı bilgilendirmektir. Celâleddin Arif Bey, daha öncede (1918 yılında Talat Paşa ile birlikte) aynı görevi yerine getirmiş, Avrupa'da tahsil görmüş tecrübeli bir kimse idi.

Celâleddin Arif Bey, Ankara'ya bir ziyaret için gelmiş olan Mısır Prensesi Kadriye Hüseyin ile birlikte 14 Mayıs 1921'de Ankara'dan ayrıldı. 15 Mayıs'ta Alayund'da bulunan İsmet Bey'i ziyaret ederek⁴³⁴, Eskişehir, Afyon Karahisar, Burdur üzerinden Antalya'ya geldiler. Celâleddin Arif Bey'in Avrupa seyahati

430) Jaeschke Gotthard, Kronoloji II, sh. 143-145.

431) Nutuk II, sh. 587-593.

432) Salahî R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Ank. 1991, sh. 157-158.

433) TBMM.ZC. X (12.5.1337). sh. 280.

434) Jaeschke Gotthard, Kronoloji I, sh. 151.

Kadriye Hüseyin ile birlikte geçecekti.⁴³⁵

Antalya'dan vapurla hareket eden Celâleddin Arif Bey 24 Mayıs'ta Rodos'a vardı. Buradan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Rodos'a kadar geçen seyahatini anlatıyor, burada bir hafta kalmak zorunda olduğunu, Rodos Valisi ile bir görüşme yapacağını ve bundan sonra elde edeceği bilgileri düzenli olarak göndereceğini belirtiyordu.⁴³⁶

Bu arada Bekir Sami Beyde 20 Mayıs'ta Ankara'dan ayrılmış ve siyasî görüşmelerde bulunmak üzere Roma'ya gelmişti. Celâleddin Arif Bey Roma'da İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ve diğer liderlerle görüşmelerde bulundu. Roma'dan Paris'e geçerek siyasî görüşmelerine devam etti. 3 Temmuz 1921'e kadar yaptığı görüşmeleri ihtiva eden bir telgrafı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdi. 3 Temmuz tarihli olan mektup şudur :

"Paris'te Celâleddin Arif Bey'den Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Hotel Continental, Paris

3 Temmuz 337

Elma'ruzdur.

Roma'da Kont Sforza ve diğer rical-i siyasiye ile vuku' bulan mülâkatımı müşir arızamı takdim eyledikten sonra Roma'ya muvassalatımı haber alan Fransa Gazeteleri Paris'e de gideceğimi yazdıklarından ve bunun da bir dâvet olduğunu anladığımdan Bekir Sami Bey ile ba'del-müşâvere Paris'e geldim. Bekir Sami Beyefendide benden birgün sonra muvasalat eyledi. Müşârû'n-ileyh Reis-i Hükûmet Mösyö Briand bendenizle de görüşmek arzusu izhar eylemiş ve Cuma günü kable'z zeval saat on buçukta kabul edeceğini bildirmiş idi. Tâyin edilen zamanda Hariciye Nezareti'ne gittim ve müşârû'n-ileyh tarafından gayet mültefitâne bir surette kabul edildim. Briand ile mülakattan evvel Hariciye Nezareti'nin doğrudan doğruya

⁴³⁵) Kadriye Hüseyin, Celâleddin Arif Bey hakkındaki intibalarını şöyle dile getirmektedir: "O, Mısır ve Türkiye'de çok tanınmış bir avukat ve meşhur bir hukukçudur. Bana Avrupa'ya kadar yol arkadaşlığı yapacak. Celâleddin Arif Bey Avrupa'ya sadece dinlenmek ve tedavi edilmek üzere gitmesine rağmen, kendisini tamamen Hükûmeti ile İtalya arasında bir aracı olarak hizmet etmeye adanmıştı. Vatanî görevlerini yerine getirmekten hiçbir zaman geri kalmadı." Bkz. Kadria Hussein, Lettres d'Angora la Sainte, Roma 1921, s. 186 ve 227, naklen, İsmail Arar, "Halife Olmak İsteyen..." sh. 340.

⁴³⁶) Bilâl Şimşir, Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923), Ank. 1981, sh. 116-117.

vasıta-i mükâlemesi (sözcüsü) olan Temps Gazetesi Başmuharriri Mösyö Harbert iki gün evvel ikamet eylediğim otele gelmiş ve efkârımı anlamaya çalışmış idi. Mumâileyhe hakikati olduğu gibi, bütün çıplaklığıyla anlatmışım. Yani fikrimiz memleketimizde hiçbir kayd ve şarta tâbi olmaksızın hakîm-i mutlak istediğimizi ve mıntika-i nüfuz ve sâireden müctenib bulunduğumuzu (çekindiğimizi) ve hakimiyetimize ufacık bir gölge âriz olmasını istemediğimizi bildirdim*. Yalnız harb etmek için silaha sarılmadığımızı ve harbin sulha vasıl olmak için bir vasıta olduğunu ve arzumuz dairesinde bir sulh yapıldığı anda şarkta en büyük âmil-i sulh ve sâlah olacağımızı söyledim. Cevâben, Fransa da bu hususta bizimle hem fikir olduğunu ve mıntika-ı nüfuzdan vazgeçtiğini ve ancak memlekette bir takım müfrid nasyonalistlerin yeni hudud meselesine itiraz edeceklerini söyledi ve bu cihetten olduğunu bildirdi. Kendisine cevaben Misâk-i Millî hududu Fransa'nın izzet-i nefsinin vikaye (muhafaza) maksadıyla İskenderun olduğu halde hükûmet tarafından yapılan teklifâtta bu şehirden bahs olunmadığını halbuki içeri tarafta Kerkük ve Süleymaniye sancakları da Misâk-i Millî hududunda bulundukları için onlarla nokta-i teması muhafaza edebilmek gayesiyle hududumuzu şömendöfer hakkından epeyce aşağı itirmek mecburiyetinde bulunduğumuzu ve herhalde bu iki sancağı İngilizlere bırakmayacağımızı söyledim. Bu verilen izahat hüsn-i te'sir icrâ eyledi. Zirâ Mösyö Briand ile görüştüğümde hudud meselesindeki müşkilâttan bahsetmeyişi ile anlaşıldı. Mösyö Briand Türkiye'nin delâlet edebilecek her türlü kuyûd ve şurûtu dercetmek Fransa'nın menafiine mugayir olduğunu ve Türkiye'nin temamisini ve istiklâlini muhafaza edecek bir formül bulunabileceğini söyledi. Fransa Türkiye'nin Avrupa'da mühim bir rol oynaması taraftarı olduğunu ve ortadan kalkın Avusturya yerine kâyim olabilecek bir Türkiye istediğini ve onunla teşrik-i mesâi arzusunda bulunduğunu ve zimmen (gizliden) bizimle bir ittifak akdedebileceğini anlatmak istedi. Rusya ile münasabatımıza nakl-i kelâm ederek Rusya'ya karşı müteyakkız bulunmamız lâzım geldiğini zirâ Rusya'nın aynı Rusya olduğunu ve Rusya'nın şimâl deniz kapandığı için artık cenûbdan istifade etmek isteyeceğini bildirdi. İstanbul'a dolan Rus, Ermeni ve Rumlardan memleketi bir an evvel temizlemek lâzım geldiğini söylediğimde bunun mühim bir mesele olduğunu ve Vrangeli Ordusu'nun bir kısım muhasımını oradan attığını ve mütebâkisini de pek yakında atacağını söyledi. Mesele hallolduktan sonra İstanbul'un temizliğinin kolay olacağını ilâve eyledi.

"Userâ meselesine nakl-i kelâm ederek görüyorsunuz ki Fransa'da efkâr-ı

*) Celâleddin Arif Bey'in bu sözleri, Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmaların te'sirini ortadan kaldırmak için bir adım sayılabilir.

umumiye'yi ne derece sizin lehinize getirdik, eğer userâ meselesi de halledilmiş olsaydı efkâr-ı umumiye büsbütün sizin bu merdâne hareketinizi daha ziyade takdir edecekti. Fakat herhalde M.Kemal Paşa Hazretlerinin bu meseleyi de bir an evvel ve hüsni surette halledeceğine eminim dedi. Kendisine yeniden Misâk-i Millî'den bahs eyledim ve hatta dedim ki bazı gazete'ler "Türkler Rumlara galip geldikçe metalibi (istekleri) arttırdılar" gibi şeyler yazıyorlar. Halbuki Misâk-i Millî'den ayrılacak değiliz. Çünkü bütün meb'uslar buna yemin etmişlerdir ve Misâk-i Milli'den ayrılamayız dedim.

"Mösyö Herbert ile şömendöfer meselesi mevzu bahs olmuş idi. Mümaileyh diyor idi ki, şömendöfer Türkiye arazisinde kalacak olursa biz ondan istediğimiz vechle istifade edemeyiz. Cevâben dedim ki, şömendöfer bir Fransa şirketi gibi kalabilir, nitekim Aydın-Kasaba hattı da bir Fransız şirketi gibi memleketimizde işlemektedir. Size lüzumu olan mahallerden birer iltihak hattı yapılabilir, bu cihetle lüzumunda şömendöferler her iki taraftan istiklâlini düşünerek ve muhafaza ederek halledebilirler. Bu ciheti de Herbert kabul etmiş olduğundan Mösyö Briand bu meseleden bahsetmedi. Kendisine hiçbir resmî me'muriyetim olmadığını fakat Fransa efkârını anlamak ve Fransa ricaliyle görüşmek ve arkadaşlarımı tenvir etmek gayesi beni Roma ve Paris'e sevkeyledi dedim. Görüştüğümüzden memnun kaldığını ve yemeğe davet edeceğini söyledi ve kırk dakikaya yakın mülâkattan sonra veda ile ayrıldı. Sabık (eski) Başvekil Mösyö Leygues ile Sabık Maliye Nazırı Mösyö Renaud ve diğer bazı mühim zevat da bulunacak ve onlara da fikir ve maksadımızı propaganda edeceğim. Daha bir takım zevat ile görüştüm. Madam Gaulis (Fransız Gazeteci) maksadımıza pek büyük hizmetler ifâ etmiştir. Mûmâileyhâyı geçen gün Meclis-i Âyan Hariciye Encümeni dâvet eylemiş ve memleketimiz ve metalibimiz (isteklerimiz) hakkında iki saatlik bir konferans vermiştir.

"Burada bendenizde hasıl olan intibaat şu veçhiledir. Fransızlar Misâk-i Millî dairesinde istiklâlimizi temin etmek şartıyla bizimle anlaşmaya müheyyardırlar. Bizi yalnız bir Asya Hükümeti gibi değil Avrupaî bir hükümet şeklinde ve kuvvetli olmak üzere gösteriyorlar ve şarkta İngiltere'ye karşı bir müttefik gibi buldurmak arzusundadırlar. Burada bizi tutanlar ve siyasetimizi takip edenler Sosyalistler ile Katolikler ve Muhafazakârlardır. Fransızlar İngilizlerden tehâşi eylediklerinden şimdi Türkiye ve Amerika ile bir ittifak yapmak fikir ve niyetinde bulunuyorlar. Bu fikrin en büyük saik'leri askerlerdir ki başlarında Fas'da Umumî Vali ve Kumandan olan Mareşal Lyautey vardır. General Gouraud, Mareşal Franchet d'

Esperey ve Erkân-ı Harbiye Umumiye de bu fikirdedir. Fransa'nın Papa ile uzlaşması ve Roma'ya Papa nezdinde bir hey'et-i sefaret göndermesi de cihet-i askeriye'nin tazyiki ile olmuştur. Bugün katoliklik hâkimdir. Fakat katoliklerin tâkip eyledikleri siyaset Protestanlar ile taban tabana zıt bulunuyor. Protestanlar Hristiyanlık nâmına hareket ettiklerinden birçok Müslüman teb'ası bulunan ve Âlem-i İslâm'da büyük bir rol oynamak isteyen Fransa ve Katolikleri Hristiyanlık Âlem-i İslâm'ın düşmanı olduğunu göstermek istiyorlar. Hristiyanlık nâmına hareket eden Protestanlar ve bhusus İngiltere İslâm ve dostluğunu gaibedecek ve yeirne kendileri seçecek fikrindedirler. Onları bu fikirde bırakalım. Biz bu fikirden ne dereceye kadar istifade etmek mümkün ise o istifadeyi yapalım. Yunanlıların mevkii hergün daha ziyade düşüyor. Paralarla her gazeteye müracaat ediyorlar. Fakat ma'almemnuniyye iki-üç gazeteden ma'ada açık kapı bulamıyorlar. Hüsn-i surette tedvir-i umûr edildiği ve iyi bir siyaset tâkip edildiği takdirde birçok istifade mümkündür. İşte bir haftalık mülâkatların neticesinde bâlâda (yukarıda) dermeyan eylediğim efkârı edinebildim. Bu hafta zarfında göreceğim şeyleri ve edineceğim efkârı da hafta nihayetinde yeniden arzederim.

"İtalya'da bulunduğum esnada göndereceğim mektupta Kont Sforza (İtalya Dışişleri Bakanı)'nın ehemmiyetli bir sözünü yazmayı unutmuşum. Müşarû'n-ileyh demiş idi ki : Fransa ve biz İngiltere'ye borçlu olduğumuzdan lâzım geldiği kadar İngiltere'ye kafa tutamıyoruz, İngilizler hemen imzalamış olduğumuz senetlerin ucunu gösteriyorlar. Nitekim İngiltere de Amerika'ya karşı öyledir. Bu babda vaki olan itirazıma; yok yok mesâil-i mühümmede (mühim işlerde) İngiltere' Amerika'ya boyun eğmek mecburiyetindedir ve birçok mesâilde boyun eğmiştir dedi. Bu cihetin dahi nazarı dikkatten uzak tutulmaması lâzımdır kanaatindeyim...

"Bugünlerde başlayan taarruzun (Yunanlıların Afyon- Kütahya hattına saldırmasının) bir an evvel hüsn-i surette neticepezîr olması için gece gündüz dua eylemekteyim, Cenâb-ı Hak silâhlarımıza muvaffakiyet temin eylesin. İzmit'in işgalinden dolayı da ayrıca arz-ı tebrikat eylerim. Gerek burada gerek İtalya'da Türklük büyük bir şeref kazanmıştır, göğsüm fahr ile (gururla) kabarmaktadır. Fransa'daki mevki-i devletleri gayet yüksektir. Âlem-i İslâm'daki mevki-i sâmillerinin hiçbir veçhile tezelzüle uğramamasını ve bunun İslâmlar için gayet parlak bir netice vereceğini söylüyorlar. Hacı Akif Paşa hafidi (torunu) İsmail nâmında, Harb-i Umumi'de ve şimdi de Yunanlılara casusluk eden bir alçak iki gün evvel Eclâir Gazetesi'nde yazmış olduğu bir makalede Anadolu'nun Hilâfet aleyhinde

bulunduğunu gören gayet mühim bir zat bendenizden malumât istedi. Bütün kuvvetimle red eylediğim gibi o edepsiz çapkının mahiyetini bildirdim ve o zat da mezkûr encümenleri tatmin eyledi. Bâki muvaffakiyatı devletlerine duâhân olduğumu arz ile hatim-i güftâr eylerim. Efendim.

Erzurum Meb'usu

Celâleddin Arif⁴³⁷

(imza)

Celâleddin Arif Bey'in bir haftalık bu faaliyet raporuna Mustafa Kemal Paşa şu cevabı vermiştir :

"Celâleddin Arif Beyefendi'ye,

Azizim efendim,

Paris'ten irsal buyrulan 3 Temmuz tarihli mektubunuzu kemâl-i dikkatle okudum. Ricâl-i siyâsiye ile vuku' bulan mükâlemat-ı hususiyenizde memleketimizin lehine istihsâline çalıştığınız müsaid cereyanlardan dolayı hâsseten teşekkür ederim.

"Fransız mesâili tasvir buyurduğunuz hutut-ı esâsiye yakın bir şekilde henüz müzâkere edilmekte berdevamdır. Ahiren Paris'e gitmek mecburiyetinde bulunan Franklin (Bouillon) ve yakında avdet etmesi ve nukut-ı nazarımıza (görüşlerimize) bir derece daha tekarrüb etmeleri halinde bu işin hüsn-i suretle neticelenmesi me'mûldür. Orada yakından tetkik edebilmek fırsatında bulunduğunuz siyâset-i umûmiye . hakkındaki malumat ve mütaleat-ı âliyeniz ile birlikte iş'ar buyurmanızı ricâ eyler teyid-i muvânât ederim efendim :

TBMM. Reisi

Mustafa Kemal ⁴³⁸

Yunanlıların Kütahya-Eskişehir Savaşı'nı galibiyetle neticelendirmeleri sonucu, 17 Temmuz'da Kütahya, 19 Temmuz'da da Eskişehir düşmüş ve Türk kuvvetleri 25 Temmuz 1921'de Sakarya'nın doğusuna çekilmek zorunda kalmıştı. Bu sırada Celâleddin Arif Bey Paris'ten Mustafa Kemal Paşa'ya şu mektubu gönderiyodu :

"

Paris, Hotel Continental

8 Ağustos 1921

437) Bilal N. Şimşir, Atatürk ile Yazışmalar I, sh. 119-125.

438) Bilal N. Şimşir, Atatürk ile Yazışmalar I, sh. 125.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mutafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Paşam Efendim,

1. Yunanlıran taarruz-ı kelbâneleri (köpekçe saldırıları)nın kahraman ordumuzun himmetiyle ve inayet-i Hakla pek yakın bir zamanda kırılacağına ve başlarında zât-ı Devletleri olduğu halde dâhi kumandanlarımız tarafından pek yakın bir zamanda müzmahil ve perişan edileceğine kanaat-ı kâmile bulunduğunu burada her tarafta ilân eylemekteyim. Her nekadarkı mukaddes topraklarımızın hain düşmanın pây-ı levsi (pis ayakları) altında bir zaman-ı muvakkat için daha kalmasına, daha doğrusu çinenmesine müte'essif isem de inşaâllah yakında netice-i hasene elde eder etmez iktisab edilmiş olan muzafferiyetle bu te'essüf mübeddel-i sürur olacaktır (mutluluğa dönecektir).

Yalnız şurasını rica edeceğim ki yazılacak olan tebliğlerde "İngilizler tarafından verilen alât ve mühimmat-ı harbiyeyi" cümlesinin ilâve buyrulmasını emir buyurunuz. Hind ile bura efkâr-ı umûmiyesi üzerine fevkâlede hüsn-i te'sir icra eyleyecektir.

2. Anadolu Ajansı bendenizin bir me'muriyet-i resmîyem olmadığını ilân etmiş. Bendeniz İtalya'ya ayak basar basmaz bir me'muriyet resmîyem olmadığını ilân eylediğim gibi, gerek bura gazetelerine, gerek İstanbul gazetelerine de memuriyet-i resmîyem olmadığını söylemiştim. Gazeteler bendenizden bu suretle bahsettikleri için zannedersem bu cihetin ilânına bir mecburiyet hissedilmiş olsa gerektir. Ma'mafih burada da ricâl-i siyasiyi ile görüştüm ve birinci arızamda uzun uzadıya bu cihetten bahseyledim. Bekir Sami Beyefendi ile birlikte Mösyö Briand (Fransız Başbakanı) ile son vukua gelen mülâket esnasında Mösyö Briand "Milliyet esası üzerine bir hatt-ı hudut çizilmesini kabul eyledi" Yalnız Mıntika-i nüfûz değil, imtiyazlardan bile bahsetmemek esasını kezâ kabul eyledi. Üserânın teatisi ve tâyin edilecek muhtelif bir komisyon vasıtasıyla tahliye esasları karargir oldu ve hatta tahliye meselesinde yalnız adamları tahliye edeceğini ve alât ve edâvet-ı harbiyeyi bırakacağını söyledi ki bize zannedersem bu zamanda gayet büyük bir muavenet teşkil edebiliyor. Meivcudiyeti Fransaca kabul edilecek olan Kafkas konfederasyonu ki "Azerbaycanlılar, Gürcüler, Ermeniler ve Şimali Kafkas Cumhuriyetlerinden müteşekkıl olacaktır." Ermenilere Türk Ermenistanı'ndan bahsetmemelerini ve Türk Ermenistanı bulunmadığını söyledi. Buradaki muhalifin kâffesinde artık açlık ve hastalık dolayısıyla Sovyetlerin mevki-i iktidarda

kalamayacakları fikri hâkimdir.

"Buraya avdet eden Franklin-Bouillon'un kendisini fevkâlede kuvvetli zanneylediğinden gayet yüksekten attığını söyleyip durmaktadır. Korkuyorum ki, bize karşı siyasetini bir dereceye kadar İngilizlere terkip eyleyen İtalya'ya Franklin-Bouillon'un sözleri üzerine Fransa'da iltihak eylesin. Zira İngilizler Silezya meselesinde doğrudan doğruya Almanları tutuyorlar ve bugün anlaşıldı ki Lloyd George Silezya'yı Almanlara vaadeylemiş. Bundan dolayıdır ki İngilizler Fransa'ya şantaj yaparak bugün toplanacak olan Konferansta (Paris Konferansı) Fransızlar üzerine icrâ-i te'sir eylesin. Herhalde fikirimce Fransızların balâda dermeyan eylediği şeraitinden istifade eylemeyiz. Bâhusus bize Adana'daki esliha mühimmatı terkeyleyecek olurlarsa kendileriyle anlaşıp bu meseleyi bitirmek nef-i memleket için lâzımdır zann-ı kavisindeyim. Fransızlar İngilizlerin efkârını tamamiyle biliyorlar. Onların fikrinde İngilizler İstanbul'u ya kendileri almak ya Yunanistan'a veya Rusya'ya vermek fikrinde buluyorlar. Bir de Fransızların hegemonyası vukua gelmemek için elden geldiği kadar Fransa'yı ikinci dereceye bırakmaya çalışıyorlar. Fransızlar, bizimle Suriye vasıtasıyla İngiltere üzerine tesir-i nüfuz edebilmek gayesini güdüyorlar. Boğazların mutlaka bizim hâkimiyetimiz altında kalmasını istiyorlar.

3. Burada Hindli Müşir Kitvay cenaplarıyla da görüştüm. İngiltere siyâsetinde büyük bir tehavvül (değişiklik) olduğunu, hatta şimdiye kadar kendileriyle beraber olan Hindistan Nâzırı Montagu'nun lisanında bir tehavvül olduğunu ve evvelce Edirne'nin bile bize verilmesi taraftarı olan merkumun bugün tehdid-i âmiz bir vaziyet aldığını bildiriyor. Bir de İngilizler Afganistan üzerine bir harbe hazırlanıyorlar olduğunu işittim. Her ne kadar Hindistan'dan çok asker bulamayacaklar ise de teyyare, bomba, uzun menzilli toplarla gazlar neşrederek Efgan (Afganistan)'ı boğmaya çalışacaklarını söyledi. Herhalde Efgan Sefiri'ne bu babda malumat verilecek olursa iyi olur zanındayım...

"İşte burada edinebildiğim malûmatı muhtasaran arzeyliyorum. Konferans bittikten sonra İtalya tarikiyle Ankara'ya avdet eyleyeceğim. Bir emr-i samileri olacak olursa Erzurumlu Nafiz Bey vasıtasıyla İstanbul'a birader-i bendenize gönderilecek bir haber birkaç gün sonra bendenizi bulur. Bâkî ordumuzun bir an

evvel müzaffer olmasına ve muvaffakiyet-i Devletlerine duağan olduğumu arzla teveccühat-ı sâmelerinin bekasını istirham eylerim, Paşam efendim.

Erzurum Meb'usu

(İmza) Celâleddin Arif"⁴³⁹

Dış politikada bu gelişmeler olurken Ankara'da endişeli günler yaşanıyordu. Özellikle Türk Kuvvetlerinin Sakarya batısına çekilmesi ve Ankara'nın boşaltılacağı sözlerinin ortalıkta dolaşmaya başlaması Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kötü bir hava estirmeye başlamıştı. Meclis'teki muhalefet bu mağlubiyete sebep olanları tahkir ediyor ve "bu harekâtın elbette bir mes'ulü vardır, onu ordunun başında görmek isterdik" diyorlardı. Bu suçlamalar karşısında Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu yetkileri üzerinde bulundurmak şartıyla 5 Ağustos 1921'de Başkumandanlığı kabul etti. Celâleddin Arif Bey bu hadiseden 17 Ağustos'ta haberdar oldu. Aynı gün gönderdiği mektupta Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik ediyor ve gelişen olayları şöyle anlatıyordu:

"

Paris

Hotel Continental, 17 Ağustos 1921

Muhterem Paşam Efendim,

... Burada konferans hitama erdi. Bizim müdafaamızda Fransa yalnız kaldı. İtalyanlar da İngilizlere çok tekarrüb ettiler (yaklaştılar). Hariciye Nezareti'nde biraz ağız değişikliği olduğu söyleniyor. Hariciye Nezareti Kâtib-i Umûmisi Berthelet -ki tamamiyle bir İngiliz adamıdır- geçenki arizamda bildirdiğim Briand'ın sözlerini umumi telâkki ederek teferruatta yine bir takım uygunsuzluklara sapıyormuş. Fakat bunun ne dereceye kadar ehemmiyetli olabileceğini şimdiden kestirmek mümkün değildir. Lloyd George'un bugünkü nutkunda Sevr Müahedesi'nin ta'dil edileceği var idi. Fakat merhumun kavlince ta'dil Yunanistan lehine olacaktır. Herhalde Yunan'a bir darbe indirip belini kırdıktan

⁴³⁹) Bilal N. Şimşir, Atatürk ile Yazışmalar I, sh. 134-137.

sonra gaye-yi millî zannedersem gayet istihsâl olunabilir. Herhalde Briand'dan istihsal edilecek malûmat-ı cedideyi (yeni bilgileri) yakında arzeylerim. İki gün sonra bendeniz de kaplıcaya gidiyorum. Bir ay sonra avdet yolunda bulunacağımı arz ile muvaffakiyet-i Devletlerine duahan olduğumu arz eylerim. Ferman.

17 Ağustos 1921

Erzurum Meb'usu

(İmza) Celâleddin Arif⁴⁴⁰

Temmuz-Ekim 1921 tarihleri arasında Avrupa'da, Ankara Hükümeti'ni temsilen Bekir Sami Bey, Cami Bey ve Celâleddin Arif Bey bulunuyorlardı. Bu şahıslar İngiltere'ye karşı İtalya ve Fransa ile bir anlaşma yapmayı amaçlıyorlardı. Yapılacak olan anlaşmalarda da göz önünde tutulması gereken hususun Misâk-ı Millî olduğu her defasında Mustafa Kemal Paşa tarafından bunlara bildiriliyordu.⁴⁴¹

Celâleddin Arif Bey Avrupa'daki bu görüşmelerden sonra, 5 kasım 1921'de Fransız Gazeteci M.Gaulis ve Dr Esat Paşa ile birlikte İstanbul'a geldi.⁴⁴² 8 Kasım'da İstanbul gazetelerine verdiği beyanatta, "Biz, Osmanlı Milleti'nin barış içinde yaşamasını istiyoruz. Şartlarımız malûmdur: İzmir'in ve Doğu Trakya'nın kayıtsız ve şartsız bize geri verilmesi, Batı Trakya'da plebisit yapılmasıdır." diyordu.⁴⁴³

440) Bilal N. Şimşir, Atatürk ile Yazışmalar I, sh. 137-139.

441) Bilal N. Şimşir, British Documents on Atatürk IV, sh. 55, Belge No: 20.

442) Jaeschke Gotthard., Kronoloji I, sh. 165.

443) Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele I, Ank. 1987, sh. 420 (d.not: 59).

Ö. Gazilerin Durumu ve Meclis'teki Konferansları

17 Kasım 1921 günü Gümüşhane Meb'usu Hasan Fehmi Bey Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdiği kanun teklifinde, Reji bey'ine (tütün ve içki satış şirketleri) me'murluklarının mâlul gazilere verilmesini istiyordu.⁴⁴⁴

Avrupa'dan yeni dönmüş olan Celâleddin Arif Bey, meb'usların hoşgeldin manasına gelen alkışları arasında kürsüye geçti. Konuşmasında, dünyanın her tarafında vatanın müdaafası zımmında âzâ-yı bedeniyelerini kaybedenlerin taltif edildiğini, onların mahrum oldukları âzâlarına bedel olarak maddi bir refah temini için çalışıldığını, Avrupa'da bu defaki bulunuşunda Fransa ve İtalya'da malul gaziler için çok şey yapıldığını gördüğünü ve bunların yanında bizim tütün beyiyesi konusuyla te'min edeceğimiz menfaatin pek küçük kalacağını söyleyerek, bu kanun teklifinin kabul edilmesini istedi.⁴⁴⁵ Kanun teklifi 19 Mart 1921 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edildi.⁴⁴⁶

Celâleddin Arif Bey, Avrupa'daki siyasî olayların çok hareketli ve çok önemli olduğu şu dönemde bzzat olayların içerisinde bulunmuş ve olayları yakından tâkip imkânı bulmuştu. Edindiği intibâları ve siyasî havayı da meb'uslara konferanslar vererek anlatmaya çalışmıştır. Bu amaçlı olan ikinci konferansında, Avrupa'da bulunduğu müddetçe siyasî liderlerle, generallerle yaptığı mülâkatlarından ve Avrupa'da lehimizde hâsıl olan son cereyanlardan bahsetmiştir. Özellikle, Fransa'da ileri gelenelerin Türklere karşı olan dostâne temayüllerinden ve İtalya'daki siyasî durumun gidişatından söz etmiştir.⁴⁴⁷

444) TBMM.ZC. XIV, (17.11.1337), sh. 248.

445) TBMM.ZC. XIV, (17.11.1337), sh. 249.

446) TBMM.ZC. XIV, (19.11.1337), sh. 268.

447) Yeni Gün, 24 Teşri-i sâni 1921, sh. 2.

**P-İ'tilâf Devletlerinin İstanbul'da Kurdukları Askerî
Mahkemelerin Protesto Edilmesi**

İstanbul'un işgalinden sonra, İ'tilâf Devletleri kendi hükümlerini istedikleri gibi uygulayabilmek ve işgallere karşı direnen askeri yetkilileri tutuklayabilmek için askerî mahkemeler kurmuşlardı. Celâleddin Arif Bey Avrupa'dan dönüşünde, İstanbul'dan geçerken bu mahkemelerin durumunu görmüş ve bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İ'tilâf Devletlerinin protesto edilmesine dair bir takrir vermiştir. Bütün Meb'uslarca kabul edilen takrir şudur :

" Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesi'ne

Geçenlerde İstanbul'dan mürûr eylediğimde Düvel-i Mütelifi'nin bir takım askerî mahkemeler ihdasıyla hakimiyet-i Milliyeye gayet acı ve ağır darbe indirdikleri mesmu'um oldu (işittim). İşbu askerî mahkemelerin işgal-i askerîden mütevellid olduğu (askerî işgalden meydana geldiği) ve işgal-i askerinin ise Mondros Mütârekenâmesi ahkâmından bulunduğu dermeyen eyleyen Düvel-i Mu'telif, zannımca gayet büyük bir zühûlde bulunuyorlar Mondros Mütârekenâmesi hiçbir vech ve suretle Düvel-i Mu'telifiye işgal hakkını vermediği gibi ahali-i İslâmiyenin hissiyatını rencide edecek ve askeri polisleriyle zavallı ahaliyi harekât-ı keyfiyeye tâbi tutacak bir salâhiyat bahşeylememiştir 16 mart 1336 tarihindeki işgalde Mütâreke Ahidnâmesi gibi zülvecheyn bir muahedeye tâbi belki yek cihet olmak üzere hukuk-ı düvel kavaid-i esasiyesine (esas kaidelerine) indirilmiş gayet acıklı bir darbedir. Mu'telife'nin harekât-ı keyfiyelerine bir nihayet vermeleri ve Mondros Mütâreke Ahidnâmesi ahkâmına avdet eylemeleri lüzûmunun kendilerine bildirilmesini ve keyfiyet-i işgalin Meclis-i Âli nâmına bir daha protesto edilmesini teklif eylerim.⁴⁴⁸

⁴⁴⁸) TBMM.ZC., XIV, (26.11.1337), sh. 339.

IV. BÖLÜM

CELÂLEDDİN ARİF BEY'İN ROMA MÜMESSİLLİĞİ

A. Roma Mümessilliliğine Ta'yini

Celâleddin Arif Bey'in Avrupa'dan döndüğü 1921 yılının Kasım ayında, Türk ordusu Sakarya'da Yunanlılara büyük bir darbe vurmuş ve bunun neticesinde de Fransa ile bir anlaşma yapılmış bulunuyordu. Sakarya Zaferi'nden sonra Batılı devletlerin Türkiye hakkındaki düşüncelerinde değişiklik oldu. Özellikle İngiltere'de Yunanistan aleyhine olan görüşler çoğalmaya başladı. Ayrıca, Ankara Andlaşması İtilâf Devletleri arasında büyük bir gedik açılmasını sağlamış, İngiltere ve Fransa arasında dış politika konusunda anlaşmazlığı körüklemiştir.

Bütün bu gelişmelere rağmen Yunanlılar Anadolu'dan tamamen atılamamıştı. Madden ve mânen tükenmiş olan düşmanın takip edilip son darbenin vurulması teklifleri karşısında beklemeyi, ortamı değerlendirmeyi ve hazırlanmayı tercih eden Mustafa Kemal Paşa, bu dönemde Avrupa Devletleri ile ilişkilere büyük bir önem verdi. Bu sebeple bazı siyasî temsilcileri görüşmelerde bulunmak ve siyasî durumu anlamak için Avrupa'ya gönderdi.⁴⁴⁹ Avrupa ile siyasî ilişkilerinin Türkiye için son derece önemli olduğu böyle bir zamanda Celâleddin Arif Bey Roma Mümessilliliğine tâyin edildi.

Celâleddin Arif Bey'in bu sıralarda Avrupa'daki siyasî duruma önem vermesi, Avrupa Seyahati sırasındaki başarılı girişimleri onun bu göreve tayinine bir sebep teşkil eder. O'nun Avrupa'daki siyasî teşebbüslere önem verdiğini şu sözleri ortaya koymaktadır :

"-Lloyd George, biz Yunanlılara esliha ve cephane vermiyoruz. Yunanlılar bunları hususî tüccarlar vasıtasıyla te'min ediyorlar. Halbuki benim tetkikatım buna muhaliftir. Propaganda meselesinde, Yunanlıların Paris'te büyük bir büroları var, en büyük adamlarını bu işte kullanıyorlar. Halbuki bizim bu gibi teşkilâtımız yok. Bizzat çalışanlara da direktif vermiyorlar. Hattâ Sakarya muhaberâtı'nın tarz-ı cereyanını bile mahallere bildirmemişlerdir. Propaganda için evvelâ paraya ve hariç için de dahilde belli propaganda merkezlerinin teşkiline ihtiyaç vardır."⁴⁵⁰

Celâleddin Arif Bey'in bu konuşması, Avrupa'ya yeni ve aktif temsilciler

⁴⁴⁹) Nutuk II, sh. 645-646.

⁴⁵⁰) TBMM.GCZ. II, (14.12.1337), sh. 486.

gönderilmesinin gerektiğini ortaya koyuyordu. Mustafa Kemal Paşa için de Celâleddin Arif Bey'in Roma'ya tâyni çok münasipti. Böylece hem onun siyasî tecrübelerinden istifade edilecek, hem de bir muhalif ortadan kaldırılmış olacaktı.⁴⁵¹

Celâleddin Arif Bey'in Roma mümessilliğine Câmi Bey'in yerine tâyin tezkeresi 7 Ocak 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okundu. Bu tezkere üzerine söz alan Celâleddin Arif Bey şöyle konuştu :

"Celâleddin Arif Bey (Erzurum) - Arkadaşlar, Hey'et-i Vekile-i muhteremenin deruhte-i âcizeye tefviz buyurduğu me'muriyeti alkışlarla kabul eylediğinizden dolayı teşekkürle mukabele etmek borcumdur. Şimdiye kadar cümle rûfekamın da malûmu olduğu üzere, ben vatanımdan başka bir şey düşünmem. Burada nasıl ifâ-yı vazife eylemiş isem orada iken de aynı suretle ifâ-yı vazife edeceğime kani' olunuz (Alkışlar).⁴⁵²

Bu suretle Roma Mümessilliğine tayin edilen Celâleddin Arif Bey 21 Ocak 1922'de Mecliste meb'uslara şu veda konuşmasını yaptı :

"-Muhterem arkadaşlarım, teveccüh ve itimadınızla Meclis-i Âlinizi Roma'da temsil edebilmek için yarından sonra bulabileceğim ilk vasıta ile hareket edeceğim (Allah muvaffak etsin sadaları). Cümlenize arz-ı vedâ eylerim ve hakkımda şimdiye kadar ibraz buyurduğunuz teveccühün de idâmesini ayrıca temenni ederim. Maksadım orada bi hakkın (hakkıyla) ifâ-yı vazife edebilmek için bir de cepheye gidip görmektir. Orayı gördükten sonra bittabi' büyük bir kuvve-i mâneviye ile vazifeme ibtidar edeceğimi arzederim, vazifemi daha iyi ifâ ederim. Tevfik Cenâb-ı Haktandır (Şiddetli alkışlar)"⁴⁵³

451) Kâmil Erdeha, Valiler ve Vilâyetler, Ankara 1975, sh.68.

452) TBMM.GC. II, (7.1.138), sh. 588.

453) TBMM.ZC., XVI, (21.1.1338), sh. 106.

B. Celâleddin Arif Bey'in Roma'ya Gidişi ve Burada

Yaptığı İlk İşler

Celâleddin Arif Bey 24 Ocak 1921 tarihinde Ankara'dan hareket ederek cephede bulunan Türk ordusunu ziyaret etti⁴⁵⁴. Buradan Antalya'ya gelerek Loiye vapuru ile İtalya'ya doğru yola çıktı. 16 Şubat'ta Beyrut'a gelindiğinde halk tarafından coşkun gösterilerle karşılandı. Halkın bu esnada Türk Bayrağı çekmiş olması buradaki Fransızları rahatsız etmiş ve onları Celâleddin Arif Bey'e müracaat etmek zorunda bırakmıştı. Celâleddin Arif Bey'in ricâları sonucu halk teskin edilmiş ve olay çıkması böylece önlenmiştir.⁴⁵⁵

Celâleddin Arif Bey 23 Şubat 1922'de Roma'ya geldi.⁴⁵⁶ Celâleddin Arif Bey'in Roma'ya vardığı sırada Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'de Avrupa'da siyasî teşebbüslerde bulunmak üzere Ankara'dan hareket etmişti.⁴⁵⁷ 8 Mart'ta Paris'e gelen Yusuf Kemal Bey burada Roma mümessili Celâleddin Arif Bey ve Paris Mümessili Ferit Beylerle bir görüşme yaptı.⁴⁵⁸

Bu sırada İtalyanlar Celâleddin Arif Bey vasıtasıyla Türkiye ile politik işleri hakkındaki tekliflerini sundular. İtalyanların Doğu Bölgesi'ndeki petroler ve demiryolları üzerinde imtiyaz isteyen bu teklifleri reddedildi. Bu konuda 18 Nisan 1922'de Milan'da Celâleddin Arif Bey'in başkanlık ettiği mâli bir konferans toplandı. Toplantıda Anadolu'nun gelişmesi için bir İtalyan Konsorsiyum'u (Erkek ve kadın hakları hakkında kanunu) hakkında öneriler ileri sürüldü.⁴⁵⁹

Celâleddin Arif Bey Nisan ayı başlarında Osmanlı Hükümeti'nin Roma Murahhası Osman Nizami Paşa ile de İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin birleşmesi ve Teşkilât-ı Esâsiye kanunu hakkında bir görüşme yaptı. Görüşmenin önemine binâen burada aynen veremeyi uygun buluyoruz:

"Osman N. Paşa - İstanbul ile Ankara'nın birleşmesi zamanı geldi. Bunun için İstanbul elinden geleni yapmıştır ve yapıyor. Sizin tarafınızdan dahî müşkilât çıkarmamak elzemdir. Sulhun imzası ve tasdiki tarafeynin birleşmesine mütevaffaktır. Ayrılık devam ederse memleket mütezarrır olacak (zarar görecektir)

454) Jaeschke Gotthard, Kronoloji I, sh. 173.

455) Yeni Gün (Ankara), 19 Şubat 1338 (1922), sh. 1.

456) Jaeschki Gotthard, Kronoloji I, sh. 175.

457) Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, sh. 220.

458) TBMM.GCZ. III, (11.5.1338), sh. 357.

459) Bilal N. Şimşir, Britsh Documents On Atatürk IV, sh. 361-362.

ve bundan ancak düşmanlarımız istifade edeceklerdir. Sizce birleşmeye ne gibi mâni vardır?

Celâleddin Arif - İstanbul, meclisi tanısın birleşmek için hiçbir mâni kalmaz.

Osman N. Paşa- Meclisi tanımakta müşkilat görmüyorum, fakat icra'atını tasdik etmek hususunda nazar-ı itibara alınacak bazı noktalar var. Bunların başlıcası Teşkilât-ı Esâsiye meselesidir. Bu meselenin doğrudan doğruya Kanun-ı Esâsi'ye ta'alluku vardır. Tasdik etmek Kanun-i Esâsiyî devirmek değildir? Bunu İstanbul Hükümeti yapabilir mi? Ve yapmaya hak ve salâhiyeti var mıdır?

Celâleddin Arif - Teşkilât-ı Esâsiye'ye ben de mu'tezirim (karşıyım) ve bu sebepten dolayı meclis riyasetinden istifa ettim. Meclisin ekseriyeti benim fikrimdedir. Sulhun imzasını müteakip bittabi' Teşkilât-ı Esâsiye kararı ta'dil edilecektir. Ancak ahval-i hâzıra, yani harp devam ettikçe ibkasına lüzum görülüyor. Teşkilât-ı Esâsiye'yi müstesna ahval icab ettirmiştir. Millet Meclisi'nin mukerraratı tedkik edilecek olursa, işbu mukerreratın devamı tahdid edilmiş (sınırlandırılmış) olduğu görülür. Meclisin gayesi istihsal edilinceye kadar hükmü vardır. Anadolu'nun şark ve cenub hududlarının tâyni ile meclisin gayesi kısmen istihsal edildi. İzmir'in tahliyesi ile Trakya'da kabul olunabilecek bir hududun takarruru (kararlaştırılması), yani tabir-i aharla sulhun imzası ve tasdiki ile gayelerin kâffesi istihsâl edilmiş olacağından meclisin dağılması tabîidir. İntihabattan sonra toplanacak olan yeni meclis mukerreratın hangisinin ibkası ve hangisinin tâdili lâzım geleceğini tâyin edecektir. Meclisin dağılmasına her ne surette olursa olsun bir mâni zuhur edecek olursa meb'usanın kısm-ı küllisinin istifası mukarrer bulunduğundan meclis kendi kendine dağılacaktır.

Osman N. Paşa - Şu halde sulhun imzasında, meclisin dağılması sizce mukarrer ise Teşkilât-ı Esâsiye'nin sulhün imzasıyla hükmü kalmamak şartı ile İstanbul, Meclisi tasdik ederse matlub hâsıl olamaz mı?

Celâleddin Arif - Meşrut (şartlı) bir tasdiki Ankara hiçbir vakit kabul etmeyecektir ve böyle bir teklifte bulunmasını İstanbul'a tavsiye edemem. İzzet Paşa Hazretlerinin (Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmed İzzet Paşa)nın Roma'yı teşrif

edememelerine pek te'essüf ediyorum. Kendilerini tamamen ikna edebilirdim zanederim. Zirâ ben esâsen Teskilât-ı Esâsiye'ye mu'teriz (karşı) bulunduğum cihetle bana taraftarlık isnat etmek caiz olmaz. Millet Meclisi'nde benim fikrimde bulunan birçok meb'us mevcut olmakla beraber ahval-i hâzırada Teskilât-ı Esâsiye'ye kimse dokunmayacaktır. Şurası unutulmamalıdır ki bu kadar fedakârlıktan sonra memleket bir daha bir Ferit Paşa kabinesi karşısında bulunamaz.

Osman N. Paşa - Ferit Paşa'nın tekrar mevki-i iktidara gelmesi nazar-ı dikkate alınacak birşey değildir..."⁴⁶⁰

⁴⁶⁰) Ahmet İzzet Paşa, Feryadım II, (Yay. Haz : S.İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar), İst. 1993, sh. 433-434.

C. Cenova Konferansı

1922 yılı Nisan ayında yapılan Cenova Konferansı, Ankara Hükümeti'ni epey kaygılandırdı. Çünkü bu konferansa Sovyet Rusya ve Yunanistan davet edildiği halde Ankara Hükümeti dâvet edilmemişti. İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Sovyet Rusya'yı Ankara Hükümetinden ayırarak, Türkiye'ye yapılan Sovyet yardımının sona erdirilmesini sağlaması fikri Ankara'yı düşündürüyordu. Görünüşte konferansta Avrupa ülkeleri arasında barış ve normal ilişkiler konusu görüşülecekti. Fakat İngiltere'nin esas planı Sovyet Rusya'yı Türkiye'den ayırmaktı.⁴⁶¹

Bu sebeple Ankara Hükümeti konferansa katılmak için çalışmalara başladı. Roma'da Celâleddin Arif Bey, Paris'te Ferit Bey konferansa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dâvet edilmemesini protesto ettiler. Celâleddin Arif Bey, Türkiye'nin konferansa dâvet edilmesi için İtalya Dışişleri Bakanı Signor Schanzer'e müracaat ederek Türkiye'nin de konferansa çağrılmasını istedi. Fakat Schanzer verdiği cevapta, İngiltere'nin bunu kabul etmediğini söylüyor ve Celâleddin Arif Bey'in gayri resmî olarak konferansa katılmasını tavsiye ediyordu.⁴⁶²

Cenova konferansına katılmak isteyen fakat bunda başarılı olamayan Ankara Hükümeti, konferanstaki gelişmeleri yakından izlemek zorunda kaldı ve Celâleddin Arif Bey ile Bekir Sami Bey'i bu konferansa gözlemci olarak gönderdi.⁴⁶³ 10 Nisan'da Cenova'ya gelen Celâleddin Arif Bey, 18 Nisan'da konferansa dâvet edilmemiş olmamızı İstifanî Ajansı vasıtasıyla protesto etti. Protestonâmede, Türkiye'nin de bir Avrupa devleti olduğu, üçyüz milyon Müslümanın kararı alınmadan daimî bir dünya barışının kurulamayacağı belirtiliyordu.⁴⁶⁴

Kendisine müracaat eden bir gazeteciye ise bu konuda şunları söylüyordu :

"Türkiye vaz'iyet-i coğrafya ve münasabat-ı iktisadiye itibariyle daima bir Avrupa hükümeti sıfatını muhafaza etmiştir. Bu vaz'iyetin neticesi olarak konferansa dâvetimiz gayat tabi'idir. Eğer bizim henüz sulh akdetmemiş olduğumuzu ileri süreceklerse bu iddia da mecruhdur (çürüktür). Çünkü beyne'l-minel (uluslararası) vaz'iyetlerini, mer'i olan hukuk-ı düvel esâsatı (yürürlükte olan devletler hukuku esasları) dairesinde akd edilmiş muahedelerle tesbit

461) Salâhi R. Sonyel, Dış Politika II, sh. 191.

462) Salâhi R. Sonyel, Dış Politika II, sh. 192.

463) Jaeschke Gotthard, Kronoloji I, sh. 178.

464) Yeni Gün (Ankara), 19 Nisan 1338, sh.1.

etmeyen hükümetlerle karşı karşıya geliyorlar.

"Avrupa'nın ihya-yı iktisadîsini istihdaf eden (iktisadî kalkınmasını hedef alan) bu konferansta hazır bulunmamakla beraber Avrupa devletleri ileri gelenlerinin Cenova'da bulunmalarından istifade ederek milli da'vamızın hak ve adalete ne derece tevafuk etmekte (yakın) olduğunu bir kere daha isbat etmeyi arzu etmekteyim"⁴⁶⁵.

Celâleddin Arif Bey, söylediği gibi, Cenova'daki devlet adamlarıyla görüşmelerde bulundu. Konferans başlamadan önce Cenova'ya gelmiş bulunan Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Çiçerin, konferans esnasında devletlerin Rusya'ya Anadolu işlerinde bîtarafılık (tarafsızlık) teklif etmesine mukabil Rusya'nın bunu kabul etmeyeceğini ve Moskova Antlaşması'na tamamiyle riâyet edileceğini bildirdi.⁴⁶⁶

Konferans'tan sonra Celâleddin Arif Bey'in Çiçerin ile görüşmeleri devam etti. Çiçerin, Boğazlar hakkında Ankara Hükümeti ile İngiltere'nin bir anlaşma yapacağı söylentilerinin dolaştığını belirtmesi üzerine Celâleddin Arif Bey, böyle bir anlaşmanın Sovyet Hükümeti ile Türkiye arasındaki ortak çıkarlara zarar vereceğini ve böyle bir anlaşma yapılamayacağını, zaten Ankara'nın Boğazlarla ilgili bir anlaşmayı Sovyet Rusya'nın rızası olmadan kabul edemeyeceğini söyledi⁴⁶⁷ Celâleddin Arif Bey'in Çiçerin ile son görüşmesi 13 Mayıs'ta oldu. Bu görüşmede Çiçerin, Celâleddin Arif Bey'e Sovyet Hükümetinin Türk Milliyetçi çabalarını ve isteklerini desteklemeye kesinlikle kararlı olduğunu ifade eden bir mektup verdi. Ayrıca Celâleddin Arif Bey'den, Fransa'da Bolşeviklerle bir barış hakkında ne düşünüldüğünü öğrenmesini rica etti.⁴⁶⁸

Celâleddin Arif Bey Cenova'dan Paris'e dönmeden önce, 13 Mayıs'ta Fransız Devlet adamlarıyla da görüşmelerde bulundu. Fransızlarla müzakerelerde özellikle şu konular ele alındı: İddia edilen Türk Mezâlimleri konusunda Tahkikat Komisyonu konusu, Türkiye-Suriye sınırı meselesi hakkında Fransız te'minatı ve ayrıca barış şartları hakkında Türk taleplerine Fransız desteğinin sağlanması.⁴⁶⁹ Bu görüşmeler, Paris ziyaretini olumlu bir şekilde neticelendirdi. Celâleddin Arif Bey'in teşebbüsleri başarıyla tamamlandı. Nitekim İtalyaya dönüşünde

⁴⁶⁵) Yeni Gün (Ankara), 19 Nisan 1338 (1922), sh.1.

⁴⁶⁶) Yeni Gün (Ankara). 14 Mayıs 1338 (1922), sh.2.

⁴⁶⁷) Bilâl N. Şimşir, Britsh Documents on Atatürk IV, sh. 359.

⁴⁶⁸) Bilâl N. Şimşir, Britsh Documents on Atatürk IV, sh. 359.

⁴⁶⁹) Bilâl N. Şimşir, Britsh Documents on Atatürk IV, sh. 360.

müzâkerelerin memnun edici olduğunu açıkladı.

Roma'ya dönen Celâleddin Arif Bey, İtalya Dışişleri Bakanı Signor Schanzer ile de bir görüşme yaptı. Celâleddin Arif Bey bu görüşmede, Signor Schanzer'e Türkiye'nin barış şartları ve Çanakkale Boğazı meselesi'nin çözümü için fikirler zikretti. Buna göre, İtalya Doğu Meselelerinde İngiltere'nin değil Fransa'nın politikasını savunmalıydı. İtalya Dışişleri Bakanı, Türklerle İtalyanlar arasında dostça ilişkiler olacağına dair söz verdi.⁴⁷⁰ İtalyanlarla yapılan alış verişlerde de Celâleddin Arif Bey aracı olarak kullanılıyor, alınan malların karşılığı Celâleddin Arif Bey vasıtasıyla İtalya hükûmetine ödeniyordu.⁴⁷¹

470) Bilâl N. Şimşir, British Documents on Atatürk IV, sh. 362.

471) TBMM.GCZ., III, (17.7.1338), sh. 503.

Ç. Roma Büyükelçiliği'nde Yapılan Törenler ve TBMM'ne Gönderilen Tebrik Telgrafları

Celâleddin Arif Bey Roma'da bulunduğu süre içerisinde bayramlar ve kazanılan zaferler münasebetiyle törenler yaptırmış ve Ankara'ya tebrik telgrafları göndermiştir.

5 Haziran 1922'de Ramazan Bayramı münasebetiyle Roma elçiliğinde Afganistan ve İran elçilerinin de katılmasıyla bir tören yapılmış ve teferruatları Ankara'ya bir telgrafla bildirilmiştir.⁴⁷² Bu törende sekiz yıl sonra Roma Elçiliğine Türk Bayrağı çekilmiştir.⁴⁷³ 14 Ağustos 1922 tarihinde Kurban Bayramı'nı tebrik eden telgrafında aynı zamanda Türk Ordusuna da başarılar temenni ediliyordu.⁴⁷⁴

Bu esnada Sakarya Zaferi'nden bu yana Yunanlılara karşı son darbeyi vurabilmek için hazırlanan Türk Ordusu bu hazırlıklarını büyük bir gizlilik içerisinde gerçekleştiriyordu. Fakat bütün bu hazırlıklar büyük bir gizlilik içinde yapılmış olmasına rağmen yine de etrafta Türklerin bir taarruz hareketine girecekleri söylentileri dolaşıyordu. Bu konuda Celâleddin Arif Bey Ankara'ya 27 Temmuz 1922 tarihli şu yazısını gönderiyordu:

"İstihsal eylediğim malûmat-ı mevsukaya (yazılı bilgilere) nazaran bir haftadan beri İngilizlerde, Yunanlıların müraca'atı üzerine bir telaş başlamıştır. Yunanlılar kuvvetimizden ürker ve 15 Ağustos'a doğru tarafımızdan taarruz edeceğimizi ileri sürerek meselenin bir an evvel hallini veya muâvenet-i maddiyye de bulunmalarını İngilizlerden talep eylemiş, Fransızlar da Yunanlıların büsbütün düçar-ı hezimet olmasını istemediklerinden onlarda da bir telâş görülmektedir. Cephe'de yapılacak birkaç nümâyiş bu telaşı daha tezyid eyler (arttırır) fikir ve kana'atında olduğum ma'ruzdur.

Roma Mümessili Celâleddin Arif "475

Yunanlılara karşı taarruz 26 Ağustos'ta başladı. 30 Ağustos'ta onlara büyük bir darbe indirilerek İzmir istikametine doğru kaçmaları sağlandı. 9 Eylül'de İzmir alındığı sırada İtilâf Devletleri vasıtasıyla mütareke talep edilmiş bulunuyordu.

472) TBMM.ZC., XX, (5.6.1338), sh. 181-182.

473) Yeni Gün (Ankara), 6 Haziran 1338 (1922), sh.1.

474) TBMM.ZC. XXII (16.8.1338) sh. 169.

475) Selâhattın Tansel, Mondrostan... IV, sh. 156.

30 Ağustos Zaferi ve ileri harekât bütün yurttta olduğu gibi yurtdışındaki temsilciliklerde de büyük gösterilere sahne oldu. 8 Eylül'de Roma elçiliğinde bütün müslümanların katıldığı büyük bir tören yapıldı. Törende Kur'an-ı Kerim ve İstiklâl Marşı okunmuş herkesin gözlerinden sevinç gözyaşları dökülmüş, ayrıca Türkiye Büyük millet Meclisi'ne de bir tebrik telgrafı gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁷⁶ Bu tebrik telgrafına karşılık 11 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa Celâleddin Arif Bey'e şu telgrafı gönderiyordu:

"Roma Mümessili Celâleddin Arif Bey'e

11 Teşrin-i evvel 38

Hakkın ve azm-i millînin bir zaferi olan muzaffariyât-ı âhire (son zafer) vesilesiyle gösterilen samimâne hissiyatınıza bilhassa teşekkür ederim.

Başkumandan

Mustafa Kemal⁴⁷⁷

Mısır'dan, Hindistan'dan, Kolombo'dan, Seylan'dan Roma Büyükelçiliği vasıtasıyla Ankara'ya gönderilen tekbik telgrafları da Celâleddin Arif Bey tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisine iletilmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶) TBMM.ZC., XXII (4.10.1338) sh. 257.

⁴⁷⁷) Bilâl N. Şimşir, Atatürkle Yazışmalar I, sh. 405.

⁴⁷⁸) Bilâl N. Şimşir, Atatürkle Yazışmalar I, sh. 293, 296, 301. Ayrıca bkz. TBMM.ZC, XXIII (25.9.1338), sh. 168.

D. Celâleddin Arif Bey'in Adliye Vekilliği'ne İkinci Defa Seçilmesi

8 Temmuz 1922 tarihinde, TBMM, 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı icra vekilleri intihabı'na dair kanunda değişiklik yapan yeni bir kanunu kabul etti. Bu kanunla, İcra Vekilleri Hey'et-i ile reisinin, Büyük Millet Meclisi tarafından gizli oyla ve mutlak ekseriyetle, Meclis âzâsı arasından ayrı ayrı seçilmesi kabul edilmişti. Bu kanun kabul edilince İcra Vekilleri Hey'et-i Reisi Fevzi Paşa ile vekiller, yerlerini yeni kanunla seçilecek arkadaşlarına bırakmak üzere istifa ettiler.⁴⁷⁹

12 Temmuz'da yapılan yeni seçimlerde Rauf Orbay İcrâ Vekileri Hey'et-i Reisliğine seçilirken Celâleddin Arif Bey de gıyâben Adliye Vekilliğine seçildi. Celâleddin Arif Bey Roma'da bulunduğu için yerine vekâleten Çankırı Meb'usu Behcet Bey seçildi.⁴⁸⁰ Bu arada Adliye Vekilliği'ne seçildiği Celâleddin Arif Bey'e haber verildi. Fakat Celâleddin Arif Bey Hariciye Vekâleti'ne 14 Ağustos 1922'de gönderdiği şu telgrafta bu görevi kabul edemeyeceğini TBMM'ne bildiriyordu :

"Hariciye Vekâleti'ne

Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesi'ne

C: 13 Temmuz tarihli telle Meclis-i celil tarafından Adliye Vekâletine intihab olunduğunumu müş'ir telgrafnâme-i devletlerini şimdi aldım. Hakk-ı âcizane rüfeka-yı muhteremenin ve zât-ı devletlerinin ibraz buyurdıkları teveccühe arz-ı teşekkür eylerim. Makam-ı Devletlerine 16 tarihiyle keşide eylediğim telgrafta bu tevcihi kabulde ma'zur olduğumu ve buradaki hidemâtım Meclis-i Ali'nin istediği gibi cereyan eylemiyorsa fart-ı meşguliyetten nâşî (aşırı meşguliyetten meydana gelen) ihmal eylediğim tedavimi icra için harekete nazır olduğumu arz eylemiştim. Meclis-i Celil'in emirlerine bir nefer gibi münkad olduğumu arz ile beraber prensibe aid bir meseleden dolayı ma'zur görülmekliğimi tekrar istirham eylerim. Ferman.

Roma Mümessili

Celâleddin Arif "481

479) Rauf Orbay, Siyasî Hatıralarım II. sh. 75.

480) TBMM.ZC. XXI (15.7.1338), sh. 411.

481) TBMM.ZC. XXII (14.8.1338), sh. 113.

Celâleddin Arif Bey yine bir prensip meselesini ortaya atarak bu görevi kabul edemeyeceğini bu suretle bildiriyordu. Anlaşılan, Celâleddin Arif Bey Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kaldırılmadıkça Türkiye'ye dönmek fikrinde idi.

E. Lozan Konferansı Esnasında Celâleddin Arif Bey

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile devam eden harbe son verilmiş ve tüm sorunların tartışılacağı uluslararası bir konferansın toplanması kararlaştırılmıştı. Bu sırada Roma'da bulunan Celâleddin Arif Bey di siyasi görüşmelerine devam ediyordu. 2 Mayıs'ta yaptığı bir mülakatta, İtalya ve Lozan Konferansı hakkında şunları söylüyordu :

"Sanayi ve Ticaret alanlarında İtalyanların yapacağı teşebbüsler Türkiye tarafından hüsn-i suretle kabul edilecektir. Türk murahhasları Lozan'da Sulh ve asayişin iadesi arzusuyla çalışacaklar ve müttefikler yeni Türkiye'nin hayatı ve iktisadî çalışmalarını tanımak istedikleri anda sulh hemen sağlanacaktır."⁴⁸²

Celâleddin Arif Bey, Türkiye'nin zahiren Papalık ile ilişkilerini arttırmasını diğer taraftan da İslâm âlemi ile birlikte hareket etmesini istiyordu. Bu sebeple Roma'da Papa ile görüşmelerde bulundu. Papalık Yunan Ortadoks Kilisesi'nin Anadolu'daki durumunu gözönüne alarak kiliselerin iyileştirilmesini istiyordu. Celâleddin Arif Bey 1922 yılının son aylarını hep bu işlere ayırdı. Bu konuda başarılı olabilmek için de Vatikan'daki İngiliz etkisini el altından yok etmenin yollarını aradı. Vatikan'a Ankara Hükümeti'nin Filistin'deki Müslümanlar arasında Papa'nın otoritesini yerleştirmeye razı olduğunu bildirdi.⁴⁸³

İsmet (İnönü) Paşa, 14 Kasım'da Hey'et-i Vekili'ye gönderdiği telgrafta, basını yakından takip ettiğini, buun için Celâleddin Arif Bey'e Humanite Gazetesini günü gününe takip için tavsiyede bulunduğunu bildirdi.⁴⁸⁴ Celâleddin Arif Bey'in de Lozan'da bulunduğunu 19 Kasım 1922 tarihli telgrafında Arkara'ya bildiriyordu.⁴⁸⁵ Ali Naci Karacan, Lozan isimli eserinde Lozan Konferansı'nın açılış anını şöyle anlatıyor:

"Lozan Konferansı 1922 yılının 20 kasım Salı günü, bu küçük İsviçre Şehrinin merkezinde bulunan ve en güzel binalarından biri olan Mont Benon Gazinosu'nda açıldı... Venizelos'un biraz gerisinde Mussoloni ayakta duruyordu. İtalya Diktatörü, Türkiye'nin Roma Mümessili Celâleddin Arif Bey'le konuşuyordu... Bu sırada Celâleddin Arif Bey, İsmet paşa'yı Mösyö Mussoloni'ye takdim etti..."⁴⁸⁶

482) Yeni Gün (Ankara), 6 Mayıs 1923, sh. 1.

483) Bilâl N. Şimşir, Britsh Documents on Atatürk IV, sh. 362-363.

484) Bilâl N. Şimşir, Lozan Telgrafları I, Ank. 1990, sh. 104.

485) Bilâl N. Şimşir, Lozan Telgrafları I, sh. 107.

486) Ali Naci Karacan, Lozan, İstanbul 1971, sh. 95,96,98.

Görüşmeler başladıktan sonra Celâleddin Arif Bey Türk Delegasyonu'na bazı tavsiyelerde bulundu. Bu tavsiyelerde, "Türkiye dünya karşısında yalnız kalmıştır, müttafik lâzımdır. Bir de din kuvvetine dayanmak lâzımdır. Bunun için Hind ve Mısır ile İttifak edip İslâm âlemini arkaya almak lâzımdır. Papa'yı da bu işlerde maske yapmalıdır" diyordu.⁴⁸⁷ Fakat Celâleddin Arif Bey'in bu fikirleri göz önüne alınmamıştır.

10 Aralık 1922'de Havas Muhabiri'ne verdiği demeçte, Lozan Konferansı'nın Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirdiği takdirde amacına ulaşmış olacağını, Almanya, Rusya ve Türkiye arasında bir ittifak yapıldığı yolundaki haberlerin yalan olduğunu ve Türk Devî'nin Fransa'da uyandırdığı teveccühten dolayı duygulandığını belirtmiştir.⁴⁸⁸

Lozan Konferansı 4 Şubat 1923'te dağılınca Celâleddin Arif Bey de Paris üzerinden Roma'ya döndü. Lozan Görüşmeleri 23 Nisan 1923'te tekrar toplanacaktı. Celâleddin Arif Bey, Türk Hey'etini Lozan'a götüren trene Milano'da binmişti. Bu yolculuk esnasında İsmet Paşa'ya Fransa ve İtalya'da cereyan eden hadiseleri uzun uzun anlattı⁴⁸⁹. Lozan Barışının imzalandığı 24 Temmuz 1923 günü Celâleddin Arif Bey Roma'ya döndü.

487) Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım III, İst. 1967, sh. 653.

488) Yeni Gün (Ankara), 13 Kânun-ı Evvel 1338, sh.1.

489) Ali Naci Karacan, Lozan, sh. 322-323.

F. Celâleddin Arif Bey'in Roma Mümessilliği'nden Ayrılması

Celâleddin Arif Bey'in 14 Ağustos 1922 tarihli TBMM'nde okunan telgrafında⁴⁹⁰, aşırı meşguliyetten dolayı aksayan tedavisinin devamından bahsediliyordu. Celâleddin Arif Bey ayrıca bu görevden ayrılmak istediğini de bildirmişti. Fakat siyasî hadiselerin birbirini takip etmesi onu bu görevini bırakmaktan alıkoymuştu. Nitekim Lozan Andlaşması'nın imzalanmasından sonra bu görevinden ayrıldı. 27 Haziran 1923'te İtalya Başbakanı Mussolini'ye bir veda ziyaretinde bulundu.⁴⁹¹ Roma'dan Paris'e geçti. Celâleddin Arif Bey artık hayatının geri kalan kısmını Paris'te geçirecekti.

490) Bkz. Adliye Vekilliğine İkinci Defa Seçilmesi, sh.

491) Jaeschke Gotthard, Kronoloji II, sh. 36.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık hareketleriyle çalkalandığı bir zamanda dünyaya gelen Celâleddin Arif Bey, bu dönemin fikir hareketleri içerisinde yetişecektir. Eğitimi Paris'te Jön Türklerle birlikte geçirmiş olması onu Sultan II. Abdulhamid'e karşı harekete sevketmiştir.⁴⁹² Babası, Mehmet Arif Bey'in ve abileri Hasan Arif ve Necmeddin Arif Beylerin Jön Türk kadrosu içindeki yerleri onu etkilemiş, onun fikir hocalığını ailesi yapmıştır. Jön Türkler arasında 1902 yılında meydana gelen bölünmede o Prens Sabahaddin Bey tarafında yer almıştır.

II. Meşrutiyetin ilânıyla İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı Ahrar Fırkası kurucuları arasında yer almıştır. Fakat İttihat ve Terakki Fırkası'nın tek parti olmasıyla birlikte o da parti saflarına geçmiş ve bu sayede önemli mevkilere gelmiştir. İstanbul Barosu Başkanlığı, Dârü'l-fünun Kanun-ı Esasî Müderrisliğine bu sayede yükselmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Fırkası saflarında hukuk profesörü ve İstanbul Baro Başkanı olması onun itibarını arttırmıştır.

Mütareke Dönemi'nde hemen hemen her fırka ile ilişki içerisinde olması onun partiler üstü bir fikre sahip olduğunu göstermektedir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası dışında, kurtuluş çaresi arayan hemen hemen bütün cemiyetlerle ilişki içerisinde olması onun aktif bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Vilâyet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Milli Kongre, Osmanlı Çiftçiler Derneği, Türk-Fransız Muhipler Cemiyeti, Vahdet-i Milliye Hey'eti bizzat katıldığı siyasî kuruluşlardır.

1919 seçimlerinde bizzat adaylığını koymamış olmasına rağmen hem İstanbul'dan hem de Erzurum'dan meb'us seçilmesi onun siyasî alandaki gücünü gösterir niteliktedir. Erzurum Meb'usu olarak katıldığı Son Osmanlı Meclis-i Meb'usarı'nın açılmasıyla birlikte aktif siyasetle daha da içli dışlı olması onun bu gücünü daha da arttırmıştır. Hem Meclis-i Meb'usan'da hem de I. Büyük Millet Meclisinde hukuk sahasındaki görüşleri ile dikkati çeken Celâleddin Arif Bey her iki mecliste de önemli mevkilere gelmiştir. Son Osmanlı Meclis-i Meb'usarı'nda başkan olması onun Milli Mücadele Tarihi içerisindeki yerini belirlemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu meclise başkan olmak istemesi fakat bu makama Celâleddin Arif Bey'in getirilmesi tabii olarak onu bir rakip haline sokmuştur. Bu mecliste Felah-ı Vatan Grubu'nun kurulması ve Misâk-ı Millî Beyannâmesinin

⁴⁹²) İstanbul Barosu Dergisi, 1978 Ocak-Şubat-Mart nüshası.

hazırlanmasında aktif olarak yer alan Celâleddin Arif Bey bu sıradaki Kürtçülük meselesi ile de yakından ilgilenmiş ve bu konuda meb'usları uyarır nitelikte konuşmalar yapmıştır.

Ali Rıza Paşa'nın saderetten istifası üzerine yerine Damat Ferit Paşa'nın getirileceği söylentileri üzerine harekete geçen Meclis-i Meb'usan Reisi Celâleddin Arif Bey Sultan Vahdeddin'i sık sık ziyaret ederek, onun saderete getirilmemesi gerektiğini söylemiş ve bunda da başarılı olmuştur.

İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgali Celâleddin Arif Bey'in hayatında yeni bir safhayı başlatmıştır. Meclis-i Meb'usan başkanı olarak Celâleddin Arif Bey'in İngilizlerin eline geçmemesi gerekiyordu. Çünkü yeni meclisin toplanabilmesi için ona, meclis başkanı olarak ihtiyaç vardı.⁴⁹³ Bu sebeple o daha Ankara'ya geçmek üzere yola çıktığında Mustafa Kemal Paşa onunla görüşmek ihtiyacı hissetmiş ve o Düzce'de iken bir telgraf görüşmesi yapmıştır. Yeni meclisin toplanabilmesi konusunu ihtiva eden bu haberleşmeler sırasında Mustafa Kemal Paşa ile Celâleddin Arif Bey arasında ilk ihtilâf çıkmıştır. Celâleddin Arif Bey Kanun-ı Esâsiye bağlı bir hukukçu olarak kendisini gösterirken M.Kemal Paşa bir ihtilal meclisi kurucusu olarak görünmektedir. Çünkü Kanun-ı Esasî Mustafa Kemal Paşa'yı hiç ilgilendirmemektedir. Onun için önemli olan, kurtuluş için yeni kararların alınabileceği bir meclisin toplanmasıdır.

23 nisan 1920'de yeni meclisin açılmasıyla birlikte Celâleddin Arif Bey'in meclis başkanlığı problemi de kendisini göstermiştir. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa başkanlık makamını ona bırakmak niyetinde görünmemektedir. Meclisin gizli bir celsesinde bu konu üzerinde durması da bunu ortaya koymaktadır⁴⁹³. Bununla beraber Celâleddin Arif Bey'i memnun edebilmek için de reis-i sânilik makamı meydana getirilmiş ve bu makamda Celâleddin Arif Bey seçilmiştir.

Yeni hükümetin kurulması çalışmalarında Celâleddin Arif Bey ön saflarda yer almış ve onun fikirleri doğrultusunda yeni hükümet kurulabilmiştir. Celâleddin Arif Bey bu yeni hükümet içerisinde Adliye Vekili olarak yer almıştır. Fakat Eylül 1920'de Erzurum'a izinli olarak gidişi ve burada meydana gelen hadiseler Mustafa Kemal Paşa ile onun arasındaki uçurumu açmıştır. Bu uçurum Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun kabulüyle daha da derinleşmiş ve sonuçta Celâleddin Arif Bey Adliye Vekilliğinden istifa etmiştir. Celâleddin Arif Bey Kanun-ı Esâsiye bağlı bir kişi olduğu için bu kanun değiştirilmesini kabul edemiyordu. Onun bu hareketi ile

⁴⁹³) Nutuk II, sh. 439.

başlayan Büyük Millet Meclisindeki muhalefet hareketi gittikçe alevlenecektir. Kadrolaşan muhalefet için Mustafa Kemal Paşa artık yeni çözüm yolları arıyordu. Bu çözüm yollarından ilki Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu (I. Grup)'un kurulması oldu. Bu grubun kurulması, mecliste II. Grubun doğmasını da sağlamıştı. II. Grubun imhası Mustafa Kemal Paşa için çok lüzumlu bir hale gelmişti. Celâleddin Arif Bey'in Roma Büyükelçiliği'ne tayin edilmesi de bu türden bir hareket idi.

Celâleddin Arif Bey'in Avrupa siyasî çevrelerindeki faaliyetleri, meclisteki çalışmaları kadar önemlidir. O, bu dönemde İngiltere'ye karşı Fransa ve İtalya ile bir anlaşma yapılması taraftarı idi. Roma'daki çalışmaları sadece İtalya ile alâkalı olmadı, aynı zamanda Paris ile sıkı bir diyalog içerisinde bulundu. Öğrencilik yıllarından kalan bu diyalog Milli Mücadele döneminde de devam etti. Lozan Konferansı'nda bizzat bulundu ve Türk Hey'etine çeşitli konularda yardımcı oldu.

Celâleddin Arif Bey, Ankara'daki karışık ortama tekrar girmek istemiyordu. Rauf Orbay'ın kurduğu hükümette Adliye Vekilliği'ne seçilmesi, fakat bu görevi kabul etmemesi onun bu konudaki düşüncelerini ortaya koyuyordu. Onun hareketlerinde Ankara'ya olan dargınlığı hissediliyordu. Ereğli Kömür Madenlerini işletme imtiyazı meselesinde çıkan dedikodulara bir daha maruz kalmak istemiyordu. Hattâ bir konuşmasında, "Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu kaldırılmadıkça Anadolu'ya dönmem" dediği de olmuştu. Nihayet sağlık durumunu bahane ederek Roma'daki görevinden de istifa etti.

Celâleddin Arif Bey Temmuz 1923- Ocak 1930 tarihleri arasında Paris'te yaşadı Burada Otel Continantel'da kalıyor, bazan Yunanistan ve Sırbistan'da bir takım davâlara bakıyordu⁴⁹⁴. Celâleddin Arif Bey'in Paris'teki hayatı hakkında geniş bir bilgi elde edemedik. Fakat onun bir daha Türkiye'ye dönmediği kesindir.

Büyük Nutuk'un 1927 yılında yayınlanmasından sonra kendini müdaafaya teşebbüs etmiş Mart 1929'da kendi hatıralarını yazmaya başlamıştır. 18 Ocak 1930'da vefat edince bu hatıratı yarım kalmıştır. İstanbul'da çıkan Yeni Gün Gazetesi 7 mart- 31 Mart 1932 tarihleri arasında sözkonusu hatıraları yayınlamıştır. Fakat bu hatıraların gerçeklik payı insanı uzun uzun düşündürmektedir.

Celâleddin Arif Bey Paris'te beyin kanaması geçirdiğinde hastaneye kaldırılmış ve 18 Ocak 1930'da burada vefat etmiştir. Cenazesi akrabaları

⁴⁹⁴) Yeni Gün (İstanbul) 8 mart 1932, No: 401.

tarafından İstanbul'a getirilerek Merkezefendi Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁴⁹⁵

Celâleddin Arif Bey'in evli olup olmadığı hakkında da bir bilgi elde edemedik. Fakat hocamız Prof.Dr. Enver Konukçu onun evli olduğunu söylemektedir.

Celâleddin Arif Bey'in Hukuk-ı Esâsiye hakkında basılmış iki eseri bulunmaktadır:

1. Hukuk-ı Esâsiye (2 Cild Birarada, Ders kitabı), İstanbul, Ahmed Saki Bey Matba'ası, 1325 (1909);

I. cild: 1. Sınıf Dersleri : 210 sh.

II. cild : 2. sınıf Dersleri : 210 sh.

2. Hukuk-ı Esâsiye, (3. Baskı) İstanbul, Matbaa-i Amire, 1332 (1916), 143 sh.

Fransızca'yı okur-yazar derecede, Arapça ile İngilizceyi konuşabilecek kadar bilirdi.

⁴⁹⁵) İstanbul Barosu Mecmuası, Sene : 4, Şubat 1930, sayı: 38, sh. 96.

BİBLİYOGRAFYA

Resmî Yayınlar

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Dördüncü Devre, cilt I, Ankara, 1953.

Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi (MM.ZC.), Dördüncü Devre, cilt I, Ankara, 1953.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM.ZC.), Birinci Devre, cilt I- XXIX, Ankara, 1953.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM.GCZ), cilt I-IV, Ankara 1985.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1973), Yay. Haz : (Kazım Öztürk) Ankara 1973.

Düstur I, Tertip III, Ankara 1953

Düstur II, Tertip III, Ankara 1953

İstanbul Barosu Kayıt Defteri

Sürelî Yayınlar

Atı Gazetesi, 4-24 Eylül 1918

Cumhuriyet, 7 Mart 1932

Genel Kurmay Başkanlığı Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, yıl : 38, sayı : 87, Belge No: 2100 (Şubat 1989)

Genel Kurmay Başkanlığı Atatürk İle İlgili Arşiv belgeleri (106 Belge); Belge No: 83, Ankara 1982

Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H.T.V.D) Ankara 1952-1968

İstanbul Barosu Mecmu'ası (Şubat 1930 ve 1978)

Yeni Gün (Ankara), 1918-1923

Yeni Gün (İstanbul), 7 Mart- 31 Mart 1932

Hatıralar

- Abalıoğlu, Yunus Nadi. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul 1955.
- Abalıoğlu, Yunus Nadi. Birinci Büyük Millet Meclisi ve İç İsyanlar, İstanbul 1955.
- Abalıoğlu, Yunus Nadi. Kurtuluş Savaşı Anıları, İstanbul 1978
- Adivar, Halide Edip. Türk'ün Ateşle İmtihanı, İstanbul 1987
- Ahmet İzzet Paşa. Feryadım I-II, (Yay.Haz: Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar), İstanbul 1993.
- Apak, Rahmi. Garp Cephesi Nasıl Kuruldu? Ankara 1990
- Atatürk, Mustafa Kemal. Nutuk I-III, Ankara 1987
- Bayar, Celâl. Ben de Yazdım VI, İstanbul 1968
- Cebesoy, Ali Fuat. Milli Mücadele Hatıraları I, Ankara 1953.
- Duman, Halis. Anılarım (1908-1924), İstanbul 1924
- Dursunoğlu, Cevad. Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara 1946
- Hüseyin Kâzım Kadri. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım, (Haz: İsmail Kara), İstanbul 1991
- İbrahim Temo. İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, İstanbul 1987
- İnan, Arı. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Ankara 1984
- İnönü, İsmet. Hatıralar, I. Kitap, (Yay.Haz: Sebahattin Selek) İstanbul 1985.
- Kandemir, Feridun. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz III, İstanbul 1965
- Kansu, Mazhar Müfit. Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber I-II, Ankara 1988
- Karabekir, Kâzım. İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1990
- Karabekir, Kâzım. İstiklâl Harbimizin Esasları, İstanbul 1990
- Karabekir, Kâzım. Doğu'nun Kurtuluşu, Ankara 1988
- Karacan, Ali Naci. Lozan, İstanbul 1971

Mehmed Arif Bey. Başımıza Gelenler, Kahire 1321/1905

Mizancı Murad. Mücahede-i Milliye-Gurbet ve Avdet Devirleri, İstanbul 1994

Orbay, Rauf. Cehennem Değirmeni - Siyasî Hatıralarım I-II, İstanbul 1993

Rıza Nur. Hayat ve Hatıratım II-III, İstanbul 1967

Rıza Tevfik. Birazda Ben Konuşayım (Yay.Haz: Abdullah Uçman), İstanbul 1993

Söylemezoğlu, Galip Kemalî. Başımıza Gelenler (1918-1922), İstanbul 1939

Türkgeldi, Ali Fuat. Görüp İşittiklerim, Ankara 1987

Araştırma Eserler

Adıyeke, A.Nükhet. "Türk Basını'nda Girit'in Yunanistan'a Katılması (1908-1913)", Dokuz Eylül Üniv. Ata. İlk. ve İnk. Tarihi Enst. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi, C:1. s.1 (İzmir 1991).

Akbulut, Dursun Ali. Albayrak Olayı, Erzurum 1991

Akbulut, Dursun Ali. "Şark Harekâtı Öncesi Celâleddin Arif Bey'in Erzurum'a Gelişi ve Erzurum'da Bazı Hadiseler", Ata. Üniv. Ata. İlk. ve İnk. Tarihi Enst. Dergisi, C.1, s.3 (Mayıs 1989)

Akşin, Sina. İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I-II, İstanbul 1992

Akyüz, Yahya. Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), Ankara 1988

Arar, İsmail. "Halife Olmak İsteyen Meclis-i Meb'usan Reisi Celâleddin Arif Bey", Tarih ve Toplum VII, sayı: 41-42 (Mayıs-Haziran 1987)

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri I-IV, Ank. 1991

Baykal, Bekir Sıtkı. Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, Ankara 1969

Bayur, Yusuf Hikmet. Türk İnkılâbı Tarihi III, Kısım 4, Ankara 1983

Bıyıklıoğlu, Tevfik. Trakya'da Millî Mücadele I, Ankara 1987

Birinci, Ali. Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası, İstanbul 1990

Bostan, M. Hanefi. Sait Halim Paşa, İstanbul 1992

Çankaya, Ali. Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler II, Ankara 1968-1969

- Duran, Tülay. "Son Osmanlı Meclis-i Meb'usan'ında Felâh-ı Vatan İttifakı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C.XI, sayı : 61
- Erdeha, Kâmil, Valiler ve Vilâyetler, Ankara 1975
- Ergin, Osman Nuri. Abdulaziz Mecdi Tolun-Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, İstanbul 1942
- Ertürk, Hüsamettin. İki Devrin Perde Arkası, İstanbul 1969
- Goloğlu, Mahmut. Üçüncü Meşrutiyet (1920), Ankara 1970
- Goloğlu, Mahmut. Cumhuriyete Doğru (1921-1922), Ankara 1971
- Gotthard, Jaeschke. Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I-II, Ankara 1989
- Güneş, İhsan. "I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde II. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Programı" A.Ü., D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi XIV, Ayrı Basım (Ankara 1983)
- Hanioğlu, M.Şükrü. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1908) I, İstanbul 1985
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal. Son Sadrazamlar IV, İstanbul 1982
- Kaplan, Mehmet ve Diğerleri. Devrin Yazarlarının Kalemile Gazi Mustafa Kemal I, Ankara 1992
- Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi V, Ankara 1983
- Karamanoğlu, Muhsin. "Güden Hüseyin Ağa", Çele-Bolu, Sayı:2 (1968)
- Karamanoğlu, Muhsin. "Fıkra ve Geçmişten Anılar" Sesimiz Gazetesi, Bolu (4-6 Mayıs 1970)
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. Mustafa Kemal Paşa- Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920), Ankara 1991
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. "Atatürk'e Ait Bilinmeyen Yedi Vesika", Türk Kültürü Dergisi, yıl: XIV, sayı : 164
- Kuran, Ahmet Bedevi. İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1948
- Kuran, Ahmet Bedevi. İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul 1945

Kurat, Akdes Nimet. Türkiye ve Rusya, Ankara 1990

Mardin, Şerif. Jön Türkler ve Siyasî Fikirleri (1895-1908), İstanbul 1994

Öke, Mim Kemal. İngiliz Ajansı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu (1919), İstanbul 1992

Özçelik, İsmail. Milli Mücadele'de Güney Cephesi-Urfa (1918-1920), Ankara 1990

Polat, Nazım. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Ankara 1991

Sarıhan, Zeki. Kurtuluş Savaşı Günlüğü I-III, Ankara 1984-1986

Sonyel, Salâhi R. Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I-II, Ankara 1987

Şimşir, Bilâl N. British Documents On Atatürk (İngiliz Belgelerinde Atatürk) I-IV, Ankara 1975

Şimşir, Bilâl N. Atatürk ile Yazışmalar (1920-1923) I, Ankara 1981

Şimşir, Bilâl N. Lozan Telgrafları I, Ankara 1990

Şimşir, Bilâl N. Malta Sürgünleri, İstanbul 1985

Tanili, Server. Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İstanbul 1976

Tansel, Selahattin. Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I-IV, İstanbul 1991

Tevetoğlu, Fethi. Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Ankara 1991

Tunaya, Tarık Zafer. Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülek, Ankara 1981

Tunaya, Tarık Zafer. Türkiye'de Siyasal Partiler I-III, İstanbul 1984-1986

Tunaya, Tarık Zafer. Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952) İstanbul 1952

Tunaya, Tarık Zafer. "TBMM Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri" İ.Ü.H.F. Mecmuası, C.XXIII, sayı : 3-4 (1958)

Uluğ, İ. Hakkı. Atatürk'ün Çizdiği Portreler, İstanbul 1968

Zürcher, Erik Jan. Millî Mücadelede İttihatçılık, (Çev: Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987

ÖZGEÇMİŞ

25.12.1971'de Yozgat İli Sorgun İlçesi'nde doğdum. İlk , orta ve lise tahsilimi burada tamamladım. 1988 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandım. Buradan 1992 yılında mezun olarak, aynı yıl Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans derslerine başladım.

Halen Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım.

Haluk SELVİ

EKLER

EK - I

Dava Vekilleri Cemiyeti (İstanbul Barosu) Kayıt Defteri

HÜVİYET	MÜLÂHAZAT
İsim ve Şöhreti : Celâleddin Arif Bey Pederinin Adı : Mehmed Arif Bey Mahalli Vilâyeti : Erzurum Şahâdetnâme Tarihi : - Numarası : - Ruhsatnâme Tarihi : 18 Eylül 1326 Numarası : 673-460 Baroya Kaydı Tarihi: 29Kânun-ı Evvel 1326 Numarası : 155 Tarih-i Velâdeti : 19 Tesrin-i Evvel 1291	10 Kânun-ı sâni 1338 tarihli karar mucibince levhadan ihrac edilmiştir. Taşra ecel-i mev'udiyle vefat etmiştir. 930

EK-II

Celâleddin Arif Bey'in Meclis'i Meb'usan Reisi Seçilmesi Üzerine Meclis'te Yaptığı Konuşma :

"- Muhterem Refiklerim,

Riyasetinize intihab ile bendenize bahşeylemiş olduğunuz şereften dolayı teşekküratımı takdim eylemekliğime müsaade buyurmanızı rica eylerim. Reisimiz merhum ve mağruf Reşat Hikmet Bey'in uful-ü ebedisi ile boş kalan bu kürsü-i muallayı, müterif olduğum aczimle her ne kadar merhum müşârünileyh derecesinde dolduramaz isem de ("Estağfurullah" sedaları) vatanıma olan fart-ı merbudiyyetim ve her kârda ibraz eylemeye say ettiğimi gayretimle hâtırası ilelebet ruhlarımızda menkûş kalacak olan o mübeccel refikimizin fıkdanını elden geldiği kadar göstermeye ceht eyleyeceğim. zamanın vehamet ve nezaketini bendenizden daha ziyade takdir buyurmakta olduğunuzdan, bulunduğumuz şu müşkül anlar hakkında irad eyleyeceğim birkaç sözlü efkâr-ı umumiyye-i cihan huzurunda zannedersem, tercümanınız olacağım.

Efendiler, onüç asırlık bir Hilâfet-i Mübeccele, yedi asırlık bir Saltanat-ı Muazzamanın bütün kutsiyeti, bütün tarihi hakkında ittihaz-ı mukerrerat olunmak üzeridir. Bütün ümidlerimiz; bütün düşüncelerimiz "Londra"da devam etmekte olan bu müzakerata bağlıdır. Fakat emin olunuz ki tarihte şan ve şerefiyle ciltler dolduran ve daima harikalar ibraz eyleyen Millet-i Osmaniyye, başlarında Halifeleri ve hakanları olduğu halde verilecek kararı kemâl-i azim ve metanetle bekliyor (alkışlar). Sizi temin ederim ki, düşmanlarımızın günâ gün tevziratına rağmen daima namuskâr yaşamış olan ve şerefle ölmesini bilen ve hakk-ı hayatını kendi kârı pahasına kazanmış olan bir millet, asırdide istiklâline öyle sellemehüsselâm veda eyleyemez (şiddetli alkışlar).

Efendiler, intisabiyle mübeşşer olduğumuz Din-i Mübin ise Cenâb-ı Hallakın ilâ ahirüzzaman yapacağını ferman buyurduğu Din-i Mübin-i Ahmedidir ("elhamdülillah" sedaları).

Masumiyetiyle müftehir olduğumuz Millet binlerce sene hükümran olmuş ve müteaddit devletler kurmuş ve daima hâkim olmuş bir ırka mensuptur (alkışlar). Damarlarımızda cereyan eyleyen kan ve büyük ırkın kanı olduğundan, onun bilcümle mezayasını muhtevidir (Alkışlar).

Padişah-ı Alem-penah Efendimiz Hazretlerinin buyurdıkları veçhile, bir milletin harpte mağlup olması o milletin mahvolmasını intaç eylemez. "Wilson" prensiplerine istinat eyleyerek bir refik-i muhteremin beyan eylediği gibi, biz, galipleri silahlarımızla selamladık. Muahedenâmelerin bir paçavra olmadığını iddia eyleyen devletlerle bir mütareke müaahadenâmesi akdeyledik. Fakat o mütarekenâme ahkâmı ne olduğu ve ne suretle tatbik olundu? Bu cihetlerde tatvil-i kelâm eyleyerek zaten rencide olan kalplerimizi yeniden kanatmak istemem. zira mütareke olduğu halde İzmir'de bugün bile akıtılan masum kanları cümlemizi dilhûn eylemektedir. (Kahrolsun sadaları).

Evet, milletimiz masumdur, düşmanlarımız kurmuş oldukları bühthan, tesvilât ve tesvirât destegâhları ile hergün yeni bir iftira ortaya atmaktan tehasi eylememektedirler. Bugün de yeniden bir katliam ortaya atıyorlar. "Atina Ajansları" birçok Rumların katlinden, "Bogos-Nubar Ajansı"da Ermenilerin katliâmından bahs ile dünyayı velveleye veriyor. ("yalan yalan ve "kahrolsun" sadaları). Bir kizb-i mahzdan, bir çirkin iftiradan başka birşey olmayan bu kabil haberler, Hristiyanlık âlemini aleyhimize çevirmek için tertip edilen menfur hud'alardır ("Kendileri yapıyorlar" sadaları). Maraş ve havalisinde akıtılan Müslüman kanlarını yalanla silmek için tertip edilen bu gibi müfteriyat maalesef garbın büyük bir payitahtında mâkes oluyor. İşgal-i askeriden istifade ile ecnebi askeri kisvesine bürünerek akurâne bir surette Müslümanlara savlet eden yerli canilere karşı vuku bulan müdafaa-i nefis bir cinayet suretinde ilân olunuyor ("öyle arzu olunuyor" sadaları). Meselenin böyle geçirilmesi taraftarı değildir. Bir cinayet lekesiyle lekelenmek istemeyiz. Amerikalıların evvelce yaptıkları gibi yine Amerikalı bir hey'et gitsin, o havaliyi teftiş eylesin ve hükmü versin. Biz anlımız açık olduğu halde verilecek âdil bir karara gerdedâde-i inkiyat oluruz. (Alkışlar)

Bir fikr-i adaletle harbe kıyam eylemiş olduklarını ilân eden büyük milletlerin bugün vicdan-ı pâkine müracaat eyliyoruz ve diyoruz ki: Madem ki bir milliyet prensibi mevcuttur, mademki hak ve adl dünyadan kalkmamıştır, madem ki 'Kaysere ait olanı Kayser'e veriniz" emri İncil-i Şerif'te muharrerdir, o halde biz de hakimlik vazife-i ulviyesini ifâ eyleyen zevata tevcih-i hitabla ve kemâl-i vekar ve nasiyye-i gurur ve necabetle :

"Efendiler; bizim de bu güneşten istifadeye hakkımız vardır" diyoruz (Alkışlar).

İşte efendiler, gayr-ı kabil-i inkâr ve izale olan bu hakk-ı mevcudiyetimize istinat ve bugün mukadderat-ı âlemi takrir eden zümre-i galibenin nihayet insaf ve adaletle hareket edeceklerine itimat ederek kemâl-i vekar ve sükunetle Milletin bize tevdi' eylediği vazife-i tarihiyyeyi ifaya devam eyleyelim. Tevfik Allah'tandır."¹

¹) MM.ZC. D:IV, i:18, 4 Mart 1336, C:1, sh. 325326.

EK-III

Mustafa Kemal Paşa'dan Celâleddin Arif Bey'e, Meclis-i Meb'usan
Reisliğine Seçilmesi Üzerine Gönderilen Tebrik Telgrafı

"

4.3.1336

Meclis-i Meb'usan-ı Osmanî Reisi Celâleddin Arif Beyefendi'ye,

Millet Meclisi Riyaseti'ne şahsiyet-i mümtazenizi intihab buyurmak suretiyle zât-ı âlilerine karşı Meclis-i Millî'nin gösterdiği hüsn-i itimad ve itminan gerek bendenizde ve gerek Hey'et-i Temsiliye'deki rüfekamızda amik bir şükr-i meserret hâsıl etti. Zât-ı sami-i riyasetpenahilerini tebrike şitâb eder ve rehâ-yı vatan yolundaki bilcümle mesai-yi fedakârenelerinde tevfik-i hüddâ-yı lemyezele mazhariyetinizi niyaz eylerim efendim.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Hey'et-i Temsiliyesi Namına

Mustafa Kemal¹

¹) Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri IV, Ankara 1991, sh. 248.

Ek-IV

Celâleddin Airif Bey'in Padişah'a sunduğu Ariza

"Hâkipayi şahanelerine şifahen arzettiğim üzere daima ennecatüfissıddık düsturuna istinaden ber vechiati maruzatımı sūdde-i saniyelerine ve takdime cū'ret yâb oluyorum.

1. Milletin mümessilleri bulunan Meclis-i Meb'usan Hey'eti, bilâ istisna makam-ı hilâfet ve saltanata ve bilhassa nefsi-i hümayunlarına bilâ kayd-ü şart ve lâyezeli bir suretle sadakat-ı kâmile ile merbuttur. Kezâ Kuva-yı Milliyece aynı hissiyat ile mütehasıs ve yegâne gayesi taç ve tahtı mülûkâneleri etrafında toplanarak hukuk-u mukaddes-i hilafetpenâhilerini ve menafi-i mülk-i milleti her türlü halelde masun bulundurmamak uğruna ifna-yı hayat eylemektedir. Bu hususta zât-ı akdes-i tâcîdarilerini herne suretle arzu buyurulursa tatmen ve timene hazırlar ve buna Meclis-i Meb'usan dahi zâmin ve mütekeffildir. Gerek meclis ve gerek Kuvâ-yı Milliye makam-ı hilâfet ve saltanat-ı seniye ve devlet ve millet için imkân-ı hayat bulunmadığına bütün imanı ile kaniler, buhran-ı vükelânın devamının Anadolu'da pek büyük galeyan ve heyecan-ı efkâra sebebiyet verdiği nahiyelere varıncaya kadar her taraftan gelen yüzlerce telgrafnâmeler mündericâtından müsteban olmaktadır. keza Meclis-i Meb'usan'ın hâlet-i ruhiyesi de bu merkezdedir. Meb'usan umumiyetle şu buhran-ı azim zamanında kabine buhranının devamını devlet için pek tehlikeli bulmaktadır. buhrana sür'atle bir hatime verilerek efkâr-ı hariciyeye takdimen hâsıl olan efkâr-ı umumiye-i dahiliyenin tatmini derece-i vücubta görülmektedir.

2. Amal-i milliyeyi tatmin eylemeyecek bir kabinenin mevki-i iktidara gelmesi Memâlik-i Osmaniye'de hayat-ı milliyeyi tehlikeye ilka edebilecek vakayi-i müessife tevlidine sebebiyet verebilir. Amal-i milliyeye muhalif bir kabinenin tesiratile şarktan gelebilmesi muhtemel olan seyl-i beliyeye mukavemet kuvveti münkesir ve bunun cereyana karşı mevcut azim ve kuvveti ducâr-ı zaaf olabilir.

maazallah vahdet-i milliyede teşeddüt ve nifak ve tefrika hâsıl olarak makam-ı hilâfet ve saltanata ve devlet ve milletin haricî ve dahilî düşmanlarına bir fırsat verilmiş olur. Bir mecburiyet-i elime taht-ı tesirinde Anadolu Hey'et-i Meb'usanı serbest addedilmiyerek yeniden icrâ-yı intihabat ile Meclis-i Millî'yi toplayarak Müdafaa-i Hukuku devlet ve millet vazifesini ifaya teşebbüs etmesini dahi varid-i hatırdır. Her suretle Calib-i dikkat ve itibar olan hususat-ı ehemmenin hakipâyisi misali-i vâ-yi hilâfetpenahilerine arzını kendime mukaddes bir vazife addederim. Ferman Padişah-ı Celilü'l-ûnvan efendimiz hazretlerindir.

6 mart 1336

Mebusan Reisi Kulları

Celâleddin ARİF¹

¹) M.K.Atatürk Nutuk III, Ankara 1987, Vesika 245.

Ek-VI

OKAT

KUNTMAN

İSTANBUL ..27.Nisan.1994..

Karaköy, Ömerabad Hanı No. 216
Tel: Büro, 144 57 33 Ev: 337 85 15

Sayın Haluk Selvi,

Celalettin Arif Beyle ilgili olarak Tercüman gazetesi tarafından 1982 yılında İstanbul'da yayımlanan POLİTİKA ANSİKLOPEDİSİ'nde Celâlettin Arif Beye ayrılan bölümün fotokopisini ekte sunuyorum.

Bunun dışında, İstanbul Barosunun kuruluşunun yüzüncü yılı münasebetiyle İstanbul Barosu Dergisinde yazısı çıkan Av. Aden Betil Celâlettin Arif Bey hakkında bilgiler vermektedir. Onun da fotokopisini takdim ediyorum.

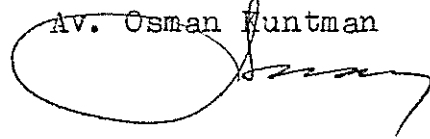
Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi'nin (Milliyet)5'inci cildindeki hayat hikâyesinin fotokopisini de sunuyorum.

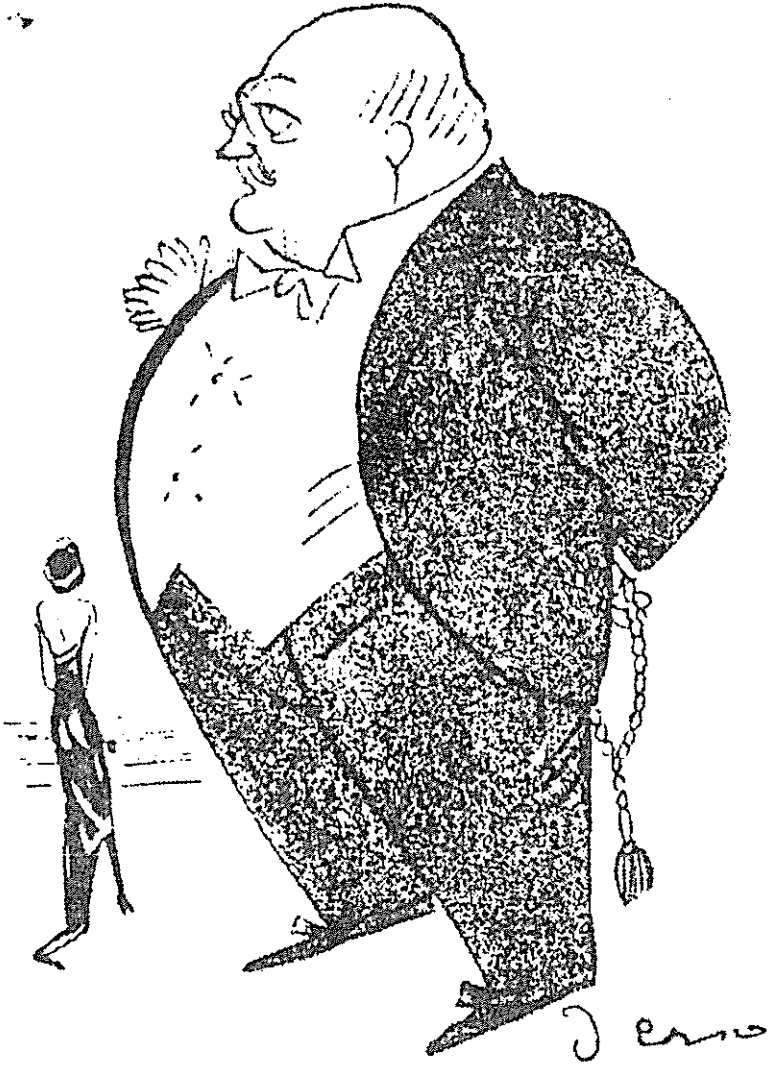
Av. Aden Betil'in yazısından, Celâlettin Arif Beyin ANKAR FİRKASI'nın kurucularından olduğu anlaşıldığından bu fırkayla ilgili olarak aynı ansiklopedinin birinci cildinin 221'inci sayfasındaki maddeye bakmakta yarar vardır.

İstanbul Barosu Dergisinde belki Celâlettin Arif Beyle ilgili yazılar mevcutsa da bunları bulmak çok zordur. Çünkü: Dergimizin fihristi mevcut değildir. Bu konu sizin için çok önemliyse Baromuzdaki dergilerin ki nüshalarının teker teker araştırılması gerekmektedir. Bu konu hakkında size fazla bilgi veremediğim için üzgünüm.

Çalışmalarınızda başarılar diler saygılar sunarım.

Av. Osman Kuntman

Celâleddin

Lozan Konferansı'nda
Celâleddin Arif Bey

Mehmed Arif Bey